

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
**Siyasal Bilgiler
Fakültesi Dergisi**
JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

(Hakemli Ulusal Dergi)

Cilt/Volume: VIII 2023 No: 2

İstanbul 2023

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Adress: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Kuzey Yerleşke C Blok 7. Kat,
Ünalın Mahallesi D-100 Karayolu, Üsküdar/ İstanbul

Telefon: +90 (216) 280 25 52

Fax: +90 (216) 280 25 55

Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr;

E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JM-P)'te yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne aittir. Dergide yayınlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/alan editörlerimizi sorumlu kılmamaktadır.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)/Journal of Medeniyet Politics (JMP) elektronik olarak yayınlanmaktadır.

KURUCU VE İMTİYAZ SAHİBİ

(Rektör Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK Adına)
Prof. Dr. Hamdi GENÇ
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı

EDİTÖR

Prof. Dr. Hamdi GENÇ

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Faruk BAL
Prof. Dr. Alim YILMAZ
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU
Prof. Dr. Adem BALTACI
Dr. Öğr. Üy. Kadir Temiz

YARDIMCI EDİTÖR

Dr. Öğr. Üy. Meysune YAŞAR
Arş. Gör. Dr. Alperen ÖZKAN

E-DERGİ YÖNETİCİSİ

Arş. Gör. Dr. Alperen ÖZKAN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Hamdi GENÇ
Prof. Dr. Ahmet KAVAS
Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN
Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU
Prof. Dr. Faruk BAL
Doç. Dr. Cevdet KIZIL

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAVAS, (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Veli Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Giray GÖZGÖR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi), Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi), Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Muhammed HARON (Botsvana Üniversitesi/Pretoria Üniversitesi), Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (Lincoln Üniversitesi), Prof. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi M. Habib Saçmal (Marmara Üniversitesi), Dr. Samir AMGHAR (Strazburg Üniversitesi).

İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JMP)
2023, Cilt/Volume: VIII, No: 2

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), yılda iki kere çıkan ulusal hakemli akademik bir dergidir.

Journal of Medeniyet Politics (JMP) is an national refereed academic journal and has published semi-annually.

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: VIII

2023

Sayı: 2

İÇİNDEKİLER

Fatih MUSLU, Siyasi Katılımı Ciddiye Almak: Fas'ta İslami Hareketler1-19

Şükrü Mutlu KARAKOÇ, Ulus Devlete Doğru: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e "Millet-i Hakime", Türkleşme ve Ulusal Kimlik21-37

Arzu TURAL DİKMEN & Şerafettin KELEŞ & Murat DİLMAÇ, Geçim ve Ekonomik Beklentilerin Karşılanmasında Soyut Kaynakların Etkisi: Ahıska Türklerinin Türkiye'de Başarı Hikayesi39-58

Mustafa ÖZKAYA, DEAŞ'ın Ortaya Çıkışı ve Güçlenmesinde Başkan Obama'nın Rolü59-84

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: VIII

2023

No: 2

CONTENTS

Fatih MUSLU, Taking Political Participation Seriously: Islamic Movements in Morocco1-19

Şükrü Mutlu KARAKOÇ, Towards a Nation State: From the Ottoman Empire to the Republic, "Dominant Nation", Turkification and National Identity21-37

Arzu TURAL DİKMEN & Şerafettin KELEŞ & Murat DİLMAÇ, The Impact of Intangible Resources on Meeting Livelihood and Economic Expectations: The Success Story of Meskhetian Turks in Türkiye39-58

Mustafa ÖZKAYA, The Role of President Obama in the Emergence and Strengthening of DAESH59-84

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VIII/2 (2023), s. 1-19

SİYASİ KATILIMI CİDDİYE ALMAK: FAS'TA İSLAMİ HAREKETLER*

Fatih MUSLU**

Özet

İslami hareketlerin siyasi parti kurarak resmi siyasetin parçası olması önemli bir tartışma konusudur. Son yıllarda yapılan çalışmalar meselenin önemini ortaya koymaktadır. İslam ve demokrasi tartışmalarının kısır döngüsü içine sıkıştırılan ve otoriter yönetimler tarafından yasaklanan İslami hareketlerin siyasi açılımlar/fırsatlar karşısındaki pozisyonlar üzerine bir tartışma yürütmek faydalıdır. Bu durum aynı kurumsal ve siyasi şartlar göz önüne alındığında daha ilginç bir hal almaktadır. Mevcut çalışmanın temel sorusu neden aynı siyasi ve kurumsal fırsat ortamlarında İslami hareketler resmi siyasete katılım noktasında birbirinden farklı davranışlar ürettiği yönündedir. Bu kapsamda Fas önemli bir örnektir. Fas'ta Tevhid ve İslah Hareketi ile Adalet ve İhsan Hareketi siyasi fırsat ortamlarında resmi siyasete katılım noktasında birbirinden ayrılan davranışlar üretmiştir. Tevhid ve İslah Hareketi Adalet ve Kalkınma Partisi ile ülke siyasetinin önemli bir aktörü haline gelirken Adalet ve İhsan Hareketi ise parti kurmaktan ısrarla kaçınarak resmi siyasetin dışında kalmayı tercih etmektedir. Bu çalışmada, farklılığı açıklamak için yapısal şartların yanında her iki hareketin iç yapısına bakılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Siyasi Katılım, İslami Hareketler, Resmi Siyaset, Fas*

* Bu makale İstanbul Üniversitesi SBE'nde yürütülen doktora tezinden faydalanarak hazırlanmıştır.

** Fatih Muslu, Doktor Adayı, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, email: muslufatih@gmail.com

TAKING POLITICAL PARTICIPATION SERIOUSLY: ISLAMIC MOVEMENTS IN MOROCCO

Abstract

The fact that Islamic movements form a political party and become a part of official politics is an important topic of discussion. Studies conducted in recent years reveal the importance of the issue. It is useful to have a discussion on the positions of Islamic movements against political initiatives/opportunities, which are trapped in the vicious circle of debates on Islam and democracy and banned by authoritarian governments. This situation becomes more interesting given the same institutional and political conditions. The main question posed by the present study is why do Islamic movements produce different behaviors in terms of participation in official politics in environments of political and institutional opportunity? In this context, Morocco is an important example. In Morocco, Movement for Unity and Renewal and Justice and Charity have produced behaviors that differ from each other in terms of participation in official politics in political opportunity environments. While Movement for Unity and Renewal has become an important actor in the country's politics with the Justice and Development Party, Justice and Charity Movement insistently avoids founding a party and prefers to stay out of official politics. To explain this difference, it is necessary to look at the internal structure of both movements as well as the structural conditions of the country.

Key Words: *Political Participation, Islamic Movements, Official Politics, Morocco*

Giriş

Otoriter rejimlerde İslami hareketler neden partileşerek resmi siyasal sisteme dahil olurlar? Bu soru son yıllarda önemli bir akademik ilgi alanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Anani, 2012; Cavatorta, 2007; Storm, 2017; Hinnebusch, Cavatorta, Storm, 2021; Quinn and Hwang, 2014; Lust-Okar, 2005; Lust-Okar and Zerhouni, 2008; Wegner, 2011; Willis, 2014). Bu kapsamda siyasi amaçları gerçekleştirme, meşruiyet/ kamu desteği kazanma, kurumsallaşma, sosyal değişim, daha geniş kesimlere ulaşma, siyasi güç elde etme, seküler partileri dengeleme ve sistemi içeriden değiştirme imkanı gibi motivasyonlardan bahsetmek mümkündür. Özellikle 2010'da Arap Baharı ile İslami hareketlere yönelik ilginin daha da belirgin hale geldiği söylenebilir. İyimser manada bu ilgiyi besleyen dinamiklerden biri İslami hareketlerin demokratik geçiş süreçlerinde rol alarak bölgeyi demokratikleştireceği beklentisidir. Tunus'ta ve Mısır'daki iktidarların değişmesi ve İslamcı hareketlerin partileşerek resmi siyasetin birer parçası haline gelmeleri bahsi geçen beklentinin bir karşılığı olarak değerlendirilebilir. Diğer manada ilginin sebebi ise özellikle Batı dünyasının beslediği İslami hareketlerin Arap Baharı'nı kullanıp İran benzeri ve Batı karşıtı teokratik bir yönetim kuracağı korkusudur (Bayat, 2013). Bu korkuyu besleyen temel dinamik ise İslami hareketlerin gizli ajandalarının olduğu iddiasıdır (Hamid and McCants, 2017). Ancak 1979 İran Devrimi sonrasında Siyasal İslam başarısız ilan edildiği halde bu korku sürekli olarak canlı tutulmaktadır (Roy,2020).

İslami hareketlerin resmi siyasetin parçası olması meselesi aynı siyasi ve kurumsal şartlar göz önüne alındığında daha da karmaşık bir hal almaktadır. Fas bu kapsamda oldukça ilginç bir örnektir. Fas'ta Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (PJD) içinden çıktığı Tevhid ve İslah Hareketi (TIH) ile Şeyh Abdüsselam Yasin'in kurduğu Adalet ve İhsan Hareketi (AİH) aynı yapısal şartlar altında ortaya çıkmasına ve aynı toplumsal tabandan beslenmesine rağmen parti kurup resmi siyasete katılım noktasında birbirinden farklı davranışlar üretmektedir. Peki neden böyle bir tercih farklılığı ortaya çıkmaktadır?

Siyasi katılım değerlendirmesi yapılırken özellikle "siyasi fırsat" kavramı dikkate alınmaktadır. Siyasi ve kurumsal yapının görece açıklığı ve kapalılığı, elitler arasındaki birlikteliğin istikrarı/istikrarsızlığı, müttefik elitlerin varlığı/yokluğu, devletin baskısı ve şiddet kapasitesi ve meyli bu kapsamda önemli unsurlardır. İlave olarak siyasi fırsat kavramının grupların mobilize olma imkânı elde etmesi ve parlamento süreçlerinin açılması gibi konuları açıklığa kavuşturması gerekir. Bu çalışma siyasi fırsat kavramını siyasi ve kurumsal süreçlerin alternatif aktörlere hareket alanı açması anlamına odaklanmaktadır. Siyasi fırsat kavramının İslami hareketler açısından nasıl değerlendirildiği meselesi de çalışma kapsamında tartışılan ana konulardan biridir. Buna göre İslami hareketlerin iç yapıları (ideolojik altyapısı ve organizasyon şeması) siyasi fırsatların değerlendirilmesinde belirleyicidir. Böylelikle İslami hareketlerin siyasi fırsatlar karşısındaki tercihlerinin bir anlam kazandığı görülebilir. Ayrıca İslami hareketlerin birbirleriyle ilişkisi de bu kapsamda önem arz etmektedir. Aynı yapısal şartlar ve toplumsal tabandan beslenen her iki hareketin birbirleriyle ilişkisi tutum ve davranışların şekillenmesinde oldukça etkilidir. Örneğin AİH'nin kuruluşundan itibaren Fas kralının meşruiyetini sorgulaması ve rejim güçlerinin sert tepkisine maruz kalması daha sonraki dönemde TIH'ın PJD'ye uzanan gelişiminde öğretici bir süreç karşılık gelmektedir.

Bu çalışma giriş ve sonuç bölümüyle beraber altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde siyasi katılım kavramı üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. İkinci bölüm siyasi fırsat kavramına odaklanarak İslami hareketlerin kavramı nasıl gördüğüne bakacaktır. Üçüncü bölüm ise Tevhid ve İslah ile Adalet ve İhsan'ın ilk iki bölümde ortaya konan kavramları iç yapılarında nasıl değerlendirdiği tartışılacaktır.

1. Siyasi Katılım Meselesi

“Siyasi katılım” kavramı bütün rejimler açısından tartışmalı bir kavramdır. Bu kavram genel olarak demokratik siyasetin sınırları içerisinde değerlendirilmektedir. Bu tartışmanın eski Yunan'dan günümüze kadar devam ettiği söylenebilir. Yüzyıllar içerisinde değişen toplumsal ve siyasi şartlar katılım tartışmasını farklı noktalara taşımıştır. Genel olarak günümüzde eski Yunan'ın doğrudan demokrasi pratiklerinin yerini modern toplumlar açısından temsili demokrasi uygulamaları almıştır (Przeworski, 2010). Bu sürecin bir zorunluluktan kaynaklandığını söylemek makul bir değerlendirmedir. Özellikle Sanayi Devrimi gibi gelişmeler sosyal ve siyasal sistemleri dönüştürmüştür. Modern toplumların ortaya çıkması devlet-toplum ve yöneten-yönetilen ilişkisine yeni boyutlar eklemiştir. Aynı zamanda modern toplumların kendi içerisinde çeşitlilik göstermesi de tartışmaya zenginlik kazandırmıştır. Sonuç olarak modern toplumların çeşitlilik göstermesi, farklı iyi hayat algılarının ortaya çıkması ve yoğunlaşan ekonomik ve siyasi eşitsizlikler temsili demokrasinin nasıl uygulanacağı ve birbiriyle rekabet eden fikirlerin kamusal alanda nasıl varlık göstereceği konusunu daha da karmaşık hale getirmiştir. Özetle siyasi katılım kavramının içeriği mevcut durum içerisinde pek çok tartışmanın konusu olmaya devam etmektedir.

Günümüz demokrasilerinde genel olarak siyasi katılım meselesi resmi siyaset sınırları içerisinde partileşme ve oy kullanma gibi kurumsal süreçler etrafında şekillenmektedir. Kabaca halkın yöneticileri ve karar alma süreçlerini etkileyebilme süreci olarak değerlendiren çalışmaların ön plana çıktığı söylenebilir (Huntington and Nelson, 1976). İlave olarak demokrasi tartışmaları içerisinde siyasi katılıma ilişkin üretilen soruların toplumlar arasında çeşitlilik gösterdiği de gözlemlenmektedir. Gelişmiş ve demokratik süreçlerin sağlıklı yürütülebildiği ülkelerde refah, şeffaflık ve gelir adaleti gibi sorunlar ön plana çıkarken az gelişmiş ve otoriter siyaset dinamiklerinin baskın olduğu ülkelerde ise seçimlerin adil ve düzenli olarak yapılması, katılım tartışmaları içerisinde kendine yer bulabilmektedir. Bu ülkelerde siyaseten aktif olabilmek rejim elitlerinin muhalefet karşısında aldığı pozisyona bile bağlanabilmektedir. Hatta kimileri rejim elitlerinin alternatif aktörlerin varlık gösterebilmesi konusundaki tavırlarında ülkenin özellikle Batılı ülkelere yakın olmasının bile etkili olabildiğinden bahsetmektedir (Levistky and Way, 2010).

Siyasi katılım tartışmasının demokratik siyaset sınırlarına hapsedilmesi, demokratik olmayan otoriter rejimlerde katılım tartışmalarını bir kısır döngüye soktuğu gözlemlenmektedir. Demokratik yönetimlerdeki prensipte halkın kendi kendini yönetmesi üzerinden tesis edilen tablonun aksine otoriter rejimlerde toplumun belirli bir bölümü siyasal süreçler içerisinde yer alabilmektedir. Örneğin tek parti yönetimlerinde siyasi katılımın daha dar bir kesime hitap ettiğine dair önemli bulgular vardır (Magaloni, 2006). Genel kanı otoriter rejimlerin sosyal ve siyasi alanı kontrol ederek ve alternatif güç merkezlerini baskılayarak siyasi katılımı kontrol ettiği ve sınırlandırdığı yönündedir. Bu durumun ortaya çıkmasında iki önemli noktadan bahsedilebilir. İlk olarak, siyasi katılım ile demokrasi arasında simbiyotik bir ilişki kurulmaktadır. Bu durum pek çok klasikleşen siyaset bilimi eserinde de

kendine yer bulmaktadır (Huntington, 1968; Dahl, 1977; Schmitter and O'Donnell, 1986; Linz, 2000; Stepan 1996; Gandhi and Przeworski, 2007). Bu eserlerde siyasi katılım kitlelerin kamusal alanı ve karar alma süreçlerini etkileyebilmek için gönüllü ve kolektif olarak hareket etmeleri üzerine şekillenmektedir. Bu durum siyasi katılımı demokrasinin temel unsuru haline getirmektedir. Seçimlere katılma, siyasi kampanyaları destekleme, adayları belirleme, talepte bulunma, protesto etme ve farklı toplumsal gruplarla beraber hareket etme gibi eylemler bu kapsamda verili olarak kabul edilmektedir.

İkinci olarak, siyasi katılım fikri demokratik olmayan rejimlerde rejim-muhalefet-toplum ilişkisini değerlendirmede kendisine sınırlı bir yer bulmaktadır. Bu rejimlerde organik bir katılım mekanizması söz konusu değildir. Siyasi katılım yönetici elitlerin uhdesine bırakılmaktadır. Özellikle otoriter rejimlerin siyasi katılımı belirli kanallar üzerinden yürütmesinin çeşitli gerekçeleri vardır. Rejimlerin özellikle resmi kanallar üzerinden katılımın önünü açması muhalefetin sıkıntılarını dile getirmelerine ve bunun karşısında yöneticilerin gerekli tedbirleri almalarına olanak sağlamaktadır (Lust-Okar and Gandhi, 2009). Otoriter bir teşhis ve tedavi yöntemi görülmektedir. Böylelikle yönetici elitler muhalif kesimlerde radikal-ılımlı ayrımına gitme olanağını da elde etmektedir. Rejimlerin katılım mekanizmalarının çalıştırılması neticesinde dahil olma-ılımlılaştırma (inclusion-moderation) tartışmalarına paralel bir süreci de öngördüklerini söylemek mümkündür (Schwedler, 2006; Tezcür, 2010; Wickham, 2004). Buradaki beklenti, resmi kanallar ve süreçler içerisine giren muhalif grupların rejimin meşruiyetini kabul etmesi ve rejim karşıtı pozisyonunu her hâlikârda yumuşatmasıdır. Bir başka ifadeyle muhaliflerin yeni davranış kalıpları içerisinde hareket etmesinin ideolojik değişimi de doğuracağı beklentisidir. Bu beklentiye Carrie R. Wickham (2004) gibi bazı yazarlar pürüzsüz bir dönüşüm olarak görürken Güneş Murat Tezcür (2010) gibi isimler ise daha karmaşık dönüşümlerden bahsetmektedir. Seçim süreçleri bu kapsamda oldukça kullanışlıdır. Seçime katılan partilerin organizasyon şemasını kamuya açması, adaylar belirlemesi ve seçim bildirgesi hazırlaması gibi kanuni zorunlulukların bu dönüşüme hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Mısır'da Mübarek rejimi sonrasındaki ilk seçimlere Nur Partisi'ni kurarak katılan Selefilerin seçim düzenlemelerine hızlıca uyum göstermesi bahsi geçen öngörü kapsamında değerlendirilebilir (Lacroix, 2016). Muhaliflerin dönüşümüne yönelik beklentiye rağmen rejimlerin siyasi ve kurumsal tedbirler olarak alternatif güç merkezlerinin ortaya çıkmasını engellediği de görülmektedir. Bu durum yöneticiler ve muhalifler arasında siyasi katılım noktasında karmaşık bir ilişkiye işaret etmektedir. Özetle bu rejimlerde organik bir siyasi katılım mekanizması söz konusu değildir. Siyasi katılım yönetici elitlerin kontrolü altında ortaya çıkan süreçlere karşılık gelmektedir.

Doğal olarak siyasi katılımı tartışırken demokratik siyasete dair değerlendirmeler demokratik olmayan rejimler açısından benzer bir üretkenlik göstermez. Hatta bu rejimlerde siyasi katılımın tanımlanması ve incelenmesinin oldukça zor olduğu bile söylenebilir (Albrecht, 2008). Bunun ana nedenini siyasi katılım kavramının daha çok demokratik siyasetin analizinde kullanılmasıdır. Siyasi alanın görece belirsizlikten uzak olması ve karar alma süreçlerine etki edebilmek için farklı araçların varlığı (güvenli/şeffaf seçimler, işleyen parlamento, alternatif medya, sivil toplum kuruluşları, sendikalar, siyasi partiler vb.) ve kullanılabilmesi demokratik siyaset için gerekli olan asgari şartları sağlamaktadır. Fakat bu ön kabul bahsi geçen şartların sağlanmadığı siyasi coğrafyalarda siyasi katılımın gerçekleşmediği yönünde bir sonuca işaret etmektedir. Ancak siyasi katılım meselesinin sadece demokratikleşme süreçlerine indirgenmesi eksik bir değerlendirmedir.

İndirgemeci bakış açısının ürettiği önemli sonuçlardan biri siyasi katılımın demokratik olmayan otoriter rejimler açısından *sine qua non* (olmazsa olmaz) olmamasıdır. Buna göre otoriter liderler kendi toplumları tarafından sorumlu tutulmak istemedikleri için siyasi katılımı kontrol eder ve sınırlandırır. Hangi aktörlerin siyasi olarak varlık göstereceği yönetici elitlerin değerlendirmeleri sonucunda belirlenir (Lust-Okar, 2005). Yakın dönemde Arap Baharı'nın tüm olumlu itici gücüne rağmen Orta Doğu'da bu bakış açısını teyit eden çok sayıda örnek görülmektedir. Fakat tüm kötü örneklerle rağmen siyasi katılımı indirgemeci bir bakış toplumsal ve siyasi dinamiklerin göz ardı edilmesi manasına gelmektedir. Rejim tipi ne olursa olsun her yönetici siyasi katılımın sonuçlarıyla yüzleşmek ve hatta mücadele etmek zorundadır. Toplumların alternatif yöneticilere veya güç merkezlerine yönelmesi rejim tipinden bağımsız tüm iktidar sahipleri açısından arzu edilen bir durum olmaktan uzaktır. Hiçbir demokratik/otoriter yönetici seçimlerde başarısız olmayı ve iktidarını kaybetmeyi bir hedef olarak belirlemez. İktidarı sürekli olarak elde tutmak ve kontrol etmek bütün siyasi aktörler açısından temel hedeftir. Bu yönüyle otoriter ve demokratik sistemler birbirleriyle kesişmektedir. Fakat farklı rejim tiplerinin iktidarı kaybetme tehlikesiyle mücadele etme şekilleri birbirinden ayrılmaktadır. Gücün/iktidarın el değiştirmesi demokratik yönetimlerde öngörülebilir kurumsal süreçlerin sonunda gerçekleşirken demokratik olmayan siyaset açısından ise –pek çok örnekte olduğu gibi– devrim, iç savaş, askeri darbe ve dış tehdit (işgal) gibi yıkıcı süreçlerin sonunda gerçekleşmektedir. Siyaset bilimi öğrencileri açısından 2011'de başlayan yoğun halk gösterileri sonucunda Suriye, Yemen, Tunus ve Mısır'da yaşananların oldukça öğretici olduğu söylenebilir. Değişim ve katılım talepleri askeri darbe ve iç savaş gibi olumsuz sonuçlar üretmiştir. Hülasa yönetici elitler açısından –rejim tipinden bağımsız olarak– siyasi katılımın içerisinde potansiyel bir tehdit barındırdığı görülmektedir.

Özetle siyasi katılım her türlü rejim tipi içerisinde gerçekleşmektedir (Dalton, 2007; Albrecht, 2008). Demokratik olmayan yönetimlerde yöneticilerin siyasi katılımı kısıtlaması hatta tamamen yok sayması bile katılımın görülmediği manasına gelmez. Katılım farklı formlarda da olsa gerçekleşmektedir. Örneğin Orta Doğu'da siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları üzerinden yürütülen resmi kanalların aksine yöneticilerin sürekli baskısına maruz kalan gayriresmi alanlar da söz konusu tartışmaların bir parçası olmak zorundadır. Bunun temel sebebi kamusal alanın yöneticiler tarafından daraltılması ve muhalif grupların da kendilerine alternatif kanallar arayışına girmeleridir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi genelinde demokratik süreçlerin öngörüsünü aşan, karmaşık bir siyasi katılım meselesi ön plana çıkmaktadır. Örneğin Cezayir'de erkeklerin gündelik hayatta uzun sakal bırakması siyasi bir karşılık bulmuş ve belirli bir dönem devlete bir meydan okuma olarak değerlendirilmiştir (Alhamad, 2008). Bu tür bir davranış nadir görülen ve alışlagelmiş bir siyasi katılım örneği olmamakla beraber Cezayir'deki İslamcılar ve devlet yöneticileri açısından siyasi bir protesto manası taşıdığı bilinmektedir. Bu durum Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde siyasi, sosyal ve ekonomik alanların iç içe geçmesinin bir tezahürüdür. Siyasi katılımı ilgili temel nokta ise sergilenen davranışın ve tutumun siyasi alanda olup olmasından çok yönetici düzeyinde etkili olup olmadığı yönünde şekillenmesidir. Katılım meselesini değerlendirirken davranışın bilinçli bir şekilde farklı alanların kesişiminde gerçekleşmesi göz önüne alınmalıdır.

Bahsi geçen tartışmalardan hareketle İslami hareketlerin devlet kurumlarına alternatif olarak sosyal hizmetler üzerinden çeşitli faaliyetler yürütmesi de devlet-toplum ilişkisi kapsamında kaçınılmaz olarak siyasi sonuçlar üretmektedir. Toplumun kendini kamusal

alanda hangi kanallar ve formlar üzerinden ifade ettiği önemlidir. Sivil toplum kuruluşları, sosyal ağlar, cemaatler ve yerel meclisler bu kapsamda değerlendirilebilir. Bireylerin bahsi geçen kanallara ve araçlara katılmasının amacı çeşitlidir. Amaçlar bilgi paylaşımından sosyal, siyasi ve ekonomik meselelere dair fikir beyan etmeye hatta kamu kaynaklarından faydalanmaya kadar uzanabilmektedir. Alternatif kanallar üzerinden varlık göstermenin ve siyasi katılımın sınırlarının zorlanması somut veriler ışığında bir ölçme-değerlendirmeye tabi tutulmasının zorluğuna rağmen siyasi katılım meselesinin resmi/verili kanallar dışında da gerçekleştiği iddiasını desteklemek için farklı formların varlığını ortaya koymak gerekmektedir.

2. Siyasi Katılım ve İslami Hareketler

İslamcı aktörlerin uzun yıllardır demokratik süreçlerle olan ilişkileri, dini sistem inşası ve şiddet kullanımının ötesinde daha fazla şey anlatmaktadır. Fas, Cezayir, Mısır, Ürdün, Kuveyt, Bahreyn ve Yemen’de İslamcı partilerin ve İslami hareketlerin demokratik süreçlere katılımları, kurumsal siyasi şartlar altında kendilerini yeniden organize etmeleri ve kendi iç mekanizmalarında demokratik tutum sergilemeleri bu manada anlamlıdır. Silahlı kanadının varlığına rağmen Lübnan’da Hizbullah, Filistin’de Hamas ve Irak’ta Fetih de bu kapsamda değerlendirilebilir. Batı’nın korkusunun aksine Arap Baharı ile İslami hareketler ve partiler demokratik siyasetin parçası olacaklarını ilan etmiştir. Örneğin Raşid Gannuşi’nin sürgünden ülkesine dönmesi ve demokrasiye bağlı kalacağını açıklaması demokrasinin kasabada oynanacak tek oyun olduğunu kabul ettiğini göstermektedir. Bu kapsamda Gannuşi, Nahda içerisinde kültürel ve dini aktivitelerin yerine sadece siyasete odaklanacağını belirtmiştir (Ghannouchi, 2016). Gannuşi bir anlamda İslamcı etiketini bir kenara bırakarak din-sekülerlik üzerinden üretilen çatışmanın son bulması gerektiğini söylemiştir.

Orta Doğu’da İslami hareketlere yönelik dillendirilen ve çoğunlukla Batı dünyasında karşılık bulan demokrasi endişesinin yanında bölge yönetimlerinin demokrasiyle ilişkisi daha derinlikli bir değerlendirmeye muhtaçtır. Rejimlerin sıklıkla demokratik süreçlere ve toplumun taleplerine atıf yaparak attıkları kontrollü adımlar onları demokratik yapmamaktadır. Aksine atılan adımların muhalif gruplar üzerindeki baskıyı attığı ve tüm muhalefet açısından sistemin tıkandığı bile söylenebilir. Demokratik talepler ve yoğun toplumsal mobilizasyon karşısında –Mısır’da olduğu gibi– askeri darbe her zaman bir seçenek olarak karşımıza çıkabilmektedir. Darbenin yanında çeşitli kurumsal tedbirlerle de demokratik süreçler tıkanabilmektedir. Fas’ta 2016 genel seçimlerinin ardından Kral VI. Muhammed’in hükümet kurma sürecini yavaşlatması ve Temmuz 2021’de Tunus Cumhurbaşkanı Kays Said’in ülkenin sosyal ve ekonomik şartlarını gerekçe göstererek Başbakan Hişam Meşişi’yi görevden alması ve meclisin tüm yetkilerini dondurması demokratik süreçlerin oldukça kırılan bir yapıya sahip olduğunu bir kez daha göstermiştir. *

Sonuç olarak İslami aktörlerin demokratik normlara ve süreçlere bağlılığı meselesinin yanında bölge rejimlerinin demokrasi fikrine nasıl yaklaştıkları da önem arz etmektedir. Yakın dönemdeki gelişmeler, İslami hareketlerin yerel ve uluslararası baskılara rağmen de-

* “Tunus’ta Siyasi Kriz: Başbakan Görevden Alındı, Meclisin Yetkileri Donduruldu”, NTV, 26 Temmuz 2021, <https://www.ntv.com.tr/dunya/tunusta-basbakan-gorevden-alindi.cN5y3GkYjU6dR-PCjclpAQ>

mokratik süreçlere hızlıca adapte olabildiğini göstermektedir. Arap Baharı sürecinde ortaya çıkan iyimser havada İslami hareketler resmi siyaset kanalları içerisinde hareket edebildiklerini göstermiştir. Hatta onların net siyasi pozisyonlar aldıkları bile söylenebilir. Fakat bölge rejimlerinin alternatif aktörlere karşı tepkisi genel anlamda şiddetli olmuştur. Suriye ve Yemen'de devam eden iç çatışmalar bu duruma örnek gösterilebilir. Alternatif güç merkezleri üzerinde baskılar hâlâ devam etmektedir. Maalesef devam eden şiddet ve çatışma ortamı bu durumun yakın gelecekte de canlı kalacağına işaret etmektedir.

Bahsi geçen değerlendirmeler Orta Doğu ve Kuzey Afrika siyasetinin belli başlı konular üzerinden inşa edildiğini göstermektedir. Otoriterliğin sürekliliği ve bölgenin demokrasiye direnci gibi konular ön plana çıkmaktadır. Özellikle 2000'lerin başından itibaren bölgeye yönelik karşılaştırmalı otoriterlik çalışmalarının çoğalması bu durumun arkasındaki başlıca nedendir (Pepinsky, 2014). Fakat Arap Baharı döneminin bölge siyaseti açısından bir kırılmayı tetiklediği söylenebilir. Bölgedeki kırılmayı nasıl ıskalandığını itiraf eden çalışmaların yanında bu dönemi demokratik geçiş teorileri içerisinde yeni bir sayfa olarak gören çalışmalar ön plana çıkmıştır. Özellikle İslami hareketlerin partileşerek resmi siyasete katılmaları bu durumun ortaya çıkmasında önemli bir etkidir. Böylelikle bölgede demokratik yönetimlerin olmamasının açıklanmasında başvuru olan siyasi kültür, ordunun rolü ve devletin ekonomiyi kontrol etmesi gibi kavramlar yeniden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. F. Gregory Gause III özellikle ordu üzerine yaptığı değerlendirmelerinde Batıdaki Orta Doğu çalışmalarının neden Arap Baharı'nı ıskaladığını gözler önüne sermektedir (Gause, 2011). Çok sayıda siyasi gözlemcinin öngördüğünün aksine Tunus, Mısır ve Suriye örneklerinde ordu birbirinden farklı davranışlar üretmiştir (Barany, 2011, Yiğit 2022). Bölgedeki orduların gösterilere müdahalesi bir tercih meselesine dönüşmüştür. Tunus ve Mısır'da ordu güçleri göstericilere karşı silah kullanmaktan uzak durmuştur. Orduların bu geri duruşları iktidar değişimlerine zemin hazırlamıştır. Suriye'de ise ordunun sivil göstericilere karşı ilk günden itibaren silah kullanması uzun yıllar sürecek iç savaşın kapılarını aralamıştır (Erboğa 2022). Suriye'de yaşananlar demokrasi adına pek çok iyimser değerlendirmeyi boşa çıkarmıştır.

Orta Doğu'da Arap Baharı ile ortaya çıkan demokratik dönüşüm beklentisi İslami hareketlerin kamusal alanda daha fazla ön plana çıkmalarına zemin hazırlamıştır. Uzun yıllardır farklı alanlarda varlık gösteren gruplar baskı ve şiddet hafızasına rağmen siyasi taleplerini daha yüksek sesle dile getirme cesaretini göstermiştir. Bir başka ifadeyle otoriter yönetimler karşısında muhalifler açısından yeni bir dönem başlamıştır. Bu bağlamda İslami hareketlerin parti kurmasının Orta Doğu siyaseti açısından yeni bir dönemin habercisi olduğu yaklaşımı makul bir değerlendirmedir (Anani, 2012; Moghadam, 2013). Yıllarca süren baskı ve dışlamanın ardından İslamcı partilerin yükselmesi oldukça ilgi çekicidir. Fakat akademik dünyanın ilgisine rağmen siyaset bilimi literatürü içerisinde İslamcı partilerin nereye oturduğu noktasında net bir resimden bahsetmek zordur. Bu noktada literatür içerisinde gri bir alandan söz edilebilir. Örneğin sağ-sol pratiği içerisinde bu tip partiler nereye oturur? Ailenin önemi ve muhafazakâr yaşam tarzı gibi konularda sağa yaklaşan İslamcı partiler gelir adaletsizliği ve eşitlik gibi konularda ise sola yakın durmaktadır. Bu tip partileri oy peşinde koşan partiler olarak tanımlamak da eksiktir. Hatta İslamcı partilerin seçimlerde nadiren başarılı oldukları bile söylenebilir (Kurzman and Naqvi, 2010; Kurzman and Türkoğlu, 2015; Brown, 2012). Bu gri alanın varlığı İslamcı partilerin diğer partilerden tamamen ayrıldığı anlamına da gelmez. Parti organizasyonu, propaganda ve seçmene hitap etme gibi çok sayıda ortak yönleri vardır. Demokratik siyasetin gerekliliklerini yerine

getirme çabasında oldukları görülür. Son tahlilde ortak yönlerine rağmen İslamcı partileri diğer partilerden ayıran ve “İslami” etiketi kazandıran ayırt edici özellikler bulunur (Hamid 2014, Mecham and Quinn, 2014; Ottoway and Hamzawy, 2008; Sadowski, 2006).

İslamcı partiler rejim tipinden bağımsız olarak demokratik ve otoriter sistemler içerisinde ortaya çıkabilmektedir. Endonezyadan Fas’a kadar farklı birçok ülke tecrübeleri bu durumu teyit etmektedir. Fakat demokratik sistem içerisinde ortaya çıkan partiler ile otoriter yönetim altında uzun yıllar baskılanan ve zaman zaman şiddete maruz kalan partiler arasında kaçınılmaz olarak farklılıklar mevcuttur. Demokratik siyaset içerisinde İslamcı partiler hükümet etme imkânı yakalarken otoriter yönetimlerde bu mümkün olsa bile rejim her zaman son sözü söylemektedir. 2011 sonrasında otoriter rejimlerin uygulamaları bu durumu teyit etmektedir (Hamid and McCants, 2017). Türkiye’de Millî Görüş Hareketi içerisinde çıkan partiler, Orta Doğu coğrafyasında demokratik siyasetin önde gelen örnekleri olarak gösterilebilir.

3. Siyasi Fırsat ve İslami Hareketler

“Siyasi fırsat” kavramı, sosyoloji ve siyaset bilimleri literatürü içerisinde kendine farklı tartışma alanlarında yer bulmaktadır. Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışından siyasi partilerin kurulmasına kadar çeşitli teorik tartışmalar siyasi fırsat kavramını ödünç almaktadır (Giugni, 2011; Dordrecht and Minkoff, 2004; Bloom, 2014; Suh, 2001; Tarrow, 2012). Özellikle toplumsal hareketler literatürünün kavrama oldukça sık başvurduğu görülmektedir. Bu durum doğal olarak beraberinde kavrama yönelik sert eleştirileri de getirmektedir. Kavramsal genişleme eleştirisi bunlardan biridir. Siyasi fırsat kavramının bir sünger gibi bütün teorik değerlendirmeleri emdiği yönündeki eleştirilere sıklıkla rastlamak mümkündür (Gamson and Meyer, 1996). Bu durum kavram açısından net bir tanım yapmayı da zorlaştırmaktadır. Öte yandan kavramsal genişleme meselesine çözüm üreten çalışmalar da mevcuttur. Örneğin siyasi fırsat kavramının hangi bağımlı değişkeni açıklayacağı ve kavramın hangi boyutunun açıklama için uygun olacağını belirlenmesinin çözüm adına uygun bir adım olacağı söylenmektedir (McAdam, 1996). Tüm bunlarla birlikte siyasi fırsat kavramı, muhalif grupların siyasi sistemde etkili bir şekilde mobilize olması için gerekli şartların ortaya çıkması olarak tanımlanabilir. Bu tanım siyasi fırsat kavramını legal sistemin içerisine dahil olma, siyasi ittifaklar ve rejim baskısının azalması gibi kurumsal süreçlerin sınırlarına sokmaktadır. Kavram aynı zamanda kültürel bir boyutta da değerlendirilmektedir (Snow, 2004). Özetle siyasi fırsat kavramını iki ana eksen içerisinde ele almak mümkündür. Birincisi resmi siyasi süreçlere dahil olabilmek ve diğer aktörlerle ilişki kurabilme becerisi kazanma gibi kurumsal düzenlemeleri içermektedir. İkinci eksen ise söylem üzerinden kamuoyunda görünür olabilmek, siyasi meşruiyet kazanma ve kimlik inşası gibi kültürel alana karşılık gelmektedir.

Bu çalışma kapsamında siyasi fırsatların İslami hareketler üzerindeki etkisi birkaç ana noktadan incelenebilir. İlk olarak siyasi fırsat herkes tarafından benzer şekilde algılanan bir kavram değildir. Siyasi fırsat objektif bir sürece karşılık gelmez. Ortaya çıkan yeni durum İslami hareketler tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Diğer bir ifadeyle fırsat algısı muhatapları tarafından netleştirilmelidir. Siyasi fırsatın varlığı ve İslami hareketler tarafından değerlendirilmesi nedensel bir sürece işaret eder. Fırsatlar, İslami hareketler tarafından ideoloji ve organizasyon yapısı kapsamına sokulur ve sonucunda belirli bir

davranış üretilir. Bir başka ifadeyle siyasi fırsatın sunduğu seçenek yelpazesi İslami hareket tarafından subjektif bir değerlendirmeye tabi tutularak hareketin amacına nasıl hizmet edeceği noktasında bir çerçeve ortaya atılır. Böylelikle aynı kurumsal ve siyasal şartlar altında birbirinden ayrılan fırsat yorumları ortaya çıkabilmektedir. Bu durum siyasi fırsatları farklı çerçevelerden algılamanın bir sonucudur (Diani, 1996; Kurzman, 1996). Geleneksel kimliğin ağır bastığı yapılar ile çeşitli gruplardan oluşan ve kimlik algısının net olmadığı hareketler arasında siyasi fırsatları değerlendirmede farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin Fas'ta Adalet ve İhsan PJD'yi oluşturan TIH'dan farklı olarak özellikle 1990'lardan itibaren ortaya çıkan siyasi fırsatları kralın kendi iktidarını meşrulaştırma aracı olarak gördüğü için resmi siyasetten uzak durmuştur. TIH ise bu durumu kendi ideolojileri ve gelecek vizyonları kapsamında olumlu olarak değerlendirerek partileşme sürecine girmiştir (Boukhars, 2011).

İkinci olarak otoriter rejimlerde siyasi fırsatlar şartlara özeldir. Otoriter rejimler kendi coğrafyalarının ve sosyolojilerinin ürünü olarak varlık gösterir. Benzer şekilde muhalif fikirler ve gruplar/hareketler de benzer şartlar altında neşet eder. Rejim-muhalefet ilişkisi izomorfik bir süreç içerisinde şekillenir ve ilişkiyel bir süreç söz konusudur. Örneğin Fas'ta İslami hareketlerin diğer bölge ülkelerine göre daha dağınık bir yapı arz etmesi ve mobilizasyon sürecinin daha sonraki yıllarda hızlanmasının sebebi Fas monarşisinin dini bir meşruiyet iddiasının olmasıdır. Fas krallarının müminlerin emiri sıfatını özellikle Kral II. Hasan'dan itibaren kullanmaya başlaması İslami hareketlerin siyasi talepler noktasında daha geç olgunlaşmasına sebebiyet vermiştir (Maghraoui, 2009). Bağlam merkezli bu ilişki içerisinde siyasi fırsatlar ve açılımlar büyük ölçüde belirsizdir ve dinamik süreçlere karşılık gelmektedir. İlişkiliyi şekillendiren değişkenler çok katmanlı bir yapıdır (Tarrow and Della Porta, 2005). İlave olarak ülke içi değişkenlerin yanında ülke dışı gelişmeler de belirleyici olabilmektedir. Örneğin Soğuk Savaşın bitmesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin liderliğinde yeni bir dünya düzeninin ortaya çıkması Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da pek çok yönetimi özellikle siyasi ve ekonomik sistemin işleyişi noktasında belirli bir kapsamda adım atmaya zorlamıştır. Bölge geneline yayılan siyasi reform sürecinin bu döneme denk gelmesi tesadüf değildir. Mevcut konjonktür altında her bir rejim muhalif aktörlere kendine özgü şartlar altında hareket alanı belirlemiştir. Mısır gibi ülkeler kısmi açılımlarla Müslüman Kardeşler üzerindeki baskıyı sürdürürken Fas gibi ülkeler ise İslami hareketleri siyasi sistemin bir parçası olmaları için teşvik etmiştir. Bu noktada otoriter rejimler literatürünün son yıllardaki gelişiminin öngörüsüne paralel olarak rejimlerin kitlelerin mobilizasyonunu sağlayarak üzerlerindeki baskıyı hafifletme ve rejimin sürekliliğini sağlama yoluna gittikleri görülmektedir (Reuter, 2021; Norris, 2014; Schedler, 2002).

Siyasi fırsatların İslami hareketler üzerindeki etkilerini değerlendirmede üçüncü nokta siyasi fırsatın niteliği ve kapsamıyla ilgilidir. Ortaya çıkan yeni durumun kurumsal ve kültürel açıdan İslami hareketlere ne vadettiğine yakından bakmak gerekir. Diğer bir ifadeyle siyasi fırsatın kurumsal ve kültürel bileşenlerinin yanında üreteceği sonuçlar da oldukça önemlidir. İslami hareketlerden bağımsız olarak tüm toplumsal ve siyasi aktörler açısından sınırlı mobilizasyon fırsatlarının sunulduğu ve parlamento beklentisinin zayıf olduğu durumlar ile siyasi katılımın önündeki engellerin kaldırıldığı ve parlamento güvencesinin öngörüldüğü durumlar arasındaki fark büyüktür. İslami hareketler toplumsal birer aktör olarak fırsat kapsamını rasyonel bir değerlendirilmeye tabi tutarak davranış üretirler. Burada kâr/zarar değerlendirmesi ön plana çıkmaktadır. Fırsat alanının İslami hareketlerin gelecek vizyonu ve amaçlarıyla örtüştüğü ve parlamento süreçleriyle ülke siyasetine etki edebilme

imkanının olduğu durumlarda İslami hareketlerin resmi siyaset sınırları içerisine girmesi oldukça yüksek bir ihtimaldir. Aksi durumlarda ise İslami hareketlerin oldukça ihtiyatlı davrandıkları gözlemlenmektedir.

Bu noktada yoğun bir “gelecek beklentisi”nden bahsetmek mümkündür. Gelecek beklentisi İslami hareketlerin parti kurması için ortaya atılan önemli açıklamalardan biridir. Seçimlere katılmanın hareketin görünürlüğü ve bilinirliğini artıracacağı beklentisinin yanında hareketin sahip olacağı imkanların artacağı beklentisi de temel motivasyonlardan biridir. Bu güçlü bir argümandır. Fakat gelecek beklentisi bağlamında yapılan tartışmalarda İslami hareketlerin çeşitliliği ve sosyal-siyasi meselelerdeki önceliklerin hareketlerin gelecek beklentilerini nasıl şekillendirdiği konusu eksiktir. Gelecek beklentisi verili bir süreç değildir. Aksine bir hareketin organizasyon yapısı ve kapasitesi içerisinde şekillendirilir. İslami hareketler toplumsal aktörler olarak bir seçenek yelpazesi içerisinde yıllar içerisinde oluşan bağımlı bir rasyonellik üzerinden tercihlerde bulunur. Sonuç olarak zikredilen açılımlar İslami hareketlerin partileşme noktasında harekete geçmesi için gerekli şart olup açılımların tek başına olması parti kurmak için yeterli değildir. Fas’taki Adalet ve İhsan Hareketi 1990’ların başında kralın teşvikine ve Arap Baharı sürecinde ortaya çıkan pozitif atmosfere rağmen resmi siyasetin parçası olmaktan uzak durmayı tercih etmiştir.

Otoriter rejimlerde kurumsal ve siyasi açılımların olmadığı ortamlarda İslami hareketlerin resmi siyasetten uzak duracağına dair değerlendirmelerin karşısında siyasal liberalleşme/reform girişimlerinde otoriter rejimlerin kendi kontrolleri altında İslamcı partiler kurduğuna dair iddialar da söz konusudur. Rejimler bu tür partiler kurarak bir yandan muhalefeti kontrol ederken bir yandan da kendi meşruiyetlerini artırmaktadır. Bir başka ifadeyle İslami hareketlerin resmi siyasete katılımını, rejim belirlemektedir.

4. İslami Hareketlerin Resmi Siyasete Katılımı: Fas Örneği

İslami hareketlerin parti kurarak resmi siyasi süreçlere katılmasının özellikle Orta Doğu ülkeleri açısından yeni bir durum olduğu söylenebilir. Uzun yıllar boyunca Türkiye dışındaki bölge ülkelerinde İslami hareketlerin parti kurmaları ve seçimlere katılmaları çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Otoriter yöneticiler kurumsal ve siyasi araçlarla İslami hareketleri baskılamış ve siyasal sistemi kendi iktidarlarının devamı yönünde şekillendirmiştir. Otoriter bir devamlılık ve direnç her zaman süregelmiştir (Bellin, 2004 & 2012; Brownlee, 2007; Heydeman and Leenders, 2011). Fakat 1990’lar İslami hareketler açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Bu dönemden itibaren farklı ülkelerde İslamcı partiler ortaya çıkmış ve seçimlere katılmıştır (El-Ghobashy, 2005; Hamzawy, 2008). Bu durumun gerçekleşmesinde siyasi fırsat ortamının varlığı belirleyici olmuştur. Yine benzer şekilde 2011’de başlayan Arap Baharı süreci de İslamcı partileri ortaya çıkarmıştır. Mısır’da Müslüman Kardeşler Özgürlük ve Adalet Partisi’ni kurarken Selefiler de Nur Partisi çatısı altında bir araya gelmiştir (Lacroix, 2016). İslamcı bir partinin ortaya çıkması İslami hareketin işlevsiz kaldığı sonucunu doğurmaz. Parti ve hareket ikili yapı içerisinde varlıklarını sürdürebilmektedir (Joffé, 2019).

İslami hareketlerin partileşme süreçlerinde demokratik açılımların niteliği ve içeriğinin yanında hareketlerin ideolojisi, organizasyon yapısı ve siyasi stratejisi de belirleyicidir. Açılımların demokratik çoğulculuğu, ifade özgürlüğünü ve parlamento sürecinin önünü açtığı hatta iktidara gelme fırsatını vadettiği ortamlarda İslami hareketlerin partileşmesinin önü

açılır. Diğer bir ifadeyle İslami hareketler geniş kapsamlı fırsat alanlarının olduğu durumlarda resmi siyasetin bir parçası olma noktasında bir irade gösterirler. İslami hareketler ras-yonel aktörler olarak gelecek beklentileri çerçevesinde pozisyon belirler. Siyasi fırsatların kendi arzularına ve amaçlarına hizmet edeceği yönünde bir eğilim İslami hareketleri siyasi parti kurma konusunda teşvik edebilir. Uygun şartlar altında girişimlerin hayata geçtiği görülmektedir. Bu nedenle siyasi fırsatın içeriği ve kapsamı oldukça önemlidir. Siyasi fırsat içeriği İslami hareketlerin mobilize olmasında bir filtre görevi ifa etmektedir.

Siyasi fırsatın muhtevasının yanında toplumsal taleplere açık olması meselesi de önemlidir. Muhafif grupların siyasi fırsatı değerlendirmesi sadece resmi siyasete katılım açısından değerlendirilirse eksik kalacaktır. Aynı zamanda katılım sonrasında taleplerin gerçekleşebilmesi ihtimali de önemlidir. Kurumsal siyasi sistemin görece açıklığı veya kapalılığı, elitler arasındaki birlikteliğin istikrarı veya istikrarsızlığı, müttefik elitlerin varlığı veya yokluğu, baskı için devlet kapasitesi ve meylinin bu bağlamda siyasi fırsat yapısını şekillendirdiği söylenebilir. Ayrıca uygun şartların ortaya çıkması beraberinde siyasi bir davranış üreteceği anlamı da doğurmaz. Rejim manipülasyonuna açık, özellikle parlamento süreçlerinin önünü tıkayan ve toplumsal değişim beklentilerine ket vuran herhangi bir sürecin olumlu bir değerlendirmeye tabi tutulması zordur. Otoriter rejimlerin zayıfladığı durumlarda muhalif grupların mobilize olmaktan uzak durdukları da görülür. Bunun arkasında yatan nedenlerden biri muhalif grupların davranışlarında yalnızca rejimi göz önüne alarak hareket etmemeleridir. İslami hareketlerin birbirleriyle ilişkileri de siyasi fırsatların değerlendirilmesi ve parti kurma noktasında önem arz eder. Bir hareketin ortak bir amacı gerçekleştirme noktasında bağımsız hareket edebilme becerisine sahip olması farklı grupların ortaya çıkmasını cesaretlendirmez (Gavious and Mizrahi, 2003). Hareketin kuruluşundan itibaren kapladığı alan ve yerleşik düzenin tepkisi yakından takip edilir. Bu ortamda karizmatik lider eksenli, kurucu metne bağlı, tabandan yayılan bir toplumsal değişimi amaçlayan ve ideolojik olarak katı hareketler resmi siyasetten uzak dururken sağlık, eğitim gibi farklı alanlarda uzmanlaşmış, tek seslilikten uzak, farklı grupları bünyesinde barındıran, esnek ideolojiye sahip ve tepeden inmece bir değişimi arzulayan merkezi hareketler ise parti kurabilmektedir. Fas'ta Adalet ve İhsan Hareketi ilk grup harekete karşılık gelirken Tevhid ve İslah Hareketi/ PJD ise ikinci grubu temsil etmektedir.

İslami hareketlerin ideolojik gelişimlerinde liderlik yapısı ve kurucu metnin varlığı gibi temel faktörler belirleyicidir. Karizmatik liderin varlığı karşısında tek sesliliği ikinci plana iten hareketler farklı davranışlar üretir. Baskın bir liderlik yapısı mensupların kabul edilmesinden farklı alanlardaki yapılanmaya kadar katı bir yol haritasına işaret eder. Ayrıca referans metinlerin olmaması hareket içerisinde bağlayıcı davranışları törpüleyerek esnek bir ideolojik zemine de işaret eder. Çoğunlukla pragmatik karar gerektiren politikalar bu esnek zemin içerisinde meşrulaştırılabilir. Katı ideolojik zeminler ise liderin ideolojik sınırlamaları içerisinde alınan kararların uzun soluklu sonuçlar üretmesine hizmet eder. Örneğin rejimin meşru görülmemesi meselesi bu kapsamda değerlendirilebilir.

İslami hareketlerin resmi siyasetten uzak durduğu durumlarda siyasi katılımın olmadığı yönde bir değerlendirme doğru değildir. Daha önceki bölümlerde tartışıldığı gibi siyasi katılım birkaç farklı formda ortaya çıkabilmektedir (Albrecht, 2008). Siyasi parti kurmayı ve parlamento süreçlerinde yer almayı bu formlardan ilk akla geleni ve hatta en önemli olarak değerlendirmek mümkündür. Bu formun ön plana çıkması özellikle siyasi katılım meselesinin sadece demokratik siyaset içerisinde tasarlanmasının bir sonucu olduğu söy-

lenebilir. Fakat siyasi katılımı rejim tipinden bağımsız olarak değerlendirmek gerekir. Ülke geneline yayılmış, toplumun farklı kesimlerine ulaşan ve bir ideolojik organizasyon etrafında hareket edebilen her toplumsal yapı partileşme sürecine girmese de kaçınılmaz olarak siyasi bir gerçekliğe karşılık gelmektedir. Adalet ve İhsan Hareketi'nin Fas'taki konumu bu kapsamda değerlendirilebilir. Pek çok araştırmacının ülkenin en büyük İslami hareketi olarak tanımladığı Adalet ve İhsan Hareketi ülke geneline yayılan geniş toplumsal yapısına rağmen partileşme konusunda adım atmamıştır (Cavatorta, 2007; Maddy-Weitzman, 2003; Yükleen and Abba, 2013). Hareketin Fas monarşisini gayri meşru görmesi ve kontrol ettiği kitle göz önüne alındığında hareketin konumu siyasi bir pozisyona karşılık gelmektedir.

Fas siyasetinde İslami hareketlerin siyasi süreçlerle ilişkisi özellikle 1990'ların başından itibaren ivme kazanmıştır. Bu dönemde küresel siyasette yaşanan gelişmelerin Orta Doğu ve Kuzey Afrika geneline etkisine ilave olarak Fas'ın iç siyasetindeki gelişmeler, Fas'taki rejimin ülkedeki muhalefet alanını yeniden dizayn etmeye itmiştir. Bu kapsamda rejimin istikrarı ve meşruiyeti açısından İslami hareketlerin resmi siyaset içerisine dahil olmaları önemli bir adımdır. Bu kapsamda Kral II. Hasan ülkedeki İslami hareketleri teşvik ederek resmi siyasetin bir parçası olmaları yönünde adımlar atmıştır. Bu adımlara ilk cevap Tevhid ve Islah Hareketi'nden gelmiştir. Tevhid ve Islah Hareketi 1992'de müstakil parti kurma girişiminin karşılık bulmamasının ardından 1996'da Abdülkerim El-Katip'in Demokratik Anayasa Hareketi'ne (DAH) dahil olarak resmi siyasetin bir parçası olmuştur (Wegner, 2011). Parti, 1997'de ismini Adalet ve Kalkınma Partisi olarak değiştirerek ülke siyasetindeki yerini almıştır.

Her iki hareketin resmi siyasete bakışı noktasındaki farklılık oldukça ilgi çekicidir. İslami hareketlerin toplumu dönüştürme ve dini değerleri yeniden canlandırma arzuları ve çabaları göz önüne alındığında neden böylesi bir farklılığın ortaya çıktığı sorusuna cevap arayışı yerinde bir çabadır. Özellikle Arap Baharı döneminde Mısır'da Selefi grupların bile partileşme sürecine dahil olması siyasi fırsat kavramının İslami hareketler açısından önemine bir kez daha işaret etmektedir. Bu yeni dönemin tüm cezbedici atmosferine rağmen Şeyh Yasin'in parti kurmaktan uzak durması ise İslami hareketlerin özellikle ideoloji, organizasyon yapısı ve siyasi strateji anlamında yeniden bir değerlendirmeye tabi tutulmasını gerekli kılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma İslami hareketlerin siyasi fırsat ortamlarında resmi siyasete bakışlarını değerlendirme noktasında bir çabanın ürünüdür. Çalışma kapsamında siyasi katılım ve siyasi fırsat kavramları üzerinde durulmuştur. Fas'ın en önemli iki İslami hareketi olan Adalet ve İhsan Hareketi ile Tevhid ve Islah Hareketi çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Fas, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde monarşik sistemin yanında farklı siyasi aktörlerin varlık gösterdiği önemli bir ülkedir. Bütün aktörler inşa ettikleri kimlikler etrafında kendi iç organizasyon yapılarını ve karar alma süreçlerini şekillendirmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi ile Adalet ve İhsan Hareketi bu kapsamda benzer bir profile sahiptir. Her iki oluşum da danışma kurulu ve yürütücü kurul gibi mekanizmaları ilk günden itibaren bünyelerinde aktif olarak çalıştırmaktadır. Her iki örgütlü yapı gençlik, eğitim ve kadın ve sendika gibi alanlarda faaliyet göstermek için kurumsal bir çaba göstermektedir. Fakat Adalet ve İhsan Hareketi lider merkezli geleneksel yapısı ve resmi siyasete bakışıyla Adalet ve Kalkınma Partisi'nden ayrılmaktadır. Karizmatik bir lider etrafında ve kurucu metinlere dayanan yapısıyla Adalet ve İhsan Hareketi Şeyh Yasin'in 1960'lardan itibaren ülkedeki Sufi gelenekten beslenen ve zamanla kendi çizgisini oluşturduğu çizgiyle Fas'ın en büyük İslami hareketine dönüşmüştür. Adalet ve Kalkınma Partisi ise farklı grupları/çok sesliliği bünyesinde barındıran, esnek bir ideolojik zemin üzerinde hareket eden ve resmi siyasete girme noktasında monarşik sistemle barışık yapısıyla Şeyh Yasin'in ortaya koyduğu vizyondan ayrılmaktadır.

Kaynakça

- Albrecht, H. (2008). *The Nature of Political Participation*. in eds. Lust-Okar, Ellen, and Zerhouni, Saloua, Political Participation in the Middle East. Boulder/London: Lynne Rienner Publishers.
- Alhamad, L. (2008). *Formal and Informal Venues of Engagement*. in eds. Lust-Okar, Ellen, and Zerhouni, Saloua, Political Participation in the Middle East. Boulder/London: Lynne Rienner Publishers.
- Anani, K.(2012). Islamist Parties Post-Arab Spring. *Mediterranean Politics*, 17 (3), 466-472.
- Barany, Z. (2011). Comparing the Arab Revolts: The Role of the Military. *The Journal of Democracy*, 22 (4), 24-35.
- Bayat, A. (2013). *Siyaset Olarak Hayat: Sıradan İnsanlar Ortadoğu'yu Nasıl Değiştiriyor?*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bellin, E. (2004). The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective. *Comparative Politics*, 36 (2), 139-157.
- Bellin, E. (2012). Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring. *Comparative Politics*, 44 (2), 127-149.
- Boukhars, A. (2011). *Politics in Morocco: Executive Monarchy and Enlightened Authoritarianism*. London and New York: Routledge.
- Bloom, J. M. (2014). Political Opportunity Structure, Contentious Social Movements, and State-Based Organizations: The Fight against Solidarity Inside the Polish United Workers Party, *Social Science History*, 38 (3-4).
- Brown, N. J. (2012). *When Victory is Not an Option: Islamic Movements in Arab Politics*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Brownlee, J. (2007). *Authoritarianism in an Age of Democratization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Busse-Grzymala, A. (2012). Why Comparative Politics Should Take Religion (More) Seriously?. *Annual Review of Political Science*, 15.
- Cavatorta, F. (2007). Neither Participation nor Revolution: The Strategy of the Moroccan Jamiat al-Adl wal-Ihsan. *Mediterranean Politics*, 12 (3), 381-397.
- Dahl, R. A. (1977). *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Dalton, R. J. Dalton, and Klingemann, H.-D. (2007). *Citizens and Political Behavior*, in eds. Dalton, Russell J. Dalton and Klingemann, Hans-Dieter, *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press.

Diani, M. (1996). Linking Mobilization Frames and Political Opportunities: Insights from Regional Populism in Italy, *American Sociological Review*, 61.

Dordrecht, M. S. David, and Minkoff C. D. (2004). Conceptualizing Political Opportunity. *Social Forces*, 82 (4), 1457-1492.

Ellen, L.-O. (2005). *Structuring Conflict in the Arab World: Incumbents, Opponents, and Institutions*. New York: Cambridge University Press.

Erboğa, Abdullah (2022), *Statükoyu Yeniden Kurmak: Basra Körfezi Güvenliği ve Suudi Arabistan'ın İstikrar Arayışı*, (eds.) Özden, Zeynep Oktav, Acar, Necmettin, Basra Körfezi Güvenliğinin Yeni Dinamikleri: Küresel ve Bölgesel Güçlerin Değişen Rolü, Orion Kitabevi, ss.116-147.

Gamson, W. A., and Meyer, D. S. (1996). *Framing Political Opportunity*, in D. McAdam, J. D. McCarthy, and M. N. Zald (eds.), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gandhi, J., and Przeworski, A. (2007). Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats. *Comparative Political Studies*, 40 (11), 1279-1301.

Gause III, F. G. (2011). Why Middle East Studies Missed the Arab Spring, *Foreign Affairs*, 90 (4), 81-90.

Gavious, A. and Mizrahi, S. (2003). Information and Common Knowledge in Collective Action, *Economics & Politics*, 12 (3), 297-319.

Giugni, M. (2011), *Political Opportunity: Still a Useful Concept?*. in Hanagan, M., Tilly, C. (eds.), *Contention and Trust in Cities and States*. New York: Springer.

Hamid, S. and McCants, W. (2017). *Rethinking Political Islam*. Oxford: Oxford University Press.

Hamid, S. (2014). *Temptations of Power: Islamists and Illiberal Democracy in a New Middle East*. Oxford: Oxford University Press.

Hamzawy, A. (2008), Party for Justice and Development in Morocco: Participation and Its Discontents. *Carnegie Papers*, 93, <https://carnegieendowment.org/2008/07/23/party-for-justice-and-development-in-morocco-participation-and-its-discontents-pub-20314>.

Heydeman, S. and Leenders, R. (2011). Authoritarian Learning and Authoritarian Resilience: Regime Responses to the 'Arab Awakening', *Globalizations*, 8 (5), 647-653.

Hinnebusch, R., Cavatorta, F., and Storm, L. (2021). *Political Parties in MENA: An Introduction*, Routledge Handbook on Political Parties in the Middle East and North Africa. London and New York: Routledge.

Huntington S. P., and Nelson J.M. (1976). *No Choice: Political Participation in Developing Countries*. London: Harvard University Press.

Huntington, S. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven, CT: Yale University Press.

Joffé, G. (2019). Party Dualities: Where does Political Islam Go Now?. *Mediterranean Politics*, 24 (2), 218-236.

Kitschelt, H. (2006). *Movement Parties*, in Handbook of Party Politics, eds. Katz, Richard and Crotty, William. London: Sage Publication.

Kurzman, C. and Naqvi, I. (2010). Do Muslim Vote Islamic?, *Journal of Democracy*, 21 (2), 50-64.

Kurzman, C. and Türkoğlu, D. (2015). After the Arab Spring: Do Muslims Vote Islamic Now?, *Journal of Democracy*, 26 (4), 100-109.

Lacroix, S. (2016). Egypt's Pragmatic Salafis: The Politics of Hizb al-Nour, *Carnegie Papers*, <https://carnegieendowment.org/2016/11/01/egypt-s-pragmatic-salafis-politics-of-hizb-al-nour-pub-64902>.

Levitsky, S. and Way, A. L. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War* Cambridge: Cambridge University Press.

Linz, J. J., and Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press.

Linz, J. J. (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers.

Maddy-Weitzman, B. (2003). Islamism, Moroccan-Style: The Ideas of Sheikh Yassine, *Middle East Quarterly*, 10 (1), 43-51.

Magaloni, B. (2006). *Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and Its Demise in Mexico* Cambridge: Cambridge University Press.

Maghraoui, D. (2009). The Strengths and Limits of Religious Reforms in Morocco, *Mediterranean Politics*, 14 (2), 195-211.

McAdam, D., John D. M., and Mayer N. Z. (1996). *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.

Mecham, Q. and Hwang, J. C. (2014). *Islamic Parties and Political Normalization in the Muslim World*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Norris, P. (2014). *Why Electoral Integrity Matters*. New York: Cambridge University Press.
- Ottaway, M. and Hamzawy, A. (2008). Islamists in Politics: The Dynamics of Participation. *Carnegie Endowment for International Peace*, 11 December 2008, <https://carnegieendowment.org/2008/12/11/islamists-in-politics-dynamics-of-participation-pub-22540>.
- Pepinsky, T. (2014). The Institutional Turn in Comparative Authoritarianism. *British Journal of Political Science*, 44 (3), 631-653.
- Przeworski, A. (2010). *Democracy and the Limits of Self-Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ghannouchi, R. (2016). From Political Islam to Muslim Democracy: The Ennahda Party and the Future of Tunisia, *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/tunisia/political-islam-muslim-democracy>.
- Reuter, O. J. (2021). Political Participation and the Survival of Electoral Authoritarian Regimes. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3915214>.
- Roy, O. (2020). *Siyasal İslam'ın İflası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sadowski, Y. (2006). Political Islam: Asking the Wrong Questions?. *Annual Review of Political Science*, 9.
- Schedler, A. (2002). Elections without Democracy: The Menu of Manipulation. *The Journal of Democracy*, 13 (2), 36-50.
- Schmitter, P. C., and O'Donnell, G. (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press.
- Snow, D. A. (2004). *Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields*, in D. A. Snow, S. Soule, and H. Kriesi (eds.). *Blackwell Companion to Social Movements*. Oxford: Blackwell.
- Suh, D. (2001). How do Political Opportunities Matter for Social Movements?: Political Opportunity, Misframing, Pseudosuccess, and Pseudofailure, *The Sociological Quarterly*, 42 (3), 437-460.
- Tarrow, S. and Della Porta, D. (2005). Conclusion: 'Globalization,' *Complex Internationalism, and Transnational Contention*. in D. Della Porta, and S. Tarrow (eds.), *Transnational Protest and Global Activism*. Lanham: Rowman and Littlefield.
- Tarrow, S. (2012). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tezcür, G. M. (2010). The Moderation Theory Revisited. *Party Politics*, 16 (1), 69-88.

Wegner, E. (2011). *Islamist Opposition in Authoritarian Regimes: The Party of Justice and Development in Morocco*. New York: Syracuse University Press.

Wickham, C. R. (2004). The Path to Moderation: Strategy and Learning in the Formation of Egypt's Wasat Party, *Comparative Politics*, 36 (2), 205-228.

Willis, M. J. (2014). *Politics and Power in the Maghreb: Algeria, Tunisia and Morocco from Independence to the Arab Spring*. Oxford: Oxford University Press.

Yiğit, Murat (2022). *Arap Ayaklanmalarında Ordu, Siyaset ve Dış Nüfuz: Nüfuz Alanlarına Göre Ordunun Tutumuna Dair Bir Değerlendirme*, (eds) Mesut Özcan, M. Hüseyin Mercan), *Arap Ayaklanmalarını Yeniden Düşünmek*. Küre Yayınları, ss.141-167.

Yükleyen, A. and Abba, A. (2013). Religious Authorization of the Justice and Spirituality Movement in Morocco. *Politics, Religion & Ideology*, 14 (1), 136-153.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VIII/2 (2023), s. 21-37

ULUS DEVLETE DOĞRU: OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E “MİLLET-İ HAKİME”, TÜRKLEŞME VE ULUSAL KİMLİK

Şükrü Mutlu KARAKOÇ*

Özet

Osmanlı modernleşme serüveni, bir imparatorluk olarak Osmanlı devletinin kurumsal ve kültürel dönüşüm sürecinden geçerek Cumhuriyet formunda modern bir ulus devlet yapısına geçişini ifade eder. Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan ulus devletleşme, imparatorluktan ulus-devlet yapısına geçiş ve bir ulusal kimlik etrafında modern bir devlet olarak Cumhuriyet Türkiye'si'nin teşekkül süreci ele alınmaktadır. Çalışmada cevabı aranan temel sorun şu soruyla çerçevelenmiştir: Farklı etnik, dinsel, mezhepsel unsurlardan oluşan Osmanlı imparatorluk yapısı, modern/merkezi devlet arayışı etrafında nasıl bir dönüşüm süreci geçirmiştir? Başka bir ifadeyle, Osmanlı imparatorluk yapısı nasıl ulus devlete dönüşmüştür? Çalışma şu temel teze dayanmaktadır: Osmanlı çok uluslu imparatorluk yapısı, 19. yüzyılın ortalarından başlayarak “millet-i hakime, eşitlik (müsavat) ve Türklük” tartışmaları üzerinden Türk ulusal kimliği etrafında tanımlanan merkezi bir ulus devlet formuna dönüşmüştür. Bu merkezileşme süreci ilk zamanlarda Osmanlılık üst kimliğine dayalı bir ortak kimlik etrafında biçimlenirken Cumhuriyet'e gelirken Türklük üst kimliğine dayalı ortak bir kimlik çerçevesinde şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İmparatorluk, Ulus-Devlet, Ulusal Kimlik, Milliyetçilik, Türklük*

* Şükrü Mutlu KARAKOÇ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-mail: sm.karakoc@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0001-6914-9661

TOWARDS A NATION STATE: FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC, “DOMINANT NATION”, TURKIFICATION AND NATIONAL IDENTITY

Abstract

The Ottoman modernization adventure refers to the transition of the Ottoman state as an empire to a modern nation-state structure in the form of a Republic, passing through the institutional and cultural transformation process. In this study, nation-statehood from the Ottoman Empire to the Republic, the transition from empire to nation-state structure, and the formation process of Republican Turkey as a modern state around a national identity are discussed. The main question, the answer of which is sought in the study, is framed by the following question: What kind of a transformation process did the Ottoman empire structure which consists of different ethnic, religious and sectarian elements, go through around the search for a modern/central state? In other words, how did the Ottoman empire structure turn into a nation-state? The study is based on the following basic thesis: From the middle of the 19th century, The Ottoman multinational empire structure transformed into a centralized nation-state form defined around the Turkish national identity through the discussions of “millet-i hakime, equality (musavat) and Turkishness”. While this centralization process was shaped around a common identity based on the Ottoman supremacy in the early days, it was shaped within the framework of a common identity based on the Turkish supremacy when it came to the Republic.

Keywords: *Empire, Nation-State, National Identity, Nationalism, Turkishness.*

Giriş

Modern zamanlarda, toplumların siyasal modernleşme tecrübeleri esas olarak imparatorluk yapılarından ulus devlet yapılarına geçiş sürecini anlatır. Tarihsel bir momente tekabül eden bu geçişin ana karakteri ise esas itibarıyla kurumsal ve kültürel bir dönüşüm serüveni-ne dayanır. Hanedan etrafında biçimlenen egemenlik ve devlet yapılarının, soy/aile bağları yerine ulus, parlamento ve bürokrasi temelinde yeniden tasarlanması, merkezileştirilmesi, bu serüvenin kurumsal dönüşüm kulvarlarını oluşturur. Kültürel dönüşümse klasik dönemde daha esnek, heterojen, geleneksel ve çoğunlukla dinsel temelli toplumsal aidiyet dünyalarının, milliyetçilik ve ortak bir ulusal kimlik temelinde toparlanması, standardize / homojenize edilmesi ve böylelikle yeniden güncellenmesi, formüle edilmesi süreciyle biçimlenecektir. Bu süreç aynı zamanda modern devletin, milliyetçilik ve yeni bir ulusal kimlik temelinde kendisiyle toplum arasında bir resmi-ulusal bağ kurmasını anlatır (Anderson, 2007: 26-36, 99-128; Hobsbawm, 2014: 14-28, 102-124)

Osmanlı modernleşme serüveni de bir imparatorluk olarak Osmanlı devletinin söz konusu kurumsal ve kültürel dönüşüm sürecinden geçerek Cumhuriyet formunda modern bir ulus devlet yapısına geçişini ifade eder. 19. yüzyılın sonu itibarıyla toplumsal ve kurumsal bir çözülmeyle karşı karşıya kalan Osmanlı devletinin ana gündemi, bir yandan toplumu bir arada tutacak ortak bir kültürel kimlik geliştirme, diğer yandan da devletin iktidar yapısında kurumsal bir dönüşüm gerçekleştirme, bu kapsamda devleti merkezileştirme ve böylece imparatorluğu güçlendirme / kurtarma arayışıyla şekillenecektir.

O tarihten geriye doğru bakıldığında Osmanlı devletinin, klasik zamanlarda bünyesinde barındırdığı çok çeşitli etnik ve dinsel unsurla uzun bir tarihsel yolculuk geçirdiğini söylemek mümkün. 19. yüzyıla gelindiğinde imparatorluk, farklı siyasal – kültürel – toplumsal dinamikler ve ilkelerle şekillenen yeni bir dünyaya, yeni bir döneme girdi. Yeni dönemde devletin karşında bulduğu en büyük sorun, imparatorluk yapısındaki siyasal ve toplumsal çözülme idi. Zira klasik dönem boyunca siyasal ve toplumsal örgütlenmesinin ana omurgasını oluşturan “hanedan” ve “Millet Sistemi” modeli, modern dönemin yeni dinamiklerinin özellikle de milliyetçilik ve merkezileşme dalgasının taşıdığı sarsıcı, aşındırıcı bir meydan okumayla karşılaştı. Bu meydan okuma, imparatorluk içerisinde toplumsal yapıyla ilgili “milliyetler sorunu”na (“Millet Sistemi” içerisindeki etnik-dini unsurların ayrılıkçı hareketlerine) yol açacaktı. Bu durum imparatorluğu, içerisindeki farklı unsurları siyasal-toplumsal olarak bir arada tutabilecek yeni bir çözüm, yeni bir model, yeni bir politika arayışına sevk etti (Karpat, 2010; İnalçık, 2012).

İmparatorluğun söz konusu çözülme ve dağılma sorunu karşısında yöneldiği temel çözüm, modern döneme ait toplumsal ve siyasal kalıplar, kavrayışlar ve modeller etrafında modernleşmek, modern bir devlet kurmak oldu. Modern devlet kurmak ise esas itibarıyla bir merkezileşme, standartlaşma, belli düzeylerde homojenizasyon süreçlerini ifade etmekte ve gerektirmekteydi. Bu çerçevede imparatorluk, parçalı, etnik-dini-mezhepsel farklılıklarla örülü, statüler ve ayrıcalıklar üzerine kurulu, klasik toplumsal yapıyı yeniden düzenlemek suretiyle bir modernleşme, merkezileşme ve standartlaştırma politikasına yöneldi. Bunun için de Osmanlı devlet yönetimi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluğun siyasal ve toplumsal birliğini yeniden tesis etmek üzere, Osmanlılık ya da Osmanlılık olarak adlandırılacak sosyo-politik bir formülü devreye sokmuştur. Bu formül esas olarak Osmanlı

dünyasında Millet-i Hakime ve eşitlik (müsavat) fikri etrafında 20. yüzyılın başlarına kadar uzanan uzun bir kimliksel tartışmayı beraberinde getirmiştir. Osmanlılık temelli bu siyasi formül, söz konusu kimliksel tartışmalar ve eş zamanlı olarak yaşanan siyasi, toplumsal gelişmeler içerisinde zayıflayarak yüzyılın başlarında yerini Türkleşme temelinde yeni bir siyasi formüle bırakmıştır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte süreç, İmparatorluğun bir ulus devlete dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. Ve bu noktada Türklük, yeni bir ulus devlet olarak Cumhuriyet Türkiye'sinin yaslanacağı ortak ulusal kimlik olarak işaretlenmiştir.

Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan ulus devletleşme, imparatorluktan ulus-devlet yapısına geçiş ve bir ulusal kimlik etrafında modern bir devlet olarak Cumhuriyet Türkiye'sinin teşekkül süreci ele alınmaktadır. Çalışmada cevabı aranan temel sorun şu sorularla çerçevelenmiştir: Farklı etnik, dinsel, mezhepsel unsurlardan oluşan Osmanlı imparatorluk yapısı, modern/merkezi devlet ve milliyetçilik fikri etrafında nasıl bir dönüşüm süreci geçirmiştir? İmparatorluk, hangi tartışmalar ve gelişmeler üzerinde ortak bir ulusal kimlik ve vatandaşlık fikrine dayalı modern bir ulus-devlet yapısına evrilmiştir? Çalışmanın temel tezi şudur: Osmanlı çok uluslu imparatorluk yapısı, millet-i hakime, eşitlik ve Türkleşme tartışmaları üzerinden Türk ulusal kimliği etrafında toparlanan/tanımlanan merkezi bir ulus devlet formuna dönüşmüştür.

Tartışmanın Sıfır Noktası:

Tanzimat Dönemi ve Müsavat Temelinde Osmanlılık Fikri

Osmanlı devletinde esas olarak Tanzimat ve Islahat fermanlarında kendini gösteren Osmanlılık formülü, tüm Osmanlı tebaasının ittifak-ı anasır veya İttihad-ı Osmani fikri etrafında birleşmesi, Müslim-Gayri Müslim tüm Osmanlı unsurlarının aynı amaç, anlayış, aidiyet etrafında toplanması tezine yaslanıyordu. Buna göre devlet din, mezhep, etnisite farkı gözetmeden tebaasına karşı eşit mesafede duracak, tebaa da Osmanlılık kimliğini benimseyecek ve ayrılıkçı girişimlerde bulunmayacak, böylece yeni bir ilke / fikir etrafında yeni bir toplumsal / siyasi örgütlenme gerçekleşecekti (Kutlu, 2010: 160-161; İnalçık, 2012: 50-51). Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla genel çerçevesi çizilen bu Osmanlılık fikri, 1869'da çıkarılan Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'yle kolektif aidiyet ve ortak vatandaşlık temelinde daha teknik ve kurumsal bir çerçeveye oturacak, Osmanlı topraklarında yaşayan herkes etnik, dini ve mezhepsel farklılıklara bakılmaksızın Osmanlı vatandaşı sayılacaktır (Kutlu, 2010: 161, Kawtharani, 2013: 7-8).

İmparatorluğun bu düzenlemelerle, farklı merkezkaç yapılar / aktörler etrafında birbirinden ayrı toplumsal kompartümanlarda, belli statüler ve ayrıcalıklar içerisinde, çeşitli toplumsal birimler halinde yaşayan etnik-dinsel unsurların üzerindeki etnik-dinsel aidiyetleri çekip alarak tüm tebaayı Osmanlılık fikri / şemsiyesi / kimliği etrafında merkeze bağlamaya, standartlaştırmaya yöneldiği söylenebilir. Ortak vatandaşlık temelli bütün bu sürecin Osmanlılık modeli üzerine yüklediği ifade edilebilir. Bu dönemde Osmanlılık fikri, imparatorluğu kurtarma, modernleştirme formülü olarak dönemin siyasi, toplumsal, kültürel hayatının kurucu ilkesi haline almış; köklü değişimlerin temel dinamiğini teşkil etmiştir. Ne var ki bu kritik kavram, ilerleyen süreçte pek beklenmedik bir şekilde, Osmanlı modernleşme sürecini neredeyse başından sonuna kat eden düşünsel bir tartışmanın fitilini

ateşleyecek; sürecin ağırlık merkezini sürekli sarsan iki büyük “kavramsal cephe” arasında neredeyse Cumhuriyet’e kadar uzanan köklü bir tartışmaya yol açacaktı. Bu noktada “millet-i hakime” ve “müsavat” kavramları, söz konusu tartışmanın yürütüldüğü iki kavramsal cepheyi oluşturmuştur. Zira Osmanlılık fikri, İmparatorluk içerisindeki Müslüman Türk unsur tarafında “bir tür statü / konum / değer kaybı” olarak ve dağılmayı hızlandıracak sorunlu bir ilke olarak okunurken, Gayri Müslim unsur tarafından da belli noktalarda statü kaybı ve belli noktalarda “bir tür asimilasyona uğrama aracı” olarak değerlendirilecekti (Kutlu, 2010: 161-165; Oktay, 1999: 44-50; İnalçık, 2012: 49-53).

Dolayısıyla bu dönemde başlayan ve söz konusu iki kavram cephesi üzerinden yürütülen tartışmada temel sorun, modernleşme ve modern bir devlet kurma sürecinin merkezinde duran Osmanlılık kavramının içinin nasıl doldurulacağı olmuştur. Gerçekten bütün etnik-dini unsurlar, kabaca Müslümanlar ve Gayri Müslimler, müsavat ilkesi etrafında eşit hak, statü, konum ve değer ile Osmanlı vatandaşı mı olacaktı? Yoksa İmparatorluk içinde öne çıkan belli bir unsurun (Türk – Müslüman unsurun) toplumsal ve kültürel kimlik kodları Osmanlılık kimliğinin ana omurgasını mı oluşturacaktı? Ya da kestirmeden sorulacak olursa, kolektif bir aidiyeti ifade eden Osmanlılık kimliği bir “millet-i hakime” fikrine dayanacak mıydı yoksa dayanmayacak mıydı? Ortada İmparatorluk içerisindeki tüm unsurları kuşatma iddiasında bir Osmanlılık fikri vardı. Ancak bu kavramın içi nasıl, kimlerle, hangi ilkelerle, ne kadar doldurulacaktı?

İşte Tanzimat döneminde şekillenen bu tartışma ve bu tartışma etrafı gerilim, gerek II. Abdülhamit döneminde, gerekse II. Meşrutiyet döneminde farklı politik pratikler, tarihsel gelişmeler, düşünsel tavırlar etrafında hızı ve tansiyonu düşmeden devam edecek; oralarda bazı temel kırılmalar geçirerek neredeyse Cumhuriyet’e kadar ulaşacaktır.

II. Abdülhamit Dönemi: Millet-i Hakime – Müsavat Denklemine Osmanlılık Kimliği

Osmanlılık kimliği etrafında şekillenen söz konusu tartışma ve gerilimin II. Abdülhamit döneminde son derece harareti bir düzeyde yürütüldüğü, bu noktada Osmanlı yönetiminin bir yandan denge siyaseti izlemeye çalışırken diğer yandan da toparlayıcı bir çıkış/yol arayışında olduğu söylenebilir. Bu arayışın günün sonunda ortak aidiyet evreni etrafında bir merkezileşme ve standartlaşma çabasına karşılık geldiğini ifade etmek mümkün. Bu kapsamda II. Abdülhamit döneminde devlet yönetimi bir taraftan iktidar sembollerini kullanarak ve Osmanlı vatandaşlığı ilkesine dayalı uygulamalara giderek müsavat ve ortak kimlik fikrine dayalı bir Osmanlılık politikası izlemiştir. Diğer taraftan da hem (şeriat, halifelik, Hanefilik gibi) dini kavram ve kurumlara yaptığı yoğun vurgularla İslamcılığı, Hanefi İslam’ını öne çıkararak hem de idare ve eğitim alanındaki modernleşme politikalarıyla Türkçeyi, Türklük fikrini öne alarak Osmanlılık kimliğinin “millet-i hakime” kodlarına dokunmayı seçmiştir. Kısacası II. Abdülhamit yönetimi hem Gayri Müslim tebaayı küstürmemek üzere bir müsavat fikrine yaslanarak hem de Müslüman halkı rahatsız etmemek üzere “millet-i hakime”ye göndermeler yaparak, tüm unsurları razı etmeyi amaçlayan bir denge siyaseti takip etmeye öncelik vermiştir (Deringil, 2014: 29-57; Karpat, 2010: 325-335, 411-429, 441-443).

Bu bağlamda örneğin 1885 yılında, Ermeni Katolik Kilisesine Ermeni Başpiskoposu tarafından "II. Abdülhamit'in şanlı hükümrânlığı sırasında" inşa edilmiş olduğunu belirten bir kitabenin yerleştirilmesi, sadrazam Kamil Paşa ve Abdülhamit tarafından görüşülmüş; Müslüman halkı rahatsız etmeyecek ifadelerle yazıldığı ve Müslüman halkı rahatsız etmeyecek bir yere yerleştirildiği için olumlu karşılık görmüştü. Yine 1892 yılında Konya vilayetinden, bazı Rum eşrafın kiliseye giderken Osmanlı resmi nişanlarını ve üniformalarını giydiği, vali tarafından "bu yakışıksız uygulamaya" son verildiği rapor edilmişti. Merkezi yönetim, "bu insanların nişanlarını ve üniformalarını bir gurur, sadakat ve aidiyet işareti olarak taktıklarını" belirterek valiyi kesinlikle müdahale etmemesi konusunda uyarmaktaydı (Deringil, 2014: 46-49).

Öte taraftan II. Abdülhamit döneminde hukuk alanında izlenen modernleşme ve merkezileşme politikasının esas olarak Osmanlılık kimliği etrafında yaşanan *millet-i hakime – müsavat gerilimine* dayalı bir fay hattı üzerinde yükseldiği söylenebilir. Bu dönemde şeriat, halifelğe, Hanefi İslam'ı gibi dini kavram ve kurumlara yönelik vurgu; ayrıca medeni hukuk alanında Hanefi fihri üzerinden tüm tebaayı kuşatacak bir standardizasyona, kurumsallaşmaya (Nizamiye Mahkemeleri ve Mecelle) ağırlık verilmesi, ayrıca Arap nüfusun yaşadığı Hicaz, Yemen, Bingazi gibi yerlerde "Kanun-ı Arap" yerine Hanefi temelli Osmanlı şeriatının ve dini mahkemelerin egemen kılınmaya çalışılması da ön planda "müsavat" eksenli bir Osmanlılık kimliğine işaret ederken, arka planda siyasal-toplumsal örgütlenme için İslam'ı ve Müslümanlığı öne alan bir "millet-i hakime" kavrayışına göndermede bulunuyordu* (Deringil, 2014: 57-66).

Ayrıca II. Abdülhamit döneminde siyasal yönetim ve eğitim alanındaki modernleşme politikaları, modern kurumlar (parlamento, Kanun-i Esasi, Aşiret ve Hamidiye Mektepleri) inşa etme çabaları da bir taraftan tüm Osmanlı unsurlarını müsavat temelli ortak bir siyasal-toplumsal kimliğe davet ederken, diğer taraftan bu kurumların kullanacağı ortak / standart dil konusunda Türkçeyi öne çıkararak, Osmanlılık kimliğinin ağırlık merkezinde duracak, (Türklük temelli) bir "millet-i hakime" kavrayışının oluşmasına zemin sunuyordu. Ayrıca Gayri Müslim eğitim kurumlarının kuruluşundan müfredatına ve denetimine kadar uzanan süreçte Türkçe ve Müslümanlıkla ilgili temel hassasiyetler, kritik bir millet-i hakime eğilimini güçlendiriyordu. Son kertede 1876'da kabul edilen anayasada Türkçenin devletin resmi dili olarak tanımlanması, Osmanlı'da hem bir siyasal merkezileşme sürecinin gelişimine hem de ileriye dönük olarak kurumsal düzeyde Türklük merkezli bir hakim millet eğiliminin güçlenmesine katkı sağlayacaktı (Karpaz, 2010: 622-627; Deringil, 2014: 107-125).

II. Abdülhamit Dönemi ve Entelektüel Dünyada Kimlik Tartışmaları

II. Abdülhamit döneminde "millet-i hakime ve müsavat" eksenli tartışmaların sert bir şekilde sürdürüldüğü zeminlerden biri hatta en önemlisi Osmanlı aydın dünyasıydı. Bu entelektüel zeminde kavramlar arası makasın giderek açıldığı, cephenin derinleştiği hatta dönemin sonunda kritik eşiği aşarak farklı bir düzeye ulaştığı bir tartışma süreci yaşanacaktır. Başka bir ifadeyle bu dönemde Osmanlılık fikrinin müsavat temelli savunusunu yapan

* Bu yönde uygulama örnekleri için ayrıca bakınız: Deringil, 2014: 57-80.

aydınlar olduğu gibi, özellikle Gayri Müslim unsurların ayrılıkçı hareketleri ve reaksiyoner tutumlarına dayalı olarak Jön Türk düşüncesi çevresinde “millet-i hakime” temelli bir Türk kimliği arayışı ortaya çıkacak; Osmanlılık fikrinin altı “millet-i hakime olarak Türklük” temelinde doldurulmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda örneğin Prens Sabahaddin, Osmanlı devletinin sadece Türklerin ve Müslümanların değil, tüm unsurların gerçek vatani olduğunu; Osmanlı birliğinin ancak Müslim - Gayri Müslim unsurların uyumlu birlikteliğiyle mümkün olabileceğini savunuyordu. Ona göre Türkler dışında hemen herkes milli menfaatlerini imparatorluktan ayrılmakta görüyordu. Oysaki az çok düşünen herkes mensubu olduğu unsurun huzur ve saadetini özgür ve ilerlemiş bir Osmanlı devletinin varlığında araması gerekirdi. Bu çerçevede Prens Sabahaddin, Osmanlılık fikrini ve kimliğini, farklı unsurların her düzeyde eşitliği ilkesi üzerinden okuyarak benimsiyordu. Dolayısıyla dini ve etnik kimliklerin eşitliğini; birinin diğerinden daha üstün veya egemen olmadığı düşüncesini dillendiriyordu. Bu düşüncenin bir uzantısı olarak da Osmanlılık kimliğini, tüm Osmanlı unsurlarını bünyesine alan bir üst kimlik olarak görüyordu (Prens Sabahaddin, 2007: 130-138; Kutlu, 2010: 163-164).

Aynı şekilde Sabah gazetesi başyazarı Diran Kelekyan Efendi de Osmanlılık kimliğini müsavat ilkesi üzerinden okuyor; Kanuni Esasi'deki kişisel eşitlik ilkesinden öte, etnik ve toplumsal bir eşitlik sağlanması halinde bütün unsurların Osmanlı devletinin siyasi birliğine saygılı Osmanlılar olacaklarını iddia ediyordu. Bunun için de Türkler, üstünlük ve millet-i hakime iddiasından vazgeçmeli, vatani müşterek addetmeli ve “hakim” yerine “şerik / ortak” olmaya razı olmalıydılar (Kutlu, 2010: 164-165).

Ancak Osmanlı entelektüelleri arasında bu müsavat eksenli okumaya karşı, millet-i hakime ve Türklük temelli bir Osmanlılık okuması da yapılıyordu. Bu okuma, temel dayanak noktalarını II. Abdülhamit yönetiminin Osmanlılığı mümkün olduğunca müsavat temelinde götürmeye çalışan İttihad-ı Anasır politikalarında ve buna karşılık Gayri Müslim unsurların (Balkanlar'da ve zamanla Doğu Anadolu'da) izlediği ayrılıkçı hareketlerde buluyordu. Bu kapsamda, Şemseddin Sami, Ahmet Mithat Efendi, Necip Asım, Fuat Köseraif gibi isimler ayrıca Jön Türk düşüncesinin yayın organlarından İkdam ve Hizmet gibi gazeteler, millet-i hakime / Türklük temelli bir Osmanlılık okumasıyla öne çıkıyordu. Bu isimler ve gazeteler, döneme hakim olan dil politikaları ve Türklük bilinci tartışmalarında Türklükten, Osmanlı devletini kuran hakim millet unsuru olarak bahsediyordu. Osmanlı'da siyasi birliği sağlamak ve böylelikle İmparatorluğu kurtarmak üzere geliştirilen çözüm modellerinde, dolayısıyla da Osmanlılık politikasında, Türklük unsurunun öne çıkarılmasının önemine dikkat çekiyordu. “Türklüğün Osmanlılık'tan çok daha eski olduğunu fikrine yaslanan söz konusu yaklaşım, Türkçe ve Türklüğün, Osmanlı topraklarında ortak bir ulusal kimlik oluşturma konusunda merkezi bir yere sahip olması gerektiğini öne sürüyordu (Sadoğlu, 2010: 112-127; Karpata, 2010: 660-668).

Bu dönem millet-i hakime ve Türklük merkezli Osmanlılık okumasında en çok dikkat çeken isim kuşkusuz Yusuf Akçura'ydı. Onun 1904'te Mısır'da yayın yapan *Türk* isimli bir gazetede yayınladığı “Üç Tarz-ı Siyaset” başlıklı yazısı, söz konusu tartışmada önemli kırılma noktalarından birini teşkil etmektedir. Akçura, bu yazısında Osmanlılık ve İslamcılık politikalarının imparatorluğu kurtarmayacağını, zira gerek Osmanlı'yı oluşturan gayri-i Müslim unsurların din-etnisite temelli tarihi-politik durumlarının gerekse dünya genelinde Müslüman bölgelerin yabancı işgali altında olmasının Osmanlılık ve İslamcılık

politikalarını hayata geçirmeye imkan vermeyeceğini belirtiyordu. Akçura devamlı imparatorluğu kurtarmanın ancak Türkçülükle mümkün olacağını ancak bununla önündeki en büyük engelin Türkler arasında bir Türklük bilincinin bulunmayışı olduğunu öne sürüyordu. Akçura bu tespitiyle, tersten bir okumayla, imparatorluğu kurtaracak çözüme işaret etmekteydi: Türk unsuru arasında Türklük bilincinin geliştirilmesi. Dolayısıyla Akçura, imparatorluğun hakim millet olarak Türklük temelinde bir siyasal-toplumsal örgütlenmeye yönelmesi halinde içinde bulunduğu durumdan kurtularak yeni bir bütünlük kazanacağını savunmaktaydı (Akçura, 2012: 7-40).

II. Meşrutiyet: Millet-i Hakime - Müsavat Denklemine Türklük Lehine Dönüşümü

Millet-i hakime – müsavat tartışmasıyla ilgili düşünsel anlamda en kritik dönüm noktalarından birini II. Meşrutiyet dönemi ve oradaki siyasal-entelektüel gelişmeler ve tartışmalar oluşturur. Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı devletinde yeniden hürriyet ve eşitlik söylemlerini siyasal gündeme taşımıştır. Zira Meşrutiyet, imparatorluk içerisinde ilkel olarak müsavat temelli bir kurumsal yapılanmayı ifade ediyordu. Zaten Osmanlı hanedanına karşı, meşrutiyet devrimini gerçekleştirmek üzere İttihat ve Terakki eksenli etnik-dinsel muhalefeti bir araya toplayan şey, tam olarak imparatorluk içerisindeki etnik-dinsel bir hürriyet ve müsavat duygusuydu. Meşrutiyetle imparatorluk, bünyesindeki tüm unsurların içinde kendilerini bulabilecekleri bir siyasal sistemi yeniden uygulamaya sürüyordu. Ancak bu gelişme, aynı anda, belli bir stabilite içerisinde devam eden millet-i hakime-müsavat tartışmasını adeta yeniden dinamitleyecek ve tekrar alevlendirecekti. Zira II. Abdülhamit dönemi boyunca genellikle entelektüel tartışmalar ve toplumsal katmanlara yönelik politik uygulamalar üzerinden cereyan eden tartışma zemini, gelinen noktada son derece somut, pratik ve devletin zirvesiyle ilgili yeni bir düzeye ulaştı. Meşrutiyetle birlikte devlet yönetiminin merkezinde, siyasal sistemin tepelerinde yeni bir siyasal kurum olarak parlamento oluşturuluyordu. Bu noktada Osmanlılık kimliği temelinde kritik sorun ortaya çıkıyordu: Yeni dönemde Saray yanında bir devlet / yönetim kurumu olarak siyasal sistemin merkezine yerleşen Parlamento kompozisyonu, oradaki "sayısal dağılım" ve dolayısıyla "anasır haritası" nasıl şekillenecekti? Müsavat temelinde mi yoksa millet-i hakime temelinde mi?

Tam da bu noktada sorunu derinleştiren ve (müsavat temelli) Osmanlılık fikrini sarsan bir başka gelişme (daha doğrusu "gelişmeler zinciri"), Balkanlar'dan oradaki ayrılıkçı hareketlerden geldi. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edildi. Bulgaristan, Osmanlı hakimiyetini reddederek bağımsız krallığını ilan etti. Girit ise Yunanistan tarafından ilhak edildi (Karpas, 2010: 683-684 Kutlu, 2010: 165).

İşte bu gelişmelerin gölgesinde Hüseyin Cahit Yalçın, 7 Kasım 1908 tarihli Tanin gazetesinde "Millet-i Hakime" başlıklı bir yazı yayınladı. Hüseyin Cahit yazısında açıkça millet-i hakime (Türklük-Müslümanlık) temelli bir siyasal birlik modelini savunuyordu. Hüseyin Cahit'e göre Osmanlı devleti açısından artık "ittihad-ı anasır" söz konusu değildi. Anasır-ı Osmaniyenin ittihadı hakkında ne kadar kuvvetli ümitler beslenirse beslensin, pek çok tarihsel gelişme göstermişti ki, devletin bekasını Müslüman-Türk unsurdan başka isteyen ve bunun için çalışan yoktu. Devleti kuran ve onun yaşaması için kanını döken Türklerdi. Devleti / Osmanlılığı sadece Müslüman-Türk unsur sahiplenmekteydi. Diğer unsurların hepsi başka merkezlerle tabiydi. Eğer hüküm ve yönetim Gayri Müslim unsura verilecek

olursa, bunlar icraat ve kararlarında Osmanlı'nın menfaatini gerçekleştirme kaygısı gütmeyeceklerdi. Dolayısıyla Müslüman-Türk unsur, memleketi dağılmaktan kurtarmak için hüküm ve yönetimi kendi elinde tutmalı, “anasır-ı saire”ye bunu “kaptırmamalı”ydı. Meşrutiyet sisteminde gücün parlamentoda olduğunu belirten Hüseyin Cahit, bu açıdan parlamentoda çoğunluğu kazanmanın Türkler için hayati bir mesele olduğunu savunmaktaydı. Ona göre, ne denirse densin, memlekette “millet-i hakime” Türklerdi ve Türkler olacaktı. Devlet de bu hakim grubun kimliksel, kültürel özellikleri etrafında biçimlenmeliydi (Hüseyin Cahit, 2010: 175-178).

Hüseyin Cahit'in bu çıkışı, Türklük düşüncesini desteklemekle birlikte müsavat temelli Osmanlılık fikrine sahip çıkan İttihat ve Terakki çevresi tarafından ve müsavat çizgisindeki aydınlar tarafından huzursuzlukla karşılandı. Bu bağlamda Sinop mebusu Dr. Rıza Nur, Anasır-ı Osmaniye'nin birlik ve uzlaşması için yoğun gayretlerin sarf edildiği Meşrutiyet döneminde, millet-i hakime meselesi çıkarmanın sadece ayrılık yaralarını derinleştireceğini belirtiyordu. Ona göre Türkler diğer unsurların tam olarak eşitliğini gönülden kabul etmeliydi. Sair unsurlar da Osmanlılık kimliğini benimsemeliydiler. Ne bir taraf hakim millet iddiasında bulunmalı ne de diğer taraf gizli veya açık milliyetçilik davası gütmeliydi. Aynı şekilde dönemin önemli isimlerinden Maliye Nazırı Cavit Bey, Ahmed Şuayb, Filibeli Ahmet Hilmi de “unsurlar arası” müsavat siyasetini savunmaktaydı. Cavit Bey ve Ahmet Şuayb saltanat ile hilafetin birbirinden ayrılmasına ve Padişahın halifelik unvanından vazgeçmesine dayalı bir müsavat / Osmanlılık fikrini savunurken, Filibeli Ahmet Hilmi ise hukuk sınırlarında kalmak kaydıyla, müsavata dayalı Osmanlılık düşüncesini benimsiyordu (Kutlu, 2010: 168-169).

Ne var ki, Meşrutiyet ilanının hemen akabinde Balkanlar'da patlak veren söz konusu ayrılıkçı hareketler (Bosna-Hersek, Bulgaristan, Girit), ayrıca imparatorluk içerisinde Arnavutluk ve Arap ulusçuluğuna yönelik dernek çalışmaları, Osmanlı düşünce dünyası ve aydınları içerisinde müsavat eksenli Osmanlılık fikrini hayli aşındıracak, imparatorluğu kurtarmak için millet-i hakime düşüncesini ve Türklük fikrini öne çıkaracaktır. Bu çerçevede hepsi Meşrutiyet dönemi içerisinde (1908'den 1912'ye neredeyse birbirinin halefi olarak) kurulan Türklük eksenli dernekler / cemiyetler / dergiler (Türk Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı) bir taraftan kültürel anlamda Türkçülük, Türkleşme, Türklük bilincini geliştirme politikaları izlerken, diğer taraftan keskin bir şekilde ittihad-ı anasır, müsavat ve Osmanlılık fikrini eleştireceklerdir. Bu çerçevede, en son kurulan ve önde gelen isimler arasında Hamdullah Suphi, Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmed Ferid (Tek), Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Mehmet Fuat, Ziya Gökalp gibi isimlerin yer aldığı Türk Ocağı derneği, ittihad ve Osmanlılık düşüncesinin imparatorluğu kurtarmadığı gibi imparatorluğu kurtaracak olan Türklük bilincinin yerleşip yayılmasına da engel olduğu fikrini savunacaklardı (Sadoğlu, 2010: 127-147, 153-168).

Ziya Gökalp, Tanzimat'la başlayan Osmanlılık politikasının Türklüğün üzerine “aldatıcı bir örtü” çektiğini öne sürüyor; bütün unsurları aynı potada eriterek, özel bir dil tarih ve kültürden yoksun bir “Osmanlı milleti” yaratma siyasetinden şikayet ediyordu. Gökalp'e göre Osmanlılık bir milliyet değildi, dolayısıyla milliyetçiliklerin zamanın ruhunu belirlediği 20. asırda Osmanlı Milleti tesis etmenin imkanı yoktu. Yapılması gereken bir Türk milliyeti inşa etmekte ki “bu milliyet, imparatorlukta hakim millet” olacaktı. Gökalp'e göre imparatorluk içerisinde Osmanlılık siyasetine Türk milliyetinden başka kimse inanmamıştı. Osmanlılık politikasını örtülü bir “Türkleştirme” politikası olarak gören gayri Türk unsurlar,

uzun zamandır kendi okullarında kendi çocuklarına, kendi dillerinde milliyetçi düşünceler aşılamaya devam ediyorlardı. Dolayısıyla Osmanlılık politikası milleti hakime olan Türkleşmeye zarar vermiş; Türk gençleri bilinçli bir şekilde milli bir tarihten, milli bir dilden, milli bir kültürden uzak tutulmuştu (Gökalp, 2014: 13-17, 42-43, 46; Sadoğlu, 2010: 159).

Aynı şekilde Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Fuat, Yusuf Akçura da Osmanlı milleti projesinin başarı şansı olmadığını, Osmanlılık temelli "iradi bir millet", "siyasi bir birlik / aidiyet" kurmanın imkansızlığına işaret ediyordu. Onlara göre imparatorluk sınırlarında ancak "kavmiyete / ırka dayalı" bir millet kurulabilirdi. Ve bu millet, imparatorluğun hakim milleti olan Türklük temelinde inşa edilebilirdi. Dolayısıyla devletin ana politikası, siyasi aidiyet (Osmanlılık) temelli değil, kavmi aidiyet (Türklük) temelli bir ulus inşa etmek olmalıydı. Bu da ancak Türklük bilincinin geliştirilmesi, yayılmasıyla mümkündür[†] (Sadoğlu, 2010: 160-162).

Türk Ocaklılar bu haliyle aslında İttihat-ı Anasır ve müsavat siyasetinin karşısına, "milleti hakime" siyasetini de aşan Türklük, Türkçülük ve Türkleşme temelli bir ulus inşasını koyuyordu. Artık imparatorluğu kurtaracak olan çözüm, milleti hakime temelli bir siyasi kimlik / siyasi birlik kurmak değil, milleti hakime olan Türklük temelli bir ulus inşa etmektir. Dolayısıyla gelinen noktada Osmanlı entelektüel dünyası içerisinde imparatorluğu kurtarmaya yönelik tartışmalar artık Osmanlılık fikrini açacak, "Osmanlılık kimliğinin içeriğinin nasıl doldurulacağı" sorusunun sınırlarından öteye taşacak; Osmanlılık-Türkçülük tartışmasına dönüşecektir.

1912'de patlak veren Balkan Savaşları ise o günlere kadar entelektüel dünyada yaşanan ve giderek derinleşen söz konusu kırılmayı siyaset /devlet katlarına taşıyacaktır. Bu dönemde birlikte, İttihat ve Terakki hükümeti, imparatorluğu kurtaracak siyasi formül olarak Tanzimat'tan beri savunulan ve tarihi gelişmelerle sürekli kan kaybeden Osmanlılık fikri yerine Türkçülüğü resmi bir söylem ve politik bir çerçeve olarak benimseyecektir. Zira Balkan savaşları sonunda Osmanlılık, geçerli bir uluslaşma politikası olarak siyasi itibarını yitirirken, Anadolu ve Anadolu'daki Türk çoğunluğun önemi artmaya başlamış, buna bağlı olarak da Türkçülük ulusal bir kimlik politikası olarak öne çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda İttihat ve Terakki yönetimi, siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatın çeşitli alanlarında Türkleşme temelli bir merkezleşme politikasına öncelik verecektir. (Karpaz, 2010: 683-687; Özdoğan, 2002: 77).

İttihat – Terakki Yönetimi ve Türkçülük Politikaları

1908 sonrasında devleti, "hanedan ve tebaa/millet-i anasır" denklemi yerine, "anayasa ve parlamento/eşit vatandaşlık" fikri etrafında dönüştürme ve yeniden kurma düşüncesi, Osmanlı'da hem devleti (kurumsal olarak) hem de toplumu (kimliksel olarak) yeniden tanımlama ve merkezleştirme sürecini yeni bir boyuta taşıdı. Zira anayasa ve parlamento fikri, tarihsel olarak devleti daha çok toplum/anasır temelinde yeniden biçimlendirme, siyaset yapısını toplumsal alandan hareketle kurma, devlet-toplum ilişkisini yeniden formüle etme eğilimini ifade ediyordu. Bu noktada iki kritik sorun vardı. İlki devletin kurumsal olarak

[†] Bu konuda ayrıca bakınız: Karpaz, 2010: 691-742.

merkezleşmesi sürecinin merkezi/üniter yapı etrafında mı yoksa ademi merkezîyetçi yapıda mı formüle edileceğiyle ilgiliydi. Bu kritik soru zorunu olarak ikinci sorunu gündeme getiriyordu: Devletin kurucu ilkesi haline gelmeye başlayan Osmanlı toplumu nasıl, hangi nitelik ve standartlardan hareketle tanımlanacaktı? Devlet yeni siyasi ve idari yapılar etrafında kurumsallaşırken / merkezileşirken kendisini hangi (nasıl bir) toplum yapısına dayandıracaktı. Bu toplum, parçalı, çoklu bir kültür ve kimlik dünyasından, özerk topluluklardan mı oluşacaktı yoksa belli bir üst, ulusal nitelik etrafında, ortak bir kültürel kimlik temelinde mi kurulacaktı. Başka bir ifadeyle yeni Osmanlı toplumuna her topluluk kendi kimliksel özellikleriyle mi (müsavat) dahil olacaktı, yoksa Osmanlı bünyesindeki tüm topluluklar belli, ortak, hakim bir kültürel kimlik temelinde mi (millet-i hakime) dahil olacaktı? Bu aynı zamanda modern devletin toplumla nasıl ilişki kuracağına dair de bir soruydu. Bu soruya İttihat ve Terakki, ortak / hakim bir kimlik etrafında tanımlanmış bir Osmanlı toplumu tasavvuruyla cevap vermeye yöneldi. Türklük, bu noktada İttihat Terakki yönetimi için yeni Osmanlı toplumunun ortak / üst kimliksel ilkesini teşkil edecekti.

Bu yaklaşımdan hareketle İttihat ve Terakki yönetimi 1908'den itibaren yavaş yavaş ama giderek artan bir tonda, Türkçülüğü politikalarının ana paradigması haline getirmiştir. 1912 sonrasında ise Türkçülük, İttihat ve Terakki yönetiminin resmi politikaları için somut çerçeve haline gelecektir. Özellikle Balkan Savaşlarından sonra Rum, Slav ve Arnavut unsurlarının Osmanlı devletinden kopmalarının ardından İttihat ve Terakki yönetimi politikalarını Türkçülük temelinde biçimlendirmeye yönelecektir.

Bu kapsamda 1908 sonrasında başlayarak eğitim alanında, özel ve resmi okullarda Türkçenin yaygınlaştırılması yönünde uygulamalara ağırlık verilecektir. Söz konusu uygulama etrafında Gayri Müslim ilkokullarında Türkçe öğrenimi zorunlu hale getirilecek; devlete ait liseler ve yükseköğretim kurumlarında Türkçe, resmi öğretim dili olarak tanımlanacaktır. Eğitim alanındaki bu politikalar zaman içerisinde Osmanlı topraklarında Gayri Müslim unsurların yanı sıra Müslüman Arnavutlar ve Araplar arasında tepkiyle karşılanacaktır (Yıldız, 2001: 80-84).

Bu dönemde İttihat ve Terakki yönetimi, eğitim alanının yanı sıra kültürel alanda da Türkçülük temelinde milliyetçi politikalara öncelik vermiştir. Bu kapsamda milli musiki, milli filmcilik, milli coğrafya cemiyeti, milli kütüphane gibi kamusal alanda "milli" kelimesiyle anılan kurumlar oluşturuldu. Aynı şekilde bazı spor kulüplerinin tüzüklerinde de milliyetçilik ideolojisine yer verildi. Yine Türk Derneği, Türk Yurdu gibi dernekler İttihat ve Terakki yönetiminin desteğini arkasına alan sivil toplum yapıları olarak öne çıktı. Ayrıca İttihat ve Terakki hareketi, Türkçülük odaklı milliyetçi politikaları, devletle içi içe geçtiği 1913 Bab-ı Âli baskınından sonra daha etkili bir şekilde uygulama fırsatı yakaladı (Semiz, 2014: 235-236).

20. yüzyılın başına tekabül eden bu dönemde İttihat ve Terakki yönetimi, ekonomi alanında da milliyetçilik temelli politikalara ağırlık vermeye başlayacaktır. Bu çerçevede devleti içeride ve dışarıda güçlendirmeye, bağımsızlığı güvence altına almaya yönelik arayışlar etrafında İttihat ve Terakki yönetimi Osmanlı'da milli bir sermaye ve milli bir burjuvazi sınıfının ortaya çıkarılabilmesi için milli iktisat politikasını sahiplenecektir. Zira İttihat ve Terakki yönetimine göre 20. yüzyılın başında Osmanlı devletinin kurumsal ve toplumsal olarak ayakta durabilmesi için milli sermaye temel koşullardan birini oluşturmaktaydı. Bu kapsamda İttihat ve Terakki yönetiminde uzun yıllar Maliye Nazırlığı yapan Cavid Bey,

Osmanlı toplumunun ancak milli sermaye aracılığı ile düzlüğe çıkabileceğini savunuyordu. Ona göre bir ülkeye uygarlığın gelmesiyle sermaye birikimi arasında doğrudan ve zorunlu bir ilişki vardı. Osmanlı devletinde sermayenin çok büyük bir kısmı Gayri Müslim unsurların elinde toplanmıştı. Bu Gayri Müslim unsurlar da çoğunluk itibarıyla kapitülasyonlar sayesinde vergilerden muaf tutulmalarını sağlayan yabancı devletlerin himayesindeydiler ve artık Osmanlı devletini kendi devletleri olarak görmüyor, dahası ayrılıkçı hareketlere destek veriyorlardı. Dolayısıyla Türkler, kendi içlerinden bir "sermayedar burjuva sınıfı" çıkarmak suretiyle çağdaş bir devlete dönüşebilirdi. Osmanlı devletini ancak Türk burjuvazisinin doğuşu kurtarabilirdi. Bir Osmanlı nazırı olarak Cavid Bey tam olarak bu dönemde İttihat ve Terakki çevresine hakim siyasi bakışı yansıtıyordu. Bu doğrultuda bu dönemde İttihat ve Terakki yönetimi, bir milli ekonomi ve yeni bir "Türk Burjuvazisi" oluşturmaya yönelik uygulamalara ağırlık verecektir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kısa bir süre kala, milli ekonomiye en büyük engeli teşkil eden kapitülasyonların 1 Ekim 1914'ten itibaren kaldırılacağı açıklandı. Ardında gümrük tarifeleri %4 oranında arttırıldı. Bu durum hükümetin milli sanayi korumak için daha etkin bir gümrük politikası uygulamasına imkân sağlayacaktı. (Toprak, 1982: 24; Ahmad, 1985: 36-39; Semiz, 2014: 237) Bu aynı zamanda Osmanlı ekonomisinde Gayri Müslim sermayenin tasfiyesi, dolayısıyla Gayri Müslim unsurların yeni Osmanlı toplumsal kimliğinin teşekkül sürecindeki kurucu etkilerinin zayıflaması anlamına gelecekti.

Diğer taraftan I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan Ermeni olayları, 1916'da Şerif Hüseyin'in başlattığı Arap isyanı ve nihayet 1917'de Çarlık Rusya'sının çöküşü, Osmanlı'da ve İttihat ve Terakki yönetiminde Türklük düşüncesinin pekişmesine ortam sağladı. Hatta o dönemde Rusya'dan gelen aydınların Türkçü düşüncelerinin de II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı'sında toplumsal ve kültürel kimliğin Türklük merkezli olarak şekillenmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç itibarıyla II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetiminin idare, eğitim, kültür, sivil toplum ve ekonomi alanlarındaki Türklük ve Türkleşme temelli politikaları, son dönem Osmanlı devletinde toplumsal kimliğin, millet-i hakime olarak Türklük temelinde biçimlenmesine yönelik temel adımları oluşturacaktır.

Cumhuriyet: Bir Ortak Vatandaşlık Kimliği Olarak Türklük

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, yeni siyasi kadroların modern bir ulus-devlet kurma düşüncesi, Anadolu topraklarında Osmanlı bakiyesi olan farklı toplumsal unsurları, ortak bir ulusal kimlik ve ortak bir vatandaşlık kimliği olarak Türklük etrafında toparlama ve böylece yeni bir ulus ve bu ulusa dayalı üniter bir devlet kurma politikasını Erken Cumhuriyet döneminin resmi politikası haline getirdi. Bu kapsamda Erken Cumhuriyet döneminde, ülkedeki anayasal düzen, siyasal yapı ve idari, sivil, kültürel kurumların, Türklük temelinde bir ulusal birlik ve Türklük temelinde bir siyasal birlik kurmaya yönelik olarak biçimlendiği söylenebilir.

Bu dönemde Türklük temelli bir ulusal birlik ve ulusal kimlik oluşturma eğilimi öncelikle Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Recep Peker gibi dönemin kurucu kadrolarının siyasi görüşlerinde belirleyici bir yere sahiptir. Bu noktada Mustafa Kemal, modern bir devlet olarak Cumhuriyet Türkiye'sinde ulus kimliğini tanımlayan ana ilke olarak Türklüğü işaretleyecektir. Ona göre Cumhuriyet Türkiye'sinde, misak-ı milli sınırları içerisinde yaşayan tüm

vatandaşlar, Türk ulusal kimliğine mensuptur. Türk siyasal ve sosyal topluluğunu oluşturmaktadır. Cumhuriyet sınırları içerisinde, etnik farklılıklara dayalı kimliksel tanımlamalar, “gerçekliği olmayan” ve ulusal bütünlüğe zarar veren yaklaşımlardır. Türkiye sınırlarında yaşayan bütün vatandaşlar, aynı ortak ırkın mensupları, aynı cevherin damarlarıdır.* Yeni ulus devletin ortak ulusal kimliği konusunda İsmet İnönü de Türklük ilkesine referansta bulunacaktır. İnönü’ye göre, ulus devlet sınırları içerisinde çeşitli etnik kökenlere sahip unsurların ortak bir Türk ulus kimliği potasında birleştirilmesi, (yani Türkleşme politikaları) ulusal birliğin inşasında en öncelikli politik tavrı ifade etmektedir. Türklük temelli ortak bir ulusal kimliğin oluşumu, yeni ulus devletin teşekkülü, gelişimi, güçlenmesi ve yükselmesi için ana eşiklerden birini oluşturmaktadır.⁵

Türklük ve Türkleşme fikri, uzun yıllar Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliğini yapan Recep Peker için de yeni ulus devletin kimliğini, varlığını ve geleceğini biçimlendiren, güvenliğini temin eden kurucu ilkeyi oluşturmaktadır. Peker’e göre, Cumhuriyet Türkiye’sinde farklı etnik kökenlerden gelen toplumsal kesimleri, siyasi otorite öncülüğünde bir ortak milliyet duygusu, bir Türk ulus bilinci, Türklük fikri etrafında birleştirmek, Anadolu coğrafyasını dört taraftan saran her türlü yıkıcı, tahrip edici, “zehirli” cereyanlara, politik propagandalara karşı koruyucu, birleştirici bir kilit rolü üstlenmektedir. Bu anlamda Peker için ülkede siyasi otoritenin sahiplendiği, Türklük temelinde bir milliyetçilik ideolojisi, yeni ulus devleti zararlı akımlara, yıkıcı tehditlere karşı koruyacak son derece hayati ve operasyonel bir işleve sahiptir.”

Türklük temelli ulusal birlik ve ulusal kimlik politikası, ülkede iktidara hakim olan Cumhuriyet Halk Fırkası’na ait kurumsal metinlerde (nizamnameler, programlar) de kendisine yer bulacaktır. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1923 Nizamnamesi’nde, Parti’ye her Türk’ün ve

* Mustafa Kemal bu noktada şu görüşleri ifade edecektir:

“Bugünkü Türk milleti siyasi ve ictimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış tevsimler (adlandırmalar), birkaç düşman aleti, mürteci, beynsizden maade (başka), hiçbir millet ferdi üzerinde teellümden (ızdıraptan) başka bir tesir hasıl etmemiştir (İnan, 1969: 23).” “...Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı, hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır (Kop, 1938: 2).”

⁵ İsmet İnönü konuyla ilgili şu düşünceleri dile getirmektedir:

“Bu memleket Türkiyedir. Burada yaşayanlar Türktürler. Ve Türk vatanperverliği ve Türk milliyetçiliği bu memleketin idaresinde, mukadderatına müessir ve hakimdir. [...] Türk milliyetçisi ve Türk vatandaşı olmak için bu memlekette her hangi bir fertten anormal hiçbir şey istemiyoruz. Türk olmayı sevmek ve Türk olmayı kabul etmek Türk milletine mensup olmanın verdiği bütün haklara malik olmak için kafi. [...] Türk olmayı iftihar edilecek bir mazhariyet olarak yürekte kabul eden ve öyle çalışan vatandaş benim gibi, benim bütün hukukum gibi, her hakka malik olmak için bütün esbaba maliktir. [...] Böyle bir idare ve zihniyet, devletin milli devlet ve Türk devleti olmasındaki esasları ancak kuvvetlendirir. Onun artmasına, genişlemesine ve yükselmesine hizmet eder (İnönü, 1933: 426-427).”

** Peker, ulus bilincinin yani milliyetçiliğin koruyucu ve birleştirici işlevine şu sözlerle işaret ediyor:

“Coğrafya bakımından Türkiye dünya içinde öyle bir vaziyettedir ki şimalden, cenuptan, doğudan, batıdan her taraftan, her çeşit rüzgârlar bizim üzerimizden geçer. Yurdumuz için coğrafi bakımından bu her cereyana maruz kalış hali, fikir, politik propagandaları bakımından da aynıdır. Anarşist, marksist, faşist, hilafetçilik ve beynelmilelçilik propagandaları ve buna benzer birçok propagandalar hep üstümüzden geçer. Bütün bunlar karşısında Türkiye ancak sıkı bir ulusçuluk imanına sarılmış olmalıdır ki biri ötekini besleyen zehirli cereyanlara karşı kendini koruyabilsin. Bu cereyanlar karşısında Türkiye halkını korumak için şimdiki kadar partinin ana vasıflarından biri olarak sayılan ulusçuluk kilidi ile Türkiye’nin kapısını sımsıkı kapamak için bu vasıf da devlete mal olacaktır (Peker, 1935: 24).”

“Bugünkü Türk milleti siyasi ve ictimai camiası içinde kendilerine kürtlük, çerkezlik ve hattâ lazlık ve pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşlarımızı kendimizden sayarız. Mazine karanlık istibdat devirlerinden kalma bir miras olan ve uzun tarihi tekalübatın mahsulü bulunan bu yanlış telakkileri hulûsla ve samimiyetle düzeltmek vazifedir. ... Hıristiyan ve Musevi vatandaşlar için de aynı açıklıkla fikirlerimizi söylemek lazımdır. Fırkamız bu vatandaşları da ...dil ve emel birliğinde iştirak kaydı altında tamamen Türk olarak kabul eder (Peker, 1931: 6-7).”

hariçten gelip Türk tâbiyet ve harsını kabul eden her ferdin katılabileceği kaydı düşülmüştür (Nizamname, 1923: 1). 1927 Nizamnamesi'nin "Genel Esaslar" bölümünde yer alan ilk maddede ise CHP "cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi siyasi bir cemiyettir" ifadesine yer verilmiştir. Yine aynı Nizamname'de, dil birliği, duygu birliği ve fikir birliğine dayalı kuvvetli bir vatandaşlık bağına dikkat çekilmekte, Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın geliştirmenin önemi vurgulanmaktadır. Bu çerçevede Türklük temelinde ortak ulusal kimliğe dayalı bir millet ve milliyetçilik anlayışı savunulmaktadır (Nizamname, 1927: 3-4). Parti'nin 1931 Programında, "yalnız birkaç sene için değil, istikbale de şamil olan tasavvurlarımızın ana hatları" ifadesiyle, Parti'yi tanımlayan kurucu ilkeler, ideolojik öncelikler arasında milliyetçilik de yerini almıştır (Nizamname ve Program, 1931: 30-31). Diğer taraftan Parti'nin eğitim ve kültür politikalarında da Türklük temelli ulusal kimlik ve vatandaşlık politikaları belirleyici bir yere sahiptir. Bu noktada Parti'nin 1931 Programında eğitim politikaları için "Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve lâyük vatandaş yetiştirmek, tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır," ifadelerine yer verilirken 1935 Programında "Kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, layık ve devrimci yurddaş yetiştirmek bütün öğretim derecelerinde yüküm ve özen noktasıdır. Türk ulusunu, Kamutayı (TBMM) ve Türk devletini sayın tutmak ve tutturmak, bütün yurddaşlara bir ödev olarak aşılacaktır." ifadeleri yer alacaktır.^{††}

Bu çerçevede parti programının kurumsal çerçevesi içerisine yerleştirilen Türklük temelinde ulusal kimlik politikası, ilerleyen süreçte, bir ulus devlet olarak Cumhuriyet Türkiye'sinde siyasal ve toplumsal düzeni tanımlayan anayasal düzlemde de açıkça ortaya konacaktır. 1924 Anayasası'nda yapılan Şubat 1937 tarihli değişiklik etrafında, bir ulusal kimlik formülasyonu olarak milliyetçilik, resmi devlet ideolojisi halini alacaktır.^{††}

^{††} Söz konusu hususlar için bakınız: CHF Nizamnamesi ve Programı, 1931: 35; CHP Programı, 1935: 33. Bu konuda ayrıca bakınız: Karakoç, 2014.

^{††} 05.02.1937 tarih ve 3115 sayılı "Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun", T.C. Resmi Gazete, Sayı: 3533, Tarih: 13 Şubat 1937.

Sonuç

19. yüzyılda Osmanlı devleti, çok etnisiteli, çok dinli, çok kültürlü, çok dilli, çok mezhepli bir toplumsal bünyeyle ve bu farklılıkları içinde tutmakta zorlanan, bozulan bir siyasal yapıyla derin bir çözülme, dağılma sorunuyla karşı karşıya kaldı. Devlet, bu sorunu aşmak üzere, modernleşme, modern bir devlet kurma, standartlaşma, merkezileşme politikası izlemeye yöneldi. Bu modernleşme politikası kapsamında içindeki tüm unsurları bir arada tutabilmek üzere yeni bir siyasal-toplumsal örgütlenme modeli olarak Osmanlılık politikasını benimsedi.

Osmanlılık politikası imparatorluk içerisinde Tanzimat ve Abdülhamit dönemleri boyunca, bir “millet-i hakime – müsavat” tartışmasını beraberinde getirdi. Balkan Savaşları’na gelene kadar Balkan topraklarında dönemler halinde yaşanan ayrılıklar ve kopmalar, Osmanlılık ve müsavat fikrinin söylemsel, siyasal ve ideolojik gücünü, etkisini kademeli olarak yitirmesine yol açtı. Osmanlılık fikrinin gücünü ve etkinliğini yitirmesi aynı süreçte “millet-i hakime / Türklük” temelli bir “Osmanlı kimliği” kurma düşüncesinde de bir deprem etkisi yarattı. Bu deprem etkisi, “millet-i hakime” kavramının kaderini, seyrini ve bağlamını değiştiren, tartışmayı artık Osmanlılık kimliği ile Türklük Kimliği arasında, Osmanlılık ile Türkçülük arasında yürütülen bir düzeye taşımış oldu. Yine bu deprem etkisi millet-i hakime kavramının uzun yıllar Osmanlılık (Osmanlı milleti) bağlamında taşıdığı siyasal etkiyi ve gücü, Türklük, Türk milleti, Türkleşme politikalarına tahvil edecektir.

1912’deki Balkan Savaşları ise daha çok entelektüel dünyada yaşanan bu kopuşu, siyasal / resmi düzeye taşıdı. Bu çerçevede İttihat Terakki yönetimi yeni siyasal / toplumsal örgütlenme modeli olarak Osmanlılık fikri yerine Türkçülüğü benimseyen siyasal bir güzergaha yönelecekti. İttihat ve Terakki yönetiminin benimsediği Türkçülük temelli bu yaklaşım, Osmanlıdan Cumhuriyet’e ulus devletleşme sürecinin en temel mirasını oluşturacaktır.

Cumhuriyet döneminde söz konusu yaklaşım hem Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Recep Peker gibi dönemin kurucu kadrolarının siyasi görüşlerinde hem ülkede iktidara hakim olan Cumhuriyet Halk Fırkası’na ait kurumsal metinlerde (nizamnameler, programlar) hakim temalardan birini oluşturacaktır. Türklük temelli ulusal kimlik politikaları, yeni ulus devletin temel politikalarından birini oluşturacaktır. Bu politika, Cumhuriyet Türkiye’sinde siyasal ve toplumsal düzeni tanımlayan anayasal düzlemde de açıkça ortaya konacak; sonuçta resmi devlet ideolojisi halini alacaktır. Böylelikle 19. yüzyıl İmparatorluk koşullarında, imparatorluk unsurlarını Osmanlılık fikri temelinde ortak bir kimlikle bütünleştirme ve merkezileştirme politikası, 20. yüzyıl modern ulus devlet koşullarında Türklük fikri temelinde ortak bir ulusal kimliğin kurumsal ve resmi çerçeveye kavuşturulmasıyla noktalanmıştır.

Kaynakça

Ahmad, Feroz (1985), *İttihatçılıktan Kemalizme*, (çev. F. Berktaş), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akçura, Yusuf (2012), *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Kilit Yayınları.

Anderson, Benedict (2007), *Hayali Cemaatler*, (4. Basım), İstanbul: Metis Yayınları.

Deringil, Selim (2014), *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, (Çev.: G. Ç. Güven), İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.

Gökalp, Ziya (2014), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (9. Basım), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Hobsbawm, Eric J. (2014), *Milletler ve Milliyetçilikler*, (5. Basım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hüseyin Cahid, (2010) "Millet-i Hakime", Haz. Mehmet. Ö. Alkan, *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 175-178.

İnalcık, Halil (2012), "Tanzimat Nedir?" Haz. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 29-56.

İnan, Afet (1969), *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnönü, İsmet (1933), *İsmet Paşanın Siyasi ve İctimai Nutukları (1920-1933)*, Ankara: Başvekalet Matbaası.

Karakoç, Şükrü Mutlu (2014), *Türkiye'de Resmi Devlet İdeolojisi ve Dış Politikaya Yansımaları (1923-1938 Arası)*, İ. Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış YL Tezi).

Karpat, Kemal (2010) *İslam'ın Siyasallaşması*, (4. Basım), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kawtharani, Wajih (2013), "The Ottoman Tanzimat and the Constitution", *Tabayyun*, Sayı: 3, s. 1-23

Kop, Kadri Kemal (1938), *Atatürk Diyarbakır'da*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Kutlu, Sacit (2010), "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Millet-i Hakime ve Müsavat Tartışmaları", Haz. Mehmet. Ö. Alkan, *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 159-174.

Oktay, Cemil (1999), "'HUM' Zamiri'nin Serencamı: Kanun-i Esasi İlanına Muhalefet Üzerinden Bir Deneme", *'Hum' Zamiri'nin Serencamı*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s. 39-54.

Özdoğan, Günay Gökse (2002) “Turan”dan “Bozkurt”a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946), İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Peker, Recep (1931), *C.H.F. Programının İzahı*, Ankara: Ulus Matbaası.

Peker, Recep (1935), *C.H.P. Genel Sekreteri R. Peker’in Söylevleri*, Ankara: Ulus Basımevi.

Prens Sabahaddin (2007), *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne - Bütün Eserleri*, (Haz.: Mehmet Ö. Alkan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sadoğlu, Hüseyin (2010), *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, (2. Basım), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları.

Semiz, Yaşar, (2014) “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1(35): 217-244.

Toprak, Zafer (1982), *Türkiye’de Milli İktisat*, Ankara: Yurt Yayınları.

Yıldız, Ahmet (2001), *Ne Mutlu Türküm Diyebilene / Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Dijital Kaynaklar

05.02.1937 tarih ve 3115 sayılı “Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun”, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 3533, Tarih: 13 Şubat 1937. (çevrim içi), <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3533.pdf> (Erişim Tarihi: 20.11.2023)

CHF Nizamnamesi, Cumhuriyet Halk Fırkası, 1923, (çevrim içi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/db44ab79-4e65-4b9f-b862-2365c24787a4/content> (Erişim Tarihi: 20.11.2023).

CHF Nizamnamesi, Cumhuriyet Halk Fırkası, 1927, (çevrim içi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/52fa6430-bb23-4b92-b6b5-c3f67e957ff4/content> (Erişim Tarihi: 20.11.2023).

CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara: TBMM Matbaası, 1931, (çevrim içi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/63a57490-e562-4c77-a95d-65d912b858a7/content> (Erişim Tarihi: 20.11.2023).

CHP Programı, Ankara: Ulus Basımevi, 1935, (çevrim içi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/43058644-c352-432b-af8f-564476440f37/content> (Erişim Tarihi: 20.11.2023).

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VIII/2 (2023), s. 39-58

GEÇİM VE EKONOMİK BEKLENTİLERİN KARŞILANMASINDA SOYUT KAYNAKLARIN ETKİSİ: AHISKA TÜRKLERİNİN TÜRKİYE'DE BAŞARI HİKAYESİ

Arzu TURAL DİKMEN*
Şerafettin KELEŞ**
Murat DİLMAÇ***

Özet

21. yüzyılda milyonlarca zorla yerinden edilmiş insan, kamp alanlarında veya dışarıda kendilerini ve ailelerini asgari insani yardım ve ev sahibi ülke hükümetleri ve vatandaşlarının katkılarıyla geçindirmeye çalışmaktadır. Zorunlu göçmenler hayatta kalabilmek için maddi ve manevi geçim kaynaklarına muhtaçtır. Finansal varlıklar, mal piyasası, işgücü piyasası ve diğer gelir kaynakları maddi kaynakları oluştururken sosyal sermaye, beşeri sermaye, bilgi ve kültürel kaynaklar manevi kaynakları meydana getirmektedir. Bu çalışma, zorunlu göçmen olan Ahıska Türklerinin sosyal kaynaşma, sosyal sermaye ile geçim ve ekonomik beklentileri arasındaki ilişkiyi konu edinmiştir. Çalışmanın örnekleme Erzincan İli, Üzümlü İlçesine yerleştirilen 269 Ahıska Türkünün oluşmuştur. Çalışmanın yatay kesit verileri tesadüfi örneklem metoduyla evde edilmiş ve Erzincan'da ikamet eden Ahıska Türkleri çalışmanın evrenini oluşturmuştur. Çalışma bulguları, Erzincan'ın Üzümlü İlçesine yerleştirilen Ahıska Türklerinin geçim sorununun olmadığını ve ekonomik beklentilerinin yüksek oranda gerçekleştiğini göstermiştir. Yine, çalışmada Ahıska Türklerinin geçim ve ekonomik beklentilerini karşılayabilmelerinde sosyal kaynaşma ve sosyal sermayelerinin oldukça etkili faktörler olduğu belirlenmiştir. Neticede, yapısal eşitlik modeli bulgularına dayanılarak göçmenlerin sürdürülebilir geçimi ve ekonomik beklentilerinin karşılanmasında fiziki kaynaklar kadar soyut kaynakların da önemli olduğu varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Kaynaşma, Sosyal Sermaye, Geçim, Ahıska Türkleri, Yapısal Eşitlik Modellemesi

JEL Kodları: F22, J15, O15

* Dr. Öğr. Üye., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, atural@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1616-1792

** Dr. Öğr. Üye., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, skeles2580@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5147-0825

*** Dr. Öğr. Üye., Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans, dilmac.murat@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2842-9875

THE IMPACT OF INTANGIBLE RESOURCES ON MEETING LIVELIHOOD AND ECONOMIC EXPECTATIONS, THE SUCCESS STORY OF MESKHETIAN TURKS IN TURKEY

Abstract

In the 21st century, millions of forcibly displaced people struggle to support themselves and their families in camps or outside with minimal humanitarian aid and contributions from host country governments and citizens. Forced migrants need material and intangible livelihoods to survive. While financial assets, goods market, labor market and other income sources constitute material resources, social capital, human capital, information and cultural resources constitute intangible resources. This study is about the relationship between social cohesion, social capital, livelihood and economic expectations of Meskhetian Turks who are forced immigrants. The sample of the study consisted of 269 Meskhetian Turks settled in Üzümlü District of Erzincan Province. The cross-sectional data of the study were collected using the random sampling method and Meskhetian Turks residing in Erzincan constituted the population of the study. The study findings showed that the Meskhetian Turks settled in Üzümlü District of Erzincan did not have any livelihood problems and their economic expectations were realized at a high rate. Again, in the study, it was determined that social cohesion and social capital were very effective factors in Meskhetian Turks' ability to meet their livelihood and economic expectations. As a result, based on the findings of the structural equation model, it was concluded that intangible resources are as important as physical resources in meeting the sustainable livelihood and economic expectations of immigrants.

Keywords: *Social Cohesion, Social Capital, Livelihood, Meskhetian Turks, Structural Equality Modeling*

JEL Classification: F22, J15, O15

Giriş

21. yüzyılda savaşlar, çatışmalar ve siyasi olaylar nedeniyle milyonlarca zorla yerinden edilmiş insan, kamp alanlarında veya dışarıda kendilerini ve ailelerini asgari insani yardım ve ev sahibi ülke hükümetleri ve vatandaşlarının katkılarıyla geçindirmeye çalışmaktadır. Çoğu zaman insani yardımlar yetersiz kalmakta, göçmenler ailelerini geçindirebilmek için çok düşük ücretlerle tehlikeli ve çok zorlu işlerde çalışmaya zorlanmaktadır. Zorunlu göçmenlerin geçim arayışları, diğer göçmenler veya göç ettikleri ülkelerdeki fakir ve dezavantajlı gruplardan üç temel zorluk nedeniyle farklılık göstermektedir (Jacobsen, 2014: 100-101). Zorunlu göçmenlerin geçim arayışlarında zorluk yaratan üç temel farklılıktan ilki; tüm zorunlu göçmenler, göç ettiklerinde varlıklarını, aile üyelerinin birçoğunu, birlikte yaşadıkları toplumu ve ülkelerini geride bırakmakta, duygusal ve fiziksel sağlığın kaybı başta olmak üzere birçok travma yaşamaktadır. İkinci zorluk; zorunlu göçmenler ev sahibi ülkedeki, yasal, siyasal ve sosyoekonomik baskı altında kalmaktadır. Zorunlu göçmenler çoğunlukla kamplarda yaşamak zorunda bırakılırlar, seyahat kısıtlamaları yaşarlar, belirli işlerde çalışmalarına izin verilmez ve ticaret yapmalarına kısıtlama getirilir. Üçüncü zorluk; zorunlu göçmenlerin insani yardımlara muhtaç olmasıdır ve yardımların gecikmesi veya kesilmesi başta gıdaya erişim olmak üzere sağlık, eğitim ve insani yaşama şartlarını ortadan kaldırır.

Zorunlu göçmenler hayatta kalabilmek için maddi ve manevi geçim kaynaklarına muhtaçtır. Finansal varlıklar, mal ve işgücü piyasası ve diğer gelir kaynakları maddi kaynakları oluştururken sosyal sermaye, beşeri sermaye, bilgi ve kültürel kaynaklar manevi kaynakları meydana getirmektedir. Özellikle manevi kaynaklar sürdürülebilir bir geçim için maddi kaynaklara köprü kurmaktadır. Sürdürülebilir geçim için farklı sermayeler, varlıklar ve faaliyetlerden oluşan bir sistem modeli gereklidir. O halde zorunlu göçmenler için geçim kaynakları, toprak, hayvancılık veya fiziki sermayeden daha fazlasıdır ki eğitim, sağlık, bilgi, beceri ve deneyim gibi beşeri sermayeyi ve insani ilişkileri potansiyel faydaya çeviren sosyal sermayeyi de içerir. Sosyal ağlar üzerinden maddi kaynaklara ulaşmayı kolaylaştıran sosyal sermaye zorunlu göçmenlerin barınma, iş bulma ve sürdürülebilir geçimini kolaylaştırır (Calhoun, 2010: 1). Sosyal sermaye ve diğer soyut sermaye türlerinden mahrum zorunlu göçmenler maddi geçim kaynaklarına ulaşmakta zorluk çekebilmektedir.

Mesela yasal kısıtlamalar göçmenlerin kendi ülkelerinde edindikleri bilgi, diploma ve becerilerini yani beşeri sermayelerini kullanmalarına engel olabilmektedir. Çalışma izni verilmeyebilmekte, iş kurma izni vatandaşlık alma hakkına bağlanabilmekte veya göçmen olduğu için ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Yine milliyetçi duygular, mülkiyet savunması, yabancı düşmanlığı gibi güdüler din, ırk, cinsiyet, dil, etnik köken gibi belirli sosyal ve fiziksel özellikleri kullanarak zorunlu göçmenlerin geçim kaynaklarına erişimini engelleyebilmektedir. Zorunlu göçmenlerin dışlanması, yoksullaşması, şiddet ve nefret eylemleriyle karşılaşması kolektif sosyal kapanmalarına neden olabilmektedir (De Haan & Zoomers, 2005: 34).

Avrupa'da son yıllarda, "yerleşik/ülke halklarının" iradesinin ve çıkarlarının mutlak önceliğe sahip olması gerektiğini ve yerli olmayan unsurların (göçmenlerin) temelde homojen ulus devleti tehdit ettiğini savunan milliyetçi muhafazakâr ideolojide olan yapılar Avrupa'nın liberal demokrasilerinde daha belirgin ve etkin bir güç kazanmaktadır (Betz & Habersack, 2019; Kokkonen & Linde, 2023: 979). Avrupa'da, giderek artan sayıda göç hareketliliği

vatandaşlar üzerinde endişelerin artmasına neden olmakta siyasi tercihler popülist radikal sağ partilere yönelmekte ve çoğu zaman göçmenlere yönelik şiddet girişimleri desteklenmektedir (Kokkonen & Linde, 2023: 979). Avrupa vatandaşlarının endişelerinde “kültürel tepki” teorisiyle benzerlik taşıyan ancak kültürel değişikliklerden ziyade göçe odaklanan “siyasi demografi” kavramı öne çıkmaktadır (Dennison & Geddes, 2019: 109-111). Siyasi demografi kavramı, temelde ülke yurttaşlarının sahip oldukları toprakların bir kısmında veya tamamında azınlık durumuna düşme ve hâkimiyetlerini kaybetme endişesine dayanmaktadır. Milliyetçi bir refleks olarak her zaman ve her yerde etno-demografik değişim ülkedeki çoğunluk tarafından göçmenlik karşıtlığı bir tepkiye yol açar. Çünkü ülkede demografik yapının değişmesi millet ve toprak (vatan) arasındaki birliği ve hâkimiyeti bozma eğilimi göstermektedir (Kaufmann, 2014: 268). Yine, göç karşıtı olumsuz tutumlar arasında etnik kökene ve dini inanca göre ayrımcılık başta Avrupa ülkeleri olmak üzere bütün dünyada yaygınlaşmaktadır (Brown, 2011: 193). Örneğin Avrupa’da Müslüman ve Araplara gösterilen tavır Ukraynalılara gösterilmemektedir.

Ancak göç karşıtı tutumlardaki artışın temelinde ekonomik faktörler yatmaktadır (Pellegrini vd., 2021: 698). Bazı araştırmalara göre göç alan ülkedeki yurttaşlar, kendi ülkelerinde göçmenlerin varlığının cari ücretleri düşürerek işgücü piyasasını etkileyebileceğini (Mayda, 2006: 515), göçmenlerin iâşe ve geçim masraflarının devlet bütçesinden karşılanmasının kendileri için daha ağır bir vergi yüküne yol açacağını ve böylece ülkede refah düzeyinin azalacağını iddia etmektedir (Hanson vd., 2007: 28). Böylelikle göç alan ülke vatandaşları refahlarındaki düşüşleri ve işsizliği göç olguna bağlamakta ve zorunlu göçmenlere karşı hoş olmayan tavırlar sergilemektedir. Bu süreçte zorunlu göçmenler maddi ve manevi birçok sıkıntıya uğramaktadır. Böylece göçmenler özellikle zorunlu göçmenler iltica ettikleri yeni ülkelerde yeni baskı, şiddet ve sıkıntıya maruz kalmaktadır.

Bu şiddet, baskı ve sıkıntı yaşayan zorunlu göçmen halklardan birisi de Ahıska Türkleridir. Ahıska Türkleri İkinci Dünya Savaşı sonrası yurtlarından sürgün edilmişler ve 21. yüzyılda da devam eden bu zorunlu göçleri birçok ülkede sıkıntı yaşamalarına neden olmaktadır. Güney Gürcistan’da yaşayan Ahıska Türkleri, Türkiye sınırına yakın olmaları nedeniyle ve Rusya’nın güvenlik endişeleriyle Stalin tarafından 1944’te Orta Asya cumhuriyetleri Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’a sürgün edilmişlerdir (Aydingün, 2002: 49). Gürcistan sınırları içerisinde yer alan Ahıska, Adıgön, Ahılkelek, Aspinza ve Bogdavovka ilçeleri ve 220 köyden yaklaşık 91000 Ahıska Türkünden Özbekistan’a 55500’ü, Kazakistan’a 29500’ü ve Kırgızistan’a 11000’i yerleştirildi (Hasanoğlu, 2016: 6). Özbekistan’ın Fergana Şehrine yerleştirilen Ahıska Türkleri ile Özbekler arasında 1989 yılında 112 kişinin hayatını kaybettiği istenmeyen çatışmalar yaşandı ve binlerce Ahıska Türkü Özbekistan’ı terk etti (Hasanoğlu, 2016: 6). Yaşanan bu etnik çatışmanın nedenlerine inildiğinde; Özbek gençlerin yüksek işsizlik oranı, temel ihtiyaç maddelerinde ülke düzeyinde ciddi sıkıntı yaşanması, konut ve barınma sıkıntısı, etnik azınlıklara uygulanan kültürel kısıtlamalar, sosyal adaletsizlikler, milliyetçi ve göçmen karşıtı söylemlerin itibar görmesi, demografik yapının değişmesi ve ağırlaşan yaşam koşulları olduğu görülmektedir (Amelin, 2010; Hasanoğlu, 2016: 6; Devrisheva, 2019). Fergana olaylarından sonra Ahıska Türklerinden bir kısmı Rusya içerisine, Gürcistan’ın Krasnodar bölgesine ve Ukrayna’nın Kırım bölgesine yerleştirildi. Krasnodar’a yerleştirilen Ahıska Türkleri burada ayrımcılığa, fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kaldı, Azerbaycan ve sonrada Türkiye’ye göç etti (Hasanoğlu, 2016: 6). Yine, Kırgızistan’a yerleştirilen Ahıska Türkleri de şiddet ve dışlamalara maruz kaldı. Ahıska Türklerinin yoğunlukta bulunduğu Mayevka köyünde etnik çatışmalar meydana geldi, Ahıska Türklerinin evleri

ve işyerleri yakıldı, topraklarına el konuldu ve silahlı saldırılara maruz kaldı. 2010 yılında yaşanan bu şiddet eylemlerinin altında da ekonomik kriz, işsizlik, barınma sorunu ve milliyetçi akımların artması etkili olmuştur. Kırgızistan'daki Ahıska Türkleri de anavatan olarak bildikleri Türkiye'ye göç etmek zorunda bırakılmıştır (Aliyev, 2015: 269). Yine bu süreçte Kazakistan, Almanya ve ABD'ye mülteci olarak kabul edilen Ahıska Türklerinden bir kısmı ekonomik yapıya sosyal uyum sağlayamadıklarından sıkıntı yaşamışlardır.

Son olarak, 2014 yılında Rusya ve Ukrayna arasında süren çatışmalar ve Rusya'nın Kırım Özerk Cumhuriyeti'ni ilhaki buraya daha önce yerleştirilen Ahıska Türklerinin yaşamlarını tehdit etmeye başladı. Ukrayna'da Herson, Donetsk ve Kırım bölgesinde 9000'in üzerinde Ahıska Türkü yaşamaktaydı. Savaş alanı içerisinde kalan riskli bölgede bulunan ve Türkiye'ye göç etmek isteyen Ahıska Türkleri 2015 yılından itibaren mülteci olarak kabul edilerek başta Erzincan olmak üzere çeşitli illere yerleştirildi. Erzincan'a yerleştirilen Ahıska Türklerine geçimlerini idame edebilecekleri tarım arazileri, iş ve barınma olanakları sağlandı (Keleş & Kaya, 2023: 360).

Ahıska Türklerinin son durağı Türkiye olmuştur ve anavatan olarak kabul ettikleri bu topraklarda hayatlarını devam ettirmeleri gerekiyordu. Kendilerine maddi kaynaklar sağlanmıştı ve artık bir yere tutunmanın manevi kaynakları olan sosyal kaynaşma ve sosyal sermaye edinmeleri gerekiyordu.

Zorunlu göçmenlerin hayatta kalabilmeleri ve geçimlerinin sürdürülebilirliği için yerel halkla kaynaşma (uyum) ile güven ve dostane ilişkilere dayalı sosyal sermaye elzemdir. Sosyal kaynaşma farklı etnik gruplardan ve bölgelerden göç alan çağdaş ülkelerde (toplumlarda) çok kültürlü oluşumların sürdürülemez olduğu görüldüğünden sosyoekonomik zorlukları aşmak için politik bir hedef olarak görülmektedir (Gozdecka vd., 2014: 56). Türkiye, Ortadoğu'da, Afganistan, Kafkasya ve Balkanlardaki iç çatışma ve savaşlardan etkilenen farklı etnik yapı ve dini inançlardan milyonlarca mültecinin sığınağı haline gelmiştir. Türkiye, yakın coğrafyasında devam eden savaşlar, geleceğe dair siyasi belirsizlikler nedeniyle benzeri görülmemiş mülteci akımlarını karşılamak için yasal, politik ve ekonomik açıdan hazırlıksız yakalanmıştır. Sosyal kaynaşma, savaşlardan kaçan başta Suriyeliler olmak üzere zorunlu göçmenlerin sığındığı Türkiye gibi ülkelerde göçmen iskânı sağlamada Avrupa Birliği (AB) ve Birleşmiş Milletler (BM) organları tarafından desteklenen baskın paradigma dönüşmüştür. BM vizyonu kapsamında sosyal kaynaşma, "mülteciler ve ev sahibi toplumlar arasında barışçıl ilişkileri teşvik etmek için diyalog ve iş birliği" ve "mülteciler arasında toplumlararası barışçıl ilişkileri teşvik etmek" fırsatlarını içeren bir çerçevesi geliştirmeye doğru olgunlaşmıştır (Ozcürümez & Hoxha, 2020: 2).

Sosyal bilimlerde, etnik çeşitlilik ve sosyal kaynaşma arasındaki etkileşime yönelik geniş bir literatür vardır. Etnik yapı, bir coğrafi sınır içindeki bir toplumun etnik bileşimini tanımlar. Göçler nedeniyle etnik çeşitlilik oluşmakta ulus devletlerde homojen kabul edilen etnik yapı değişebilmektedir (Albarosa & Elsner, 2022: 3). Literatürde sosyal kaynaşma ve etnik çeşitliliğin olası etkileri Çatışma Teorisi (Putnam, 2007) ve Temas Hipotezi (Allport, 1954; Pettigrew & Tropp, 2006) olarak bilinen iki baskın teoriyle açıklanmaktadır. Çatışma teorisi, çeşitli etnik grupların varlığının, hem kıt kaynaklar üzerinde gruplar arası rekabeti artacağı hem de grup içi paylaşılan sosyal normları zayıflatacağı ve böylece topluma olan genel güvenin ve bağlılığın azalmasının sosyal kaynaşmayı zayıflatacağını öngörmektedir (Sc-heepers vd, 2002; Putnam, 2007; Van der Meer & Tolsma, 2014). Çatışma Teorisi'nin tam

tersi olan Temas Hipotezi ise uygun koşulların mevcut olması halinde, farklı etnik, dini ve sosyal çeşitliliğe sahip toplumlarda farklı grupların üyeleri arasındaki temasın yoğunlaşacağını, dolayısıyla güveni ve sosyal kaynaşmayı artıracığını savunur (Allport, 1954). Ancak her iki teoride de bireylerin, diğer etnik, dini veya sosyal grup üyelerinden çok, kendi etnik veya sosyal grup üyeleriyle özdeşleştiği fikri hâkimdir.

Sosyal kaynaşma, göç nedeniyle bir coğrafyada değişen etnik ve ırksal yapıyı ve çeşitliliği içselleştiren ve herkesi kucaklayan ortak bağ noktaları oluşturma ve kapsayıcı hedefler etrafında bütünleştirme sürecidir (Galabuzi & Teelucksingh, 2010: 6). Batı ülkelerinde yapılan birçok araştırma, başarılı bir sosyal kaynaşmaya, göçmenler ve göç alan nüfuslar arasındaki kültürel farklılıkların varlığı tek başına bir engel teşkil etmediğini ortay koymaktadır. Topluluk içinde bireyler arasında karşılıklı destek ve dayanışma oluşturmanın başarılı bir sosyal kaynaşmanın temeli olabileceği kabul edilmektedir (Berry vd., 2006; Banting vd., 2007; Galabuzi & Teelucksingh, 2010: 6).

Göçmenlerin sürdürülebilir geçime erişmesi ve ekonomik beklentilerini karşılaması üzerinde sosyal sermaye de önemli bir etkidir. Sosyal sermaye, toplulukta yaşamın farklı yönleri üzerinde ölçülebilir etkilere sahiptir ve bireylerin hedeflerine varmalarında bir manivela görevi üstlenmektedir (Putnam, 2010: 23). Sosyal sermaye, bireylere daha iyi sağlık hizmeti alma (Carlson & Chamberlain, 2003: 330), başarılı bir eğitim (Coleman, 1988), daha adil bir gelir dağılımı (Kawachi, 1999), çocukların eğitim, iş, refah ve istikbalinin iyileştirilmesi (Healy & Côté, 2001), işlem maliyetlerinin düşürülmesi ve ekonomik başarı artışı (Fukuyama, 1995) ve barınma, işe girme ve mutlu bir topluluk (Woolcock, 2000) için fırsat ve imkân sağlar. Sosyal sermaye aynı zamanda beşeri sermaye ve kültürel sermayeyle de yakından ilişkilidir ve topluluk saygınlığı, törenler ve kutlamalarla topluluk üyelerini birbirine bağlar (Gould & Hijzen, 2016).

Ancak bazen sosyal sermaye sosyal kapanma ve izolasyon gibi olumsuz neticelere de fırsat verebilir (Putnam, 2007; Putnam, 2010: 23). Bağlayıcı sosyal sermaye olarak adlandırılan homojen, yani benzer geçmişe veya çıkarlara sahip olanlar arasındaki ilişkiler veya bağlar çok yüksek olursa, heterojen, yani farklı etnik köken, ırk, sınıfsal ilişkiler veya bağlar olarak tanımlanan birleştirici (köprü kuran) sosyal sermaye gelişmez, sosyal kapanma meydana gelir ve bireyler toplumun geneliyle ilişki kuramaz (Greeley, 1997: 590).

Sosyal sermaye karşılıklı derin bir güveni içerir. Böylece, güvene dayalı sosyal ağlar veya ilişkiler, siyasi kurumlar, işgücü piyasaları, sağlık sistemi ve eğitim sistemi gibi daha geniş yapısal bağlamlarda bireysel ve grup etkileşimlerinde sosyal bir işlevi yerine getirir. Sosyal ağlar aynı zamanda sosyal tanınmayı ve sosyal kabulü de sağlar ve kişisel çıkarların ötesinde insan eylemlerine atfettiği değer, haysiyet ve aidiyet duygusunu geliştirir (Fukuyama, 1995; Wilson & Chiveralls, 2004). Zorunlu göçmenler de diğer insanlar gibi geçinmek ve zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için ekonomik getiri sağlayacak iş ve gelir kaynaklarına ihtiyaç duyar.

Zorunlu göçmenlerin temel problemi sürdürülebilir geçim ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu çalışma zorunlu göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde ekonomik beklentileri ve bu ekonomik beklentilerini karşılamada sosyal kaynaşma ve sosyal sermayenin etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Erzincan yerleşkesindeki Ahıska Türklerine barınmaları için konut, işlemleri için toprak, hayvancılık yapmak isteyenler için ahır ve hayvan Türk

Devleti tarafından sağlanmıştır. İhtiyaç duydukları manevi (soyut) kaynaklar olan “Sosyal Kaynaşma” ve “Sosyal Sermaye” kendi çabalarıyla ve istekleriyle elde edebilecekleri kaynaklardır. Fiziki kaynaklara sahip olan Ahıska Türkleri, yerel halkla kuracakları komşuluk ilişkileri, karşılıklı güven ve hoşgörü ile sosyal sermaye yaratabilecekler ve sosyal kaynaşma sağlayabileceklerdir. Çalışmanın temel hipotezi; “zorunlu göçmenlerin sürdürülebilir geçim ve ekonomik beklentilerini karşılayabilmelerinde yerel halkla sosyal kaynaşmaları ve sosyal sermayeleri arasında doğrusal (pozitif) yönlü yüksek düzeyde ilişki vardır.” şeklinde oluşturulmuştur. Çalışmanın nicel verileri Erzincan’ın Üzümlü ilçesine yerleştirilen Ahıska Türkleriyle gerçekleştirilen anket verilerinden elde edilmiştir. Çalışmada ampirik analizler Yapısal Eşitlik Modellemesi ile gerçekleştirilmiştir.

Göç olgusu ve göçmenlerin sürdürülebilir geçimi küresel bir soruna dönüşmüştür. Hükümetler ve bilim insanları bu soruna çözüm aramak için çalışmaktadır. Çalışma, konuya yaklaşımı, kurgusu ve ampirik bulgularıyla bu soruna çözüm için alternatif öneriler sunmaktadır. Küresel bir sorun olan göçmenlerin geçimlerinin sürdürülebilirliği dünya ülkeleri ve 10 milyonun üzerinde göçmen barındıran bir ülke olan Türkiye için stratejik kararlar alma ve politika geliştirmede yol gösterme açısından önemlidir. Ayrıca çalışma, konuya bakış açısı, kurgusu, yöntemi ve bulgularıyla bilimsel literatüre önemli katkılar sunmaktadır.

1. Materyal ve Metot

1.1. Materyal

Zorunlu göçmenlerin geçim ve ekonomik beklentilerini konu edinen çalışmanın nicel verileri Erzincan İli, Üzümlü İlçesi’ne Ukraynadan getirilerek yerleştirilen Ahıska Türkleriyle gerçekleştirilen anket çalışmasından elde edilmiştir. Erzincan’a yerleştirilen yaklaşık 3500 Ahıska Türkü çalışmanın evrenini oluşturmuştur ve tesadüfi örneklem yöntemiyle 269 yetişkin birey örnekleme yer almıştır. Anket çalışmasına katılan 269 Ahıska Türkünün 131’i kadın 138’i erkektir. Ankete katılanların %75.5’i evli, %24.5 bekâr; %21.2’si 4 ve üstü çocuk sahibi, %25.3’ü 3 çocuk sahibi, %21.6’sı 2 çocuk sahibi, %14.5’i tek çocuk sahibidir ve %17.5’ çocuk sahibi değildir. Katılımcıların eğitim durumu; %48’ ilköğretim, %31.2’si lise, %8.9’önlisans, %9.3’ü lisans ve %2.6’sı lisansüstü eğitim şeklindedir. Yine katılımcıların %82,4’ü tarımla iştiğal ederken geri kalanlar farklı meslek gruplarında çalışmaktadır.

Anket çalışmasıyla gerçekleştirilen birincil yatay kesit veriler Yapısal Eşitlik Modellemesi ile analiz edilmiştir. Veri analizinde LISREL 8.72 ve SPSS 21 paket programları kullanılmıştır.

1.2. Metot

Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) çoklu nedensellik içeren ve birçok parametreden oluşan yapılar arasındaki ilişkileri analiz etmede kullanılmaktadır. Yapısal Eşitlik Modeli, başta anket yöntemi olmak üzere farklı tekniklerle toplanan verilerle, kurgulanmış hipotetik bir modelde, gözlenen (ölçülen) değişkenler vasıtasıyla gizil (ölçülemeyen) değişkenler arasındaki korelasyonel ve nedensel ilişkileri test eder (Keskin & Keleş, 2018: 1856). Yapısal Eşitlik Modeli gerçek hayatta var olduğu kabul edilen ilişkileri kurgu modele indirgerek gizil değişkenler arasında var olan nedensel yapıyı ölçmeye ve anlamaya odaklanır.

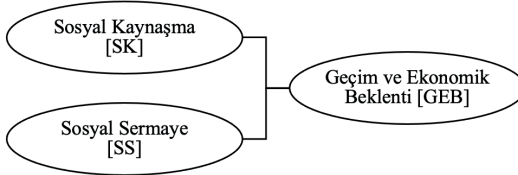
Yapısal Eşitlik Modeli analizinin temel amacı araştırmancının hipotezlerini test etmektir. Bu amaçla her bir gözlenen değişkenin ortalamaları, varyansları ve kovaryansları kullanılmaktadır. Hipotezler, gerçek hayatta var olduğu kabul edilen ve hipotetik modelde gizil değişken olarak yer alan parametreler arasında ilişkilerin yönü ve etkisini ifade eder. Yine hipotezler, gözlemlenen değişken sayısından daha küçük bir dizi faktör yükü, regresyon yolları gibi yapısal öğeyle ortaya konulur. Yapısal eşitlik modelleri eşanlı denklem modelleri olarak da bilinir, geleneksel çok değişkenli doğrusal modellerden farklı olarak, bir regresyon denklemindeki bağımlı değişkeni, başka bir denklemde bir bağımsız değişken olarak görünebilir (Keleş & Kaya, 2023: 360). Yapısal Eşitlik Modelindeki değişkenler, doğrudan veya araçlar olarak karşılıklı birbirini etkileyebilir. Yapısal eşitlik modeli denklemlerinde çok sayıda değişken arasında nedensel ilişkiler tespit edilir (Fox, 2002: 2).

1.3. Hipotetik Model ve Gizil Değişkenler

Bu araştırma küresel bir soruna dönüşen zorunlu göçmenlerin sürdürülebilir geçim ve ekonomik beklentilerini ve bu beklentileri karşılama da soyut kaynaklar olarak ifade edilen sosyal kaynaşma ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiyi hipotetik bir modele dönüştürmektedir. Hipotetik modelin dışsal gizil değişkenleri “Sosyal Kaynaşma [SK]” ve “Sosyal Sermaye [SS]”, içsel gizil değişkeni “Geçim ve Ekonomik Beklentiler [EB]” olarak belirlenmiştir. Çalışmanın doğrusal regresyon denklemi (1) ve hipotetik model Şekil 1.1’de gösterilmiştir.

$$GEB = \gamma_1 SK + \gamma_2 SS + \varepsilon$$

(1)

Şekil 1.1: Geçim ve ekonomik beklenti hipotetik model

1.3.1. Sosyal Kaynaşma [SK]

Sosyal kaynaşmanın bireysel düzeyde iki göstergesi olduğu ifade edilmektedir (Friedkin, 2004: 410). Birincisi, toplulukta kalma arzuları ve niyetleri, toplulukla özdeşleşme ve topluluğa bağlılığı ifade eden aidiyet tutumlarıdır. İkincisi ise sadakat ve birlikteliği gösteren toplulukla ve topluluğu oluşturan bireylerle olan ilişkilerde samimiyet ve birlikte bulunmaktan duyulan memnuniyettir. Çalışmada yer alan ölçekler çalışma sahası ve katılımcıların özellikleri dikkate alınarak, çalışma ekibi tarafından ve çalışmaya yönelik orijinal şekilde oluşturuldu. Sosyal kaynaşmada bireyler grup normlarına uyarlar ve birbirlerine bağlılığı davranış ve niyetleriyle ortaya koyarlar. Sosyal Kaynaşma ölçüm soruları 5’li likert yapıdadır ve “Kesinlikle katılmıyorum=1, Katılmıyorum =2, Orta derecede katılıyorum =3, Katılıyorum =4 ve Kesinlikle katılıyorum =5 puan almıştır. Ölçek aşağıdaki 8 sorudan oluşmaktadır:

- C1 Buranın (Üzümlü) insanına itimat edilir.
 C2 Buradaki (Üzümlü) insanlarla pek çok ortak yönümüz vardır.
 C3 Buradaki (Üzümlü) insanlara karşı bir sadakat duyuyorum.
 C4 Burayı (Üzümlü) seviyorum.
 C5 Burada kendimi değerli hissediyorum.
 C6 Burada (Üzümlü) rahat bir yaşamım var.
 C7 Bir ömür burada (Üzümlü) yaşamak istiyorum.
 C8 Kendimi buraya (Üzümlü) ait hissediyorum.

1.3.2. Sosyal Sermaye [SS]

Topluluğu oluşturan bireyler arasında ortak değerler, normlar, gönül bağları, iletişim ağları ve karşılıklı güven esasına dayalı birliktelik sosyal sermaye olarak ifade edilmektedir (Putnam, 1995). Ortak değerlerle birbirine bağlanmış olan topluluklar işbirliği yaparlar, kopmazlar, ayrılmazlar ve birlikte yaşama kültürüne ererler. Böylelikle sosyal sermaye, toplumu oluşturan her bir birey için fayda sağlayan stok bir kaynağa evrilir (Krishna, 2000: 72-73), ancak diğer stok kaynakların aksine kullandıkça azalmayan kamusal bir kaynağa dönüşür (Ostrom, 1996). Sosyal sermaye, ilişki ağları ve sivil katılımı kamusal alanda resmi ve özel ilişkilerle bireylerin tanınmalarını ve birbirlerini tanımalarını sağlayarak karşılıklı güveni, kurumsal yapıya ve sisteme güveni, genel güveni ve özgüvene artırır (Mohan & Mohan, 2002: 193). Formel ve enformel ilişkiler güvene dayalı olduğu için güven düzeyinin tespiti sosyal sermayeyi ölçmenin en kestirme yolu olarak görülmektedir. Sosyal Sermaye ölçeği yukarıda bahsi edilen literatür dikkate alınarak çalışmaya mahsus ve orijinal nitelikte olup 5'li likert yapıdadır ve ölçek aşağıdaki 9 sorudan oluşmaktadır.

- S1 İnsanların çoğu dürüst ve güvenilirdir.
 S2 Türk devletine güvenirim.
 S3 Üzümlü halkı gerçekten dürüst ve güvenilirdir.
 S4 Burada (Üzümlü) edindiğim arkadaşlarım güvenilir kişilerdir.
 S5 Üzümlü halkı bana karşı dürüsttür.
 S6 Üzümlüde antlaşmalar adilce olur.
 S7 Üzümlü halkı kimsenin hakkını yemez.
 S8 Üzümlü halkı verdiği sözü yerine getirir.
 S9 Alışverişlerimi genelde Üzümlü esnafından yaparım.

1.3.3. Geçim Ekonomik Beklenti [EB]

Zorunlu göç, savaş, çatışma, siyasi nedenlerden dolayı bireylerin hayatta kalabilmek için ülkelerini terk etmelerini ve yeni bir ülkede zor şartlar altında yaşama tutunmalarını ifade ettiğinden zorunlu göç edenler hayatta kalabilmek için gerekli gıda, sağlık, eğitim ve diğer yaşam gereksinimlerinin asgarisine razıdır. Bir iş ve barınak, çocukların eğitimi, hastalandığında tedavi olabilmek ve geçinmek yeterlidir. Zorunlu göçmenler genellikle kariyer, prestij ve yüksek gelir elde etme peşinde değildir (Kleist, 2020). Geçim Ekonomik Beklenti ölçeği çalışmaya mahsus ve orijinal olup aşağıdaki 5 sorudan oluşmakta ve 5'li likert yapıdadır:

- L1 Buranın (Üzümlü) bana ve aileme ekonomik ve sosyal katkısı daha fazla olacaktır.
L2 Burada (Üzümlü) refah seviyesi yükseldi.
L3 Burada geçim daha kolaydır.
L4 İş imkânları burada (Üzümlü) daha iyi.
L5 Ekonomik durumum burada (Üzümlü) daha iyiye gidiyor.

2. Bulgular

2.1. Yapısal Eşitlik Modeli Analizi Sonuçları

Yapısal Eşitlik Modeli doğrulayıcı ve açıklayıcı faktör analizlerinden oluşmaktadır. Doğrulamalı faktör analizi (DFA); gizil değişkenler ile gözlenen değişkenler arasındaki çoklu regresyonel ve nedensel ilişkileri açıklamak için yapılmaktadır (Bordens & Abbott, 2014). Bundan başka doğrulamalı faktör analizi (DFA), hipotetik modellerle gösterilen teorik ilişkileri, kesit verilerden sağlanan gözlenen değişkenler ve bu gözlenen değişkenlerle ölçülen gizil değişkenler arasındaki ilişkileri test eder (Weston & Gore Jr, 2006).

Doğrulamalı Faktör Analizleri (DFA) için LISREL 8.72 paket programı kullanılmıştır. Modeldeki gözlenen değişkenlerin “standardize edilmiş faktör yük değerleri” ve “t” değerleri DFA ile hesap edilmiştir. Yine SPSS 21 paket programı ile Cronbach’s Alpha Katsayısı, ortalaması ve standart sapması hesaplanmıştır. Tablo 2.2’de gözlenen değişkenlerin kodu, anketeye verilen cevapların aritmetik ortalaması, standart sapması, DFA ile ölçülen standardize edilmiş faktör yük değerleri ve “t” değerleri toplu olarak verilmiştir.

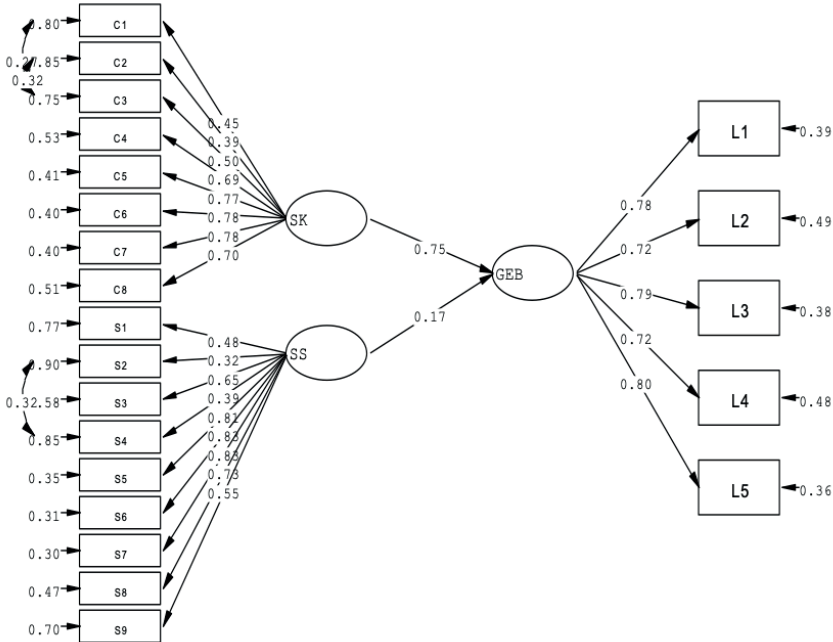
Tablo 2.2: Gözlenen değişkenlere ait ölçüm değerler

Gözlenen Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Cronbach’s Alpha Değeri	Standardize edilmiş faktör değerleri	t değeri
<i>Sosyal Kaynaşma [SK]</i>					
C1	2,8522	1,14660	,936	0.51	8.40
C2	2,9261	1,12991	,937	0.43	7.06
C3	3,1576	1,11461	,935	0.55	9.29
C4	3,6158	1,11255	,937	0.68	12.04
C5	3,3793	1,09859	,936	0.77	14.25
C6	3,3300	1,17078	,937	0.75	13.79
C7	3,2069	1,17168	,936	0.77	14.29
C8	3,3892	,98568	,938	0.68	12.01
<i>Sosyal Sermaye [SS]</i>					
S1	2,4089	1,34802	,938	0.48	8.01
S2	3,8374	1,20156	,938	0.33	5.30
S3	3,0640	1,33900	,936	0.65	11.51
S4	3,6305	1,15461	,939	0.41	6.62
S5	2,8227	1,18492	,935	0.80	15.14
S6	2,6108	1,15668	,935	0.83	16.15
S7	2,6256	1,17217	,936	0.84	19.12
S8	2,6256	1,11148	,937	0.73	13.29
S9	3,2020	1,19553	,938	0.55	9.32
<i>Geçim ve Ekonomik Beklenti [GEB]</i>					
L1	3,1921	1,10244	,935	0.78	14.59
L2	3,0148	1,07389	,935	0.72	13.02
L3	2,9163	1,08905	,936	0.79	14.78
L4	2,8768	1,31992	,937	0.72	13.18
L5	3,0542	1,13540	,936	0.80	15.05

Tabloda yer alan sonuçlara bakıldığında gözlenen değişkenlerin “t” değerleri ± 1.96 ’dan büyük bulunmuştur ve değişkenler %95 güven sınırları içerisinde istatistikî olarak önemlidir. Ki-kare/serbestlik derecesi (X^2/df) değeri 3.28, p değeri $p < 0.0000$ ve RMSEA değeri 0,092 olarak bulunmuştur ve modelle gözlenen değişkenler arasında iyi bir uyumun olduğu saptanmıştır. Gözlenen değişkenlerin Cronbach’s Alpha değerleri 0.900 üzerinde tespit edilmiş ve ölçüklerin yüksek güvenilirlikte olduğu saptanmıştır.

Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ile gizil değişkenler arasındaki açıklayıcı ve nedensel ilişkiler test edilir. AFA’da gözlenen ve gizil değişkenler bir modelde toplu şekilde bulunur ve gizil değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren regresyon değerleri katsayısı ve yönü gözlenen değişkenler tarafından belirlenir (Raykov & Marcoulides, 2006). Bütünleşik bir model olan AFA; bağımlı (gizil) ve bağımsız (gözlenen) değişken içermesiyle kanonik korelasyon yönünü ve değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri tanımlaması regresyon analizini yönünü kapsar (Tabachnick, Fidell, & Ullman, 2007).

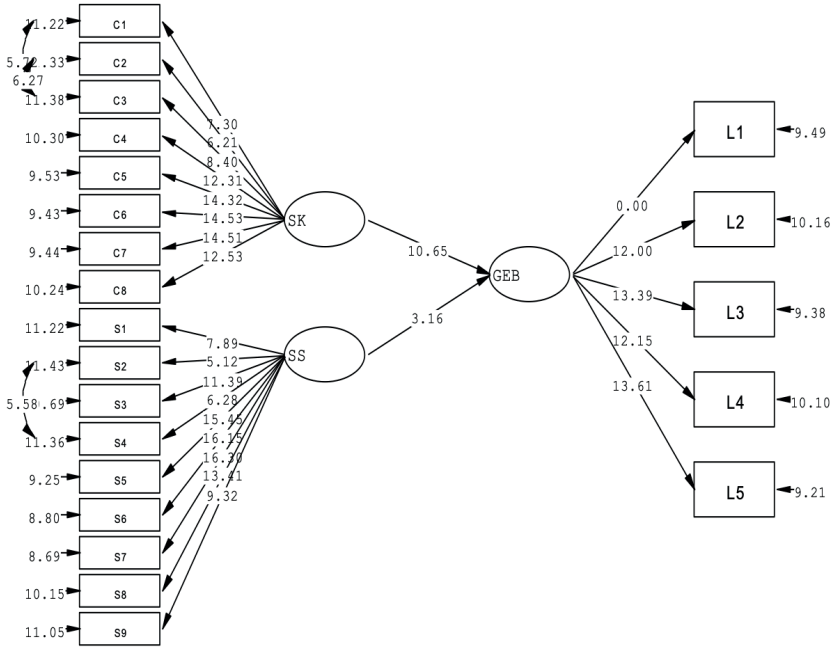
Çalışmada içsel gizil değişken olan Geçim ve Ekonomik Beklentiler [GEB] beş gözlenen değişkenle ölçülmüştür. Geçim ve Ekonomik Beklentiler içsel gizil değişkenini etkileyen iki dışsal gizil değişken bulunmaktadır. Bu dışsal gizil değişkenlerden Sosyal Kaynaşma [SK] sekiz gözlenen değişkenle ölçülmüştür. Diğer dışsal gizil değişken Sosyal Sermaye [SS] ise dokuz gözlenen değişkenle hesap edilmiştir. Şekil 2.1’de Geçim ve Ekonomik Beklentiler yapısal modeli yani AFA sonuçları verilmiştir.

Chi-Square=667.40, df=203, P-value=0.00000, RMSEA=0.092

Şekil 2.1: Geçim ve Ekonomik Beklentiler AFA modeli regresyon katsayıları

Şekil 2.2’de Geçim Ekonomik Beklentiler yapısal modeli (AFA) “*t*” değerleri gösterilmiştir. Modelde yer alan gizil ve gözlenen bütün değişkenlerin “*t*” değerleri ± 1.96 ’dan büyük olduğu için %5 önem seviyesinde istatistikî olarak önemli bulunmuştur.

Chi-Square=667.40, df=203, P-value=0.00000, RMSEA=0.092

Şekil 2.2: Geçim Ekonomik Beklentiler yapısal modeli (AFA) “*t*” değerleri

Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) sonuçları çalışma örneklemini oluşturan Ahıska Türklerinin geçim sorununun olmadığını ve ekonomik beklentilerinin yüksek oranda gerçekleştiğini göstermektedir. Geçim ve Ekonomik Beklentiler [GEB] içsel gizil değişkeninin gözlenen değişkenleri sırasıyla; “L1 Buranın (Üzümlü) bana ve aileme ekonomik ve sosyal katkısı daha fazla olacaktır. ($\lambda = 0.78$; $t = 14.59$)”, “L2 Burada (Üzümlü) refah seviyesi yükseldi. ($\lambda = 0.72$; $t = 12.00$)”, “L3 Burada geçim daha kolaydır. ($\lambda = 0.79$; $t = 13.39$)”, “L4 İş imkânları burada (Üzümlü) daha iyi. ($\lambda = 0.72$; $t = 12.15$)” ve “L5 Ekonomik durum burada (Üzümlü) daha iyiye gidiyor. ($\lambda = 0.80$; $t = 13.61$)”. Gizil değişkenlere ait her bir gözlenen değişken vektörünün katsayısı veya gözlenen değişkene ait standardize edilmiş faktör yük değeri olan λ (lambda) değerleri ve “*t*” değerleri pozitif yönde ve çok yüksek değerdedir. Bu durum Ahıska Türklerinin geçim sorununun olmadığını ve ekonomik beklentilerini gerçekleştirdiklerini göstermektedir.

Şekil 2 ve Şekil 3’de yer alan modelin Açıklayıcı Faktör Analizleri (AFA) Geçim ve Ekonomik Beklentiler ile Sosyal Kaynaşma ve Sosyal Sermaye arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Sosyal Kaynaşma ve Sosyal Sermaye dışsal gizil değişkenleri Geçim ve Ekonomik Beklentiler içsel gizil değişkenini pozitif yönde ve yüksek ve orta derecede etkilemektedir. Aşağıda analiz sonucu değerleri verilmiştir.

$$GEB = 0.75SK + 0.17SS, \varepsilon = 0.30, R^2 = 0.70$$

$$(0.070) \quad (0.055) \quad (0.054)$$

$$t = 10.65 \quad 3.16 \quad 5.56$$

“Sosyal Kaynaşma [SK]” dışsal gizil değişkeni “Geçim ve Ekonomik Beklentiler [GEB]” içsel gizil değişkenini pozitif yönde çok yüksek derecede etkilemektedir ($\gamma = 0.75$; $t = 10.65$). Burada ($\gamma = \text{gama}$) gizil değişkenler arasında vektörün (regresyon) katsayısıdır ve pozitif yönde, çok yüksek bir değerdedir. “Sosyal Kaynaşma [SK]” dışsal gizil değişkeninin en önemli gözlenen değişkenleri “C5 Burada kendimi değerli hissediyorum. ($\lambda = 0.77$; $t = 14.32$)” ve “C6 Burada (Üzümlü) rahat bir yaşamım var. ($\lambda = 0.78$; $t = 14.53$)” ve “C7 Bir ömür burada (Üzümlü) yaşamak istiyorum. ($\lambda = 0.78$; $t = 14.51$)” olarak bulunmuştur.

Yine “Sosyal Sermaye [SS]” dışsal gizil değişkeninin “Geçim ve Ekonomik Beklentiler [GEB]” içsel gizil değişkenini pozitif yönde orta derecede ($\gamma = 0.17$; $t = 3.16$) etkilediği tespit edilmiştir. “Sosyal Sermaye [SS]” dışsal gizil değişkeninin en önemli gözlenen değişkenlerinin “S5 Üzümlü halkı bana karşı dürüsttür. ($\lambda = 0.81$; $t = 15.45$)”, S6 Üzümlüde antlaşmalar adilce olur. ($\lambda = 0.83$; $t = 16.15$)” ve “S7 Üzümlü halkı kimsenin hakkını yemez. ($\lambda = 0.83$; $t = 16.30$)” olduğu tespit edilmiştir.

Gerçek hayatta var olduğu kabul edilen ve çalışma için kurgulanan model ile sahadan elde edilen verilerin uygunluğu test etmek için uyum indeksleri kullanılmaktadır. Modelin analiz edilmesiyle bulunan uyum indeksleri referans değerlere ne kadar yakınsa model ile model ölçmek için kullanılan veriler arasında o derece iyi uyum söz konusudur (Kline, 2015). Analizlerden elde edilen uyum indeks değerleri referans değerler içerisinde olmalıdır. Tablo 3’te modelin uyum indeksleri yer almaktadır.

Tablo 2.2: Geçim ve Ekonomik Beklentiler YEM uyum indeksleri

Uyum indeksi	Model değeri	Referans Değerleri
χ^2 /df	3.28	$0 \leq \chi^2 /sd \leq 5$
RMSEA	0.092	$0.00 \leq RMSEA \leq 0.10$
GFI	0.90	$0.90 \leq GFI \leq 1$
AGFI	0.85	$0.85 \leq AGFI \leq 1$
NFI	0.93	$0.90 \leq NFI \leq 1.00$
NNFI	0.94	$0.90 \leq NNFI \text{ (TLI)} \leq 1.00$
RFI	0.92	$0.90 \leq RFI \leq 1.00$
CFI	0.95	$0.90 \leq CFI \leq 1.00$
IFI	0.95	$95 \leq IFI \leq 1.00$

Uyum indeksleri çalışma modeli ve veri setinin birbiriyle uyumlu olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Zorunlu göçmenler kamp alanlarında veya dışarıda kendilerini ve ailelerini asgari insani yardım ve ev sahibi ülke hükümetleri ve vatandaşlarının katkılarıyla geçindirmeye çalışmaktadır. Çoğu zaman insani yardımlar yetersiz kalmakta, göçmenler ailelerini geçindirebilmek için çok düşük ücretlerle tehlikeli ve çok zorlu işlerde çalışmaya zorlanmaktadır. Zorunlu göçmenlerin kimseye muhtaç olmadan hayatta kalabilmeleri için maddi ve manevi geçim kaynaklarına ihtiyacı vardır. Finansal varlıklar, mal ve işgücü piyasası ve diğer gelir kaynakları maddi kaynakları oluştururken sosyal kaynaşma, sosyal sermaye, beşeri sermaye, bilgi ve kültürel kaynaklar manevi kaynakları meydana getirmektedir. Özellikle manevi kaynaklar sürdürülebilir bir geçim için maddi kaynaklara köprü kurmaktadır.

Zorunlu göçmenlerin hayatta kalabilmeleri ve geçimlerinin sürdürülebilirliği için yerel halkla kaynaşması ve dostane ilişkilere dayalı sosyal sermaye elde etmesi gereklidir. Sosyal kaynaşma, göç nedeniyle bir coğrafyada değişen etnik ve ırksal yapıyı ve çeşitliliği içselleştiren ve herkesi kucaklayan ortak bağ noktaları oluşturma ve kapsayıcı hedefler etrafında bütünlüştürme sürecidir. Topluluk içinde bireyler arasında karşılıklı destek ve dayanışma oluşturma başarılı bir sosyal kaynaşmanın temelidir. Yine zorunlu göçmenlerin sürdürülebilir geçime erişmesi ve ekonomik beklentilerini karşılaması üzerinde sosyal sermaye de önemli bir etkidir. Sosyal sermaye, toplulukta yaşamın farklı yönleri üzerinde ölçülebilir etkilere sahiptir ve bireylerin hedeflerine varmalarında bir manivela görevi üstlenmektedir. Sosyal sermaye aynı zamanda beşeri sermaye ve kültürel sermayeyle de yakından ilişkilidir ve topluluk saygınlığı, törenler ve kutlamalarla topluluk üyelerini birbirine bağlar. Sosyal sermaye karşılıklı derin bir güveni içerir. Böylece, güvene dayalı sosyal ağlar veya ilişkiler, siyasi kurumlar, işgücü piyasaları, sağlık sistemi ve eğitim sistemi gibi daha geniş yapısal bağlamlarda bireysel ve grup etkileşimlerinde sosyal bir işlevi yerine getirir.

Zorunlu göçmenlerin temel problemi sürdürülebilir geçim ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu çalışma zorunlu göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde ekonomik beklentileri ve bu ekonomik beklentilerini karşılamada sosyal kaynaşma ve sosyal sermayenin etkisini ampirik bir çalışmayla ortaya koymuştur. Çalışma, Erzincan İli Üzümlü İlçesi’ne yerleştirilen Ahıska Türkleriyle yüz yüze anket çalışmasıyla elde edilen yatay kesit verilerini kullanmıştır. Erzincan yerleşkesindeki Ahıska Türklerine barınmaları için konut, işlemleri için toprak, hayvancılık yapmak isteyenler için ahır ve hayvan Türk Devleti tarafından sağlanmıştır. İhtiyaç duydukları manevi (soyut) kaynaklar ise “Sosyal Kaynaşma” ve “Sosyal Sermaye” kamusal nitelikte herkesin ulaşabileceği kaynaklar olarak kendi çabalarıyla ve istekleriyle elde edebilecekleri kaynaklardır. Fiziki kaynaklara sahip olan Ahıska Türklerinin, yerel halkla dostane komşuluk ilişkileri kurup kuramadıkları, karşılıklı güven ve hoşgörü ile sosyal sermaye yaratıp yaratmadıkları ve sosyal kaynaşma sağlayıp sağlayamadıkları çalışmanın sorunsalını oluşturmuştur. Böylece çalışmanın temel hipotezi; “zorunlu göçmenlerin sürdürülebilir geçim ve ekonomik beklentilerini karşılayabilmelerinde yerel halkla sosyal kaynaşmaları ve sosyal sermayeleri arasında doğrusal (pozitif) yönlü yüksek düzeyde ilişki vardır.” şeklinde oluşturulmuştur.

Çalışma bulguları, Erzincan’ın Üzümlü İlçesine yerleştirilen Ahıska Türklerinin geçim sorununun olmadığını ve ekonomik beklentilerinin yüksek oranda gerçekleştiğini göstermiştir. Geçim ve ekonomik beklentiler kapsamında Ahıska Türkleri, Üzümlü’nün kendilerine

ve ailelerine ekonomik ve sosyal katkısının artarak devam ettiğini, Üzümlüde refah seviyelerinin yükseldiğini, Üzümlüde geçimin daha kolay olduğunu, iş imkânlarının daha iyi olduğunu ve ekonomik durumlarının Üzümlüde daha iyiye gideceğini beyan etmişlerdir. Ahıska Türkleri sekiz yıldan fazla bir süredir Üzümlüde ikamet etmekte ve geri dönüş göçü vermemektedir. Yine Ahıska Türklerinin sayısı yeni göçlerle artmaktadır.

Yine çalışma bulguları, Ahıska Türklerinin geçim ve ekonomik beklentilerini karşılayabilmelerinde sosyal kaynaşma ve sosyal sermayelerinin oldukça etkili faktörler olduğunu belirlemiştir. Sosyal kaynaşma, zorunlu göçmenlerin geçim ve ekonomik beklentilerini pozitif yönde ve çok yüksek derecede etkilemektedir. Sosyal kaynaşmanın göstergeleri olan gözlenen değişkenlere bakıldığında; Ahıska Türklerinin Üzümlüde kendilerini değerli hissettikleri, Üzümlüde rahat bir yaşamlarının var olduğu ve bir ömür Üzümlüde yaşamak istedikleri anlaşılmaktadır.

Yine, sosyal sermaye zorunlu göçmenlerin geçim ve ekonomik beklentilerini pozitif yönde orta derecede etkilemektedir. Sosyal sermayenin göstergelerine (gözlenen değişkenler) bakıldığında; Üzümlü halkının Ahıska Türklerine karşı dürüst olduğu, Üzümlüde antlaşmaların adilce olduğu ve Üzümlü halkının kimsenin hakkını yemediği görülmektedir.

Çalışma, zorunlu göçmenlerle ilgili yapılmış ve göç yazınında yer alan diğer teorik ve uygulamalı çalışmalarla benzer bulgulara ulaşmıştır. Sosyal kaynaşmanın göçmenlerin yerel halkla bütünleşmesini sağladığı, iş ve geçim imkanlarını artırdığı ve güven ortamını tesis ederek göçmenlerin hayata tutunmalarına yardımcı olduğu bilinmektedir (Galabuzi & Teelucksingh, 2010; Berry vd., 2006). Ahıska Türklerinin Üzümlüde yerel halkla sosyal uyum içinde olduğu ve bu durumun ekonomik ve sosyal imkanlar yarattığı çalışmada ortaya konulmuştur ve bu durum literatürle örtüşmektedir. Yine, göçmenlerin sosyal sermaye sayesinde topluluk içindeki bireylerle karşılıklı destek ve dayanışma oluşturmada başarılı olabileceği ortaya konmuştur (Banting vd., 2007; Galabuzi & Teelucksingh, 2010). Çalışma, Ahıska Türklerinin sosyal sermayelerinin yüksek olduğunu ve böylece ekonomik beklentilerini gerçekleştirebildiklerini göstermiştir.

Çalışma bulguları göstermektedir ki göçmenlerin sürdürülebilir geçimi ve ekonomik beklentilerinin karşılanmasında fiziki kaynaklar kadar soyut (manevi) kaynaklar da önemlidir. Bu nedenle göçmenlerin sosyal kaynaşması ve yerel halkla bütünleşmesi kaçınılmaz derecede önemlidir. Kaynaşma ortak bir dille ortak değerler ortak bir vizyon çerçevesinde sağlanabilir. Göçmenlerin kültürel değerlerine saygı gösterilerek yerel halkla anlaşabilmeleri için Türkçe öğrenmeleri sağlanmalıdır. Çatışma oluşturabilecek hareket ve eylemlerden kaçınılmalı, samimi ve içten temas kurularak empati geliştirilmelidir. Karşılıklı güven ortamı oluşturulmalı, asla emek sömürüsüne gidilmemeli, adaletten ayrılmamalı, dürüst olmalı ve hakkaniyetten ayrılmamalıdır. Sosyal sermaye yaratılmasında ortak eylem ve çalışma önemlidir. Komşuluk ilişkileri geliştirilmeli, yardımlaşmaya ve işbirliğine önem verilmelidir.

Göçmen karşıtlığına sebep vermemek için işsizlikle mücadele edilmelidir. İş imkânları artırılmalı, işe almada liyakat esas olmalı, şeffaflık ve güven tesis edilmelidir. Siyasal alanda ve medyada göç karşıtlığı söylemlerin çatışma ve felaketlere sebebiyet vereceği unutulmamalıdır.

Etik Beyanı

Çalışmanın ampirik analizlerinde kullanılan kesit veriler Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Etik Kurulu'nun 25/07/2022 Tarih, 07/05 Protokol Numaralı izniyle gerçekleştirilen anketlerden elde edilmiştir. Anketlere katılım gönüllülük esasına göre olmuştur ve kişiye özel bilgiler istenmemiştir.

Yazar Katkıları

Çalışmayı yapan yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır. Yazarlar yayın için onay vermiştir.

Çıkar çatışması

Yazarlar, araştırmanın potansiyel bir çıkar çatışması olarak yorumlanabilecek ticari veya finansal ilişkilerin yokluğunda yürütüldüğünü beyan etmektedirler.

Kaynakça

Albarosa, E., & Elsner, B. (2022). Forced Migration, Social Cohesion and Conflict. *Word Devalopment*, 167, 1-25. doi:https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2023.106228

Aliyev, N. (2015). Kırgızistan Mayevka Olaylarında Yaşananlar. *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, (s. 265-271).

Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice* (Garden City. NYY.-1958. https://ia801500.us.archive.org/17/items/in.ernet.dli.2015.188638/2015.188638.The-Nature-Of-Prejudice.pdf adresinden alındı

Amelin, V. (2010). *Konfliktı Çerez Prizmu Mestnih Soobşestv*. Orenburg: OGAU.

Aydingün, A. (2002). Ahıska (Meskhetian) Turks: Source of Conflict in the Caucasus? *The International Journal of Human Rights*, 6(2), 49-64.

Banting, K., Courchene, T., & Seidle, F. (2007). *Belonging?: Diversity, recognition and shared citizenship in Canada*. Institute for Research on Public Policy= Institut de recherche en politiques publiques.

Berry, J., Phinney, J., Sam, D., & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation. *Applied psychology*, 55(3), 303-332.

Betz, H., & Habersack, F. (2019). Regional Nativism in East Germany. M. E. Ed: Heinisch R. (Dü.) içinde, *The people and the nation: populism and ethno-territorial politics in europe*. New York: by Routledge.

Bordens, K., & Abbott, B. (2014). *Ebook: Research Design and Methods: A Process Approach*. McGraw Hill.

Bowen, N., & Guo, S. (2011). *Structural equation modeling*. Oxford University Press.

Brown, R. (2011). *Prejudice: Its social psychology*. John Wiley & Sons.

Bugay, N. (1995). *L. Beriya-I. Stalinu: "Soglasno Vashemu ukazaniyu....* Moskva: AİROXX.

Calhoun, N. (2010). *With a little help from our friends: a participatory assessment of social capital among refugees in Jordan*. Policy Development and Evaluation Service United Nations High Commissioner for Refugees, Geneva-Switzerland.

Carlson, E., & Chamberlain, R. (2003). Social capital, health, and health disparities. *Journal of Nursing Scholarship*, 30(4), 325-331. doi:https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.2003.00325.x

Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American journal of sociology*, 94, 95-120.

- De Haan, L., & Zoomers, A. (2005). Exploring the frontier of livelihoods research. *Development and change*, 36(1), 27-47. doi: <https://doi.org/10.1111/j.0012-155X.2005.00401.x>
- Dennison, J., & Geddes, A. (2019). A rising tide? The salience of immigration and the rise of anti-immigration political parties in Western Europe. *The political quarterly*, 90(1), 107-116. doi:<https://doi.org/10.1111/1467-923X.12620>
- Devrisheva, K. (2019). TÜRK VE RUS KAYNAKLARI İŞİĞİNDA 1989 FERGANA OLAYLARI. *Belgi Dergisi*, 2(17), 1170-1187.
- Fox, J. (2002). *Structural equation models*. Appendix to an R and S-PLUS Companion to Applied Regression.
- Friedkin, N. (2004). Social cohesion. *Annu. Rev. Sociol*, 30, 409-425.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Penguin London.
- Galabuzi, G., & Teelucksingh, C. (2010). *Social cohesion, social exclusion, social capital*. Mississauga, ON: Region of Peel, Human Services.
- Gould, E., & Hijzen, A. (2016). *Growing apart, losing trust? The impact of inequality on social capital*. International Monetary Fund.
- Gozdecka, D., Ercan, S., & Kmak, M. (2014). From multiculturalism to post-multiculturalism: Trends and paradoxes. *ournal of Sociology*, 50(1), 51-64.
- Greeley, A. (1997). Coleman revisited: Religious structures as a source of social capital. *American Behavioral Scientist*, 40(5), 587-594. doi:<https://doi.org/10.1177/0002764297040005005>
- Hanson, G., Scheve, K., & Slaughter, M. (2007). Public finance and individual preferences over globalization strategies. *19(1)*, 1-33. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1468-0343.2007.00300.x>
- Hasanoğlu, İ. (2016). Ahıska Türkleri: Bitmeyen Bir Göç Hikâyesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(1), 1-20.
- Healy, T., & Côté, S. (2001). The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital. Education and Skills. *Organisation for Economic Cooperation and Development*, 2 rue Andre Pascal. içinde F-75775 Paris Cedex 16, France.
- Jacobsen, K. (2014). Livelihoods and forced migration. *Oxford handbook of refugee and forced migration studies* (s. 99-111). içinde
- Kaufmann, E. (2014). It's the demography, stupid?: ethnic change and opposition to immigration. *The Political Quarterly*, 85(3), 267-276. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12090>

Kawachi, I. (1999). Social Cohesion and Health. A. T. Peter (Dü.) içinde, *The Society and Population reader. A State and Community Perspective* (s. 57-74). NewYork: The New Press.

Keleş, Ş., & Kaya, B. (2023). Göçmenlerde veya Dezavantajlı Gruplarda Sosyal Umut ve Sosyal Umudun Belirleyicileri: Ahıska Türkleri Üzerine Bir Alan Çalışması. *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 351-381. doi:<https://doi.org/10.56720/mevzu.1233155>

Keskin, A., & Keleş, Ş. (2018). Formation of the social capital by its dimensions in rural areas of Erzurum province in Turkey. *JOURNAL OF ANIMAL AND PLANT SCIENCES*, 28(6).

Kleist, N. (2020). Trajectories of involuntary return migration to Ghana: Forced relocation processes and post-return life. *Geoforum*, 116, 272281. doi:<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.12.005>

Kline, R. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.

Kokkonen, A., & Linde, J. (2023). A nativist divide? Anti-immigration attitudes and diffuse support for democracy in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 62(3), 977-988.

Krishna, A. (2000). Creating and harnessing social capital. P. D. (Ed) içinde, *Social Capital A Multifaceted Perspective* (s. 71-93).

Mayda, A. (2006). Who is against immigration? A cross-country investigation of individual attitudes toward immigrants. *The review of Economics and Statistics*, 88(3), 510-530.

Mohan, G., & Mohan, J. (2002). Placing social capital. *Progress in human geography*, 26(2), 191-210. doi:<https://doi.org/10.1191/0309132502ph364ra>

Ostrom, E. (1996). Crossing the great divide: coproduction, synergy, and development. *World development*, 24(6), 073-1087. doi:[https://doi.org/10.1016/0305-750X\(96\)00023-X](https://doi.org/10.1016/0305-750X(96)00023-X)

Ozcurumez, S., & Hoxha, J. (2020: 2). Practicing social cohesion in the dark: Diverse processes and missing indicators in forced migration contexts. *Frontiers in Human Dynamics*, 2, 1-13. doi:doi.org/10.3389/fhumd.2020.569682

Pellegrini, V., De Cristofaro, V., Salvat, M., Giacomantonio, M., & Leone, L. (tarih yok). Social exclusion and anti-immigration attitudes in Europe: The mediating role of interpersonal trust. *Social Indicators Research* (s. 697-724). içinde Springer.

Pettigrew, T., & Tropp, L. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of personality and social psychology*, 90(5), 751. doi:<https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751>

Putnam, R. (1995). Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *PS: Political science & politics*, 28(4), 664-683.

Putnam, R. (2007). E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century the 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian political studies*, 30(2), 137-174. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.2007.00176.x>

Putnam, R. (2010). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. NewYork: Simon and Schuster.

Raykov, T., & Marcoulides, G. (2006). On multilevel model reliability estimation from the perspective of structural equation modeling. *Structural Equation Modeling*, 13(1), 130-141. doi:https://doi.org/10.1207/s15328007sem1301_7

Scheepers, P., Gijsberts, M., & Coenders, M. (2002). Ethnic exclusionism in European countries. Public opposition to civil rights for legal migrants as a response to perceived ethnic threat. *European sociological review*, 18(1), 17-34. doi:<https://doi.org/10.1093/esr/18.1.17>

Tabachnick, B., Fidell, L., & Ullman, J. (2007). *Using multivariate statistics* (5 b., s. 481-498). içinde Bostan: MA: pearson.

Van der Meer, T., & Tolsma, J. (2014). Ethnic diversity and its effects on social cohesion. *Annual review of sociology*, 40(1), 459-478.

Weston, R., & Gore Jr, P. (2006). A brief guide to structural equation modeling. *The counseling psychologist*, 34(5), 719-751. doi:<https://doi.org/10.1177/0011000006286345>

Wilson, L., & Chiveralls, K. (2004). Labor and social capital: disengaging from social justice?. *Australasian Political Studies Association Conference (2004 : Adelaide, South Australia)*. APSA.

Woolcock, M. (2000). Why should we care about social capital? *Canberra Bulletin of Public Administration*, 98, 17-19.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VIII/2 (2023), s. 59-84

DEAŞ'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE GÜÇLENMESİNDE OBAMA'NIN ROLÜ*

Mustafa ÖZKAYA**

Özet

Ebu Musab El Zerkavi, Afganistan'da Üsامة bin Ladin tarafından kurulan ve 11 Eylül Salırdırlarıyla küresel bir tehdit haline gelen El Kaide kamplarında eğitim almış; 2001 yılında önce İran ve Suriye'ye, sonrasında da Irak'a geçerek 2004 yılında Irak El Kaidesi'ni ilan etmiştir. Zerkavi'nin 2006 yılında ABD hava saldırılarında öldürülmesiyle birlikte, Ebu Ömer el-Bağdadi liderliğinde El-Kaide'nin DEAŞ'a dönüşme süreci hızlanmıştır. Makalede; bu örgütün Irak'ta ortaya çıkışı, güçlenmesi ve Suriye'ye sığıyarak küresel tehdiye dönüşmesi süreçlerinin kaçınılmaz bir durum mu, yoksa ABD politikalarının sebep olduğu vahim hataların bir sonucu mu olduğu sorgulanacaktır. Ayrıca DEAŞ'ın, ABD'nin yanlış politikaları sonucu ortaya çıktığı önermesi dikkate alınacak olursa, buna George Bush'un müdahalesinin mi yoksa Barack Obama'nın eylemsizliğinin mi sebep olduğu veya hangisinin daha fazla sorumluluğu bulunduğu sorgulamaları da ayrıca önem arz etmektedir. Obama'nın, ABD güçlerini Afganistan'ın aksine Irak'tan hızlıca çekme kararı, Irak'ta Maliki yönetimimin Şii mezhepçi tutumuna engel olmaması ve Suriye'de ABD'yi etkisiz aktör kılmasının DEAŞ'ın güçlenmesi ve bilhassa Suriye'de çok etkili bir güç haline gelmesindeki rolü ve Türkiye'de dolaylı olarak sebep olduğu çalkantılar, makalede tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Obama, DEAŞ, Esed Rejimi, Suriye, Irak*

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Merkezi Uluslararası İlişkiler ve Siyasi Tarih bilim dalında çalışılan "Bir Hibrit Üretim Olarak Obama Doktrini" adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ve Siyasi Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı, ORCID NO: 0000-0002-9232-5317, mustafaozkaya@gmail.com

THE ROLE OF OBAMA IN THE EMERGENCE AND STRENGTHENING OF DAESH

Abstract

Abu Musab Al-Zarqawi received training in al-Qaeda camps established by Osama bin Laden in Afghanistan, which became a global threat with the September 11 Attacks. He first went to Iran and Syria in 2001, and finally he went to Iraq, where he declared the organization of "al-Qaeda in Iraq" in 2004. After he was killed by the US airstrikes in 2006, the process of transforming into DAESH took place under the leadership of Abu Omar al-Baghdadi, the new leader of the Organization. In this article; it will be questioned whether the emergence of this organization in Iraq, its strengthening and transformation into a global threat by spreading to Syria is an inevitable situation or it is the result of grave mistakes caused by the US policies. If it is accepted that DAESH emerged as a result of the wrong policies of the USA, it is also important to question whether it was the result of intervention of George Bush or the inaction of Barack Obama, or which one has more responsibility. The article discusses Obama's decision to withdraw US forces from Iraq, his failure to prevent the Shiite sectarian policies of the Maliki administration, and his role in strengthening, spreading of DAESH and becoming a very effective force there and the turmoil caused in Türkiye, by making the USA a "reluctant actor" in Syria.

Keywords: *Obama, DAESH, Assad Regime, Syria, Iraq*

Giriş

Afganistan'da Üsâme bin Ladin tarafından kurularak 11 Eylül saldırıları ile küresel bir tehdit haline gelen El Kaide örgütü içerisinde yetişen Ürdün vatandaşı Ebu Musab El Zerkavi¹, 11 Eylül saldırılarının gerçekleştiği günlerde İran'da bulunmuş, ardından Suriye'ye ve Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi üzerine son olarak da 2003 yılında Irak'a geçmiştir. Başlangıçta Cemaat et-Tevhid ve'l Cihad adıyla kurduğu örgütünü, 2004 yılında internette yayınladığı bir duyuru ile Üsâme bin Ladin'e bağlılık yemini ederek Irak El-Kaidesine, diğer adıyla "Tanzim el-Kaide el-Cihad fi Bilad er-Rafideyn (İki Nehir Arası Cihad El Kaide Örgütü)"ne² dönüştürmüştür.

Profesyonel savaş eğitimleri almış olan ve Afganistan, Bosna, Keşmir ve Çeçenistan savaşlarında yer almış savaşçıların yapıya dahil olması ile güçlenen örgüt, Irak'taki diğer Sünni gruplardan farklı olarak çok daha organize ve başarılı savaş taktikleriyle hareket ettiğinden, kısa zamanda işgal güçlerine karşı büyük saldırılar düzenleme kapasitesi geliştirmiş ve Irak'taki en büyük ve en güçlü işgal karşıtı gruba dönüşmüştür. Zerkavi, 2006 yılının başlarında Iraklılık vurgusunu güçlendirmek ve diğer Sünni grupları da örgütlemek için "Mücahidler Şura Konseyi"ni kurmuş ve ortak bir istişare mekanizması oluşturarak Irak içi meşruiyet zeminini tahkim etmek istemiştir. 2006 Haziran'ında ABD güçlerinin hava saldırısında Zerkavi'nin ölümüyle birlikte yapının başına Ebu Hamza el-Muhacir³ geçmiştir. "Sahabelerin Askerleri" (Cund El-Sahaba), "Fatihler Ordusu" (Ceyş El-Fatihin) ve Ebu Ömer El-Ensari liderliğindeki "Muzaffer Mezhep Ordusu" (Ceyş El-Taife El-Mansura) gibi başka gruplar da istişare kuruluna dahil edilerek 2006 yılı sonunda "Irak İslam Devleti" oluşumu ilan edilmiş ve bu yapının başına Ebu Ömer el-Bağdadi⁴ getirilmiştir. Bu dönem aynı zamanda işgal kuvvetleriyle birlikte hareket etmeye başlayan Şii güçlerinin de DEAŞ'ın asıl hedefi haline gelmeye başladığı dönemdir. Diğer yandan örgüt El-Anbar Vilayeti başta olmak üzere ülkenin bazı önemli Sünni bölgelerinden ABD ve Irak güvenlik güçlerini çıkarmaya başlayarak gittikçe güçlenmektedir.

Bush döneminin sonlarında Irak'taki ABD güçlerinin başına David Patreaus'un gelmesi ayrı bir süreci beraberinde getirmiş ve ikna edilen bazı Sünni aşiretlerle birlikte Sünni direniş oluşumları işgal güçlerinin safına geçmiştir (Acun, 2014). DEAŞ'ın bundan sonraki oluşum sürecinde inişli çıkışlı yılları başlamıştır. Bu dönüşüm sürecinde yavaş yavaş El Kaide örgütünden ayrışma da yaşanmaya başlanmıştır. Örgüt, işgalcilerin işbirlikçileri olarak gördükleri bilhassa Şiileri hedef alarak Sünni Arap halklarını himaye etmek iddiasıyla Irak'ta güçlenmeye, maddi kaynaklar oluşturmaya başlamış ve bilahare Suriye'ye kadar uzanarak güçlü bir yapılanma dönüşüm sürecine girmiştir.

Dehşet ve korku salma amaçlı işkence yöntemlerini bir savaş ve caydırma aracı olarak meşru gören ve yaygın olarak kullanan DEAŞ, bunları dünya kamuoyuna sunmak için yaptığı güçlü prodüksiyonlarını sosyal medya aracılığıyla dolaşıma sokmuş ve tüm dünyada, istediği terör etkisini zihinlerde yaratmıştır. Gerek İslam'ı kullanan ve aşırı şiddet yanlısı

¹ Gerçek adı, Ahmed Fadil en-Nazal el-Haleyle'dir.

² "Mezopotamya Cihad El Kaide Örgütü"

³ Gerçek adı, Abdülmunim İzzeddin Ali El Bedevi'dir.

⁴ Gerçek adı Hamid Davud Muhammed Halil el Zavi'dir.

metotları nedeniyle gerekse El-Kaide devamı olarak ABD'nin küresel terörle mücadele konseptine birebir denk düştüğü için ABD politikalarının ve bilhassa da Obama'nın bu örgütün güçlenmesindeki rolü gündeme pek gelmemektedir. Obama'nın, Bush'un tek tarafı ve saldırgan politikalarını şiddetle eleştirmesi ve kendine has savaş karşıtı retoriği nedeniyle, DEAŞ'ın oluşumunda ve güçlenmesinde rolü olsa bile bunun minimum seviyede olacağı algısı hakimdir.

Bu makalede, DEAŞ'ın neden bu derece hızlı büyüdüğü ve Bush'un Irak'ı işgali sonrasında Sünnilerin marjinalleştirilmesi sürecinin bu örgütün oluşmasına zemin yaratmış olsa da Obama'nın neden kritik kırılma noktalarında bu tehdidin büyümesine karşı strateji geliştirmedeği sorularına cevaplar aranmaktadır. Her ne kadar makalenin ana konusu "DEAŞ'ın ortaya çıkışı ve güçlenmesinde Obama'nın rolü" olsa da Obama'nın sorumluluğunu daha net anlayabilmek için Bush'un Irak'ı işgalinin DEAŞ'ın bölgede zemin bulmasında ne derece rol oynadığına da ayrıca yer verilecektir. Bu amaçla en başta dört ayrı dönüm noktası olarak ileri sürülen olaylarda Bush'un ve Obama'nın aldığı stratejik kararlar sorgulanacaktır.

DEAŞ'ın Güçlenmesinde Dört Ayrı Kritik Dönüm Noktası

ABD'ye yönelik 11 Eylül 2001 terör saldırılarının sorumluluğunu üstlenen El Kaide'nin barındığı ülke olması nedeniyle Afganistan'ın Aralık 2001'de ve bilahare kitle imha silahları bulundurduğu gerekçesiyle Irak'ın 2003'te Bush yönetimi tarafından işgal edilmeleri, ABD'yi dış tehditlerden koruma ve küresel terörle mücadele sloganıyla rejim değiştirme stratejisinin bir parçası olarak gerçekleştirilmiştir. Irak'ı işgal ederken sıralanan hedefler, Irak'ın elinde olduğu iddia edilen kitle imha silahlarına el koymak, Saddam Hüseyin'in terörizme verdiği öne sürülen desteği sona erdirmek ve "Irak halkını özgürleştirmek"ti (Bush, 2003). Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, Irak'ın işgaline zemin hazırlamak ve bu amaçla dünyanın desteğini alabilmek için 2 Şubat 2003 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nde uzun bir konuşma yapmış ve bu konuşmasında kendinden emin bir şekilde Irak'ın çok sayıda kitle imha silahını sakladığını savunarak şu ifadelere yer vermiştir: "*Meslektaşlarım, bugün yaptığım açıklamalarım kaynaklar tarafından desteklenmektedir; sağlam kaynaklar tarafından. Bunlar salt bir iddia değil. Size sunduklarımız, sağlam istihbarata dayalı gerçekler ve sonuçlardır. (...) Saddam Hüseyin'in biyolojik silahlara sahip olduğundan hiç şüphe yok ve ayrıca o, daha fazlasını üretebilecek kapasiteye de sahiptir*".⁵ Ne var ki, Irak'ın işgali ile birlikte tüm bu iddiaların asılsız olduğu ortaya çıkmış ve Powell 2005 yılında verdiği bir röportajda, bölgedeki Amerikan istihbarat birimleri tarafından yanıltıldığını ileri sürerek pişman olduğunu ve bunun sicilinde kalıcı bir leke olarak duracağını söylemiştir: "*Bu bir lekedir. Bunu, ABD adına dünyaya sunan bendim. Her zaman da sicillimin bir parçası olarak kalacak. Hep acı vericiydi. Şimdi de acı verici*." (News, 2005).

2003 yılında yaşanan bu işgalin ve Saddam'ın devrilmesi sonucu oluşan iç karışıklığın DEAŞ'ın oluşmasına neden olduğuna yönelik argümanlar kısmen haklı olsa da DEAŞ'ın aşırı şiddet kullanımına rağmen nasıl kitleselleşebildiği ve ardından neden Suriye açılımı ile bölgede iyice ekonomik bir güç haline gelen büyük bir tehdiye dönüştüğünü tümüyle izah

⁵ Colin Powell'in konuşmasının tam metni için bkz. U.S. Secretary of State Colin Powell Addresses the U.N. Security Council, 5 Şubat 2003, <https://georgewebush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/02/20030205-1.html>. (Son Erişim Tarihi: 19 Şubat 2023)

etmek için yeterli değildir. Obama'nın 2011 yılında Irak'tan hızla çekilme kararı, bölgede müdahalesizlik ve güç azaltımı politikası sonucu oluşan güç boşluğu ve Suriye rejiminin kontrolü dışında kalan bölgelerde muhalefete güçlü destek vermeyişi, DEAŞ'ın Suriye içinde alan derinliği yakalamasına ve kritik mevzilerde ekonomik kaynakları kontrol ederek güçlenmesine sebep olup olmadığı sorgulanması gereklidir.

Bu minvalde, Brands ve Feaver'in, dört ayrı "dönüm noktasında" ABD'nin politik kararları farklı olsaydı DEAŞ'ın yükselişi yine de gerçekleşir miydi sorularını yöneltmeleri ve cevapları karşı-olgusal analiz⁶ yöntemini kullanarak araştırmaları bu konuya geniş bir çerçevede sunabilmesi açısından ele alınacaktır (Brands & Feaver, 2017).

İlk dönüm noktası olarak tespit edilen ve DEAŞ'ın ayrı bir devlet modeliyle ortaya çıkmasında en kilit rolü olduğu düşünülen karar, Bush yönetiminin 2003'te Irak'ı işgal etme kararıdır. İşgal gerçekleşmeseydi Sünni ve Şii hatlar bu derece ayrışıp tamamen Sünni Araplar aleyhine kaotik bir Irak ortamının doğmayacağı ve DEAŞ'ın Irak'ta bir zemin yakalamasının çok uzak bir olasılık olacağı öne sürülmektedir.

Birinci kırılma noktası Bush yönetiminin sorumlu olduğu bir karar iken diğer üçü ise, Obama yönetiminin aldığı ya da almadığı kararlar nedeniyle meydana gelmiştir. İkinci kırılma noktası, Obama'nın yeterli sayıda ABD askerini Irak'ta bulundurmamak için mevcut Irak yönetimine izin vermesi yönünde baskı yapmamış olmasıdır. Eğer işgal sonrası güç geçişinin başarılı olması ve ülke içi güvenliğin sağlanması amacıyla en az 20 bin asker geride kalmış olsaydı DEAŞ'ın büyümesini sağlayan mezhepsel kaotik ortam oluşmayabilirdi.

Üçüncüsü, Irak devletine tam destek sağlayarak DEAŞ'ın Musul'dan çıkarılması için güçlü müdahale yapılmamış olmasıdır. Eğer böyle bir müdahale gerçekleşmiş olsaydı DEAŞ'ın ciddi anlamda güçlenmesinin bilfiil önüne geçilmiş olabilirdi.

Son dönüm noktası olarak ise Obama'nın Suriye iç savaşına erkenden güçlü ve agresif bir şekilde müdahale etmemesi ve Esed'in sebep olduğu büyük vahşet ve felaketi durdurmamış olmasıdır. Eğer bu türden önleyici bir müdahale yapılmış olsaydı Sünni Arap çoğunluğun yaşadığı büyük yıkım oluşmayacak ve Esed kontrolü dışı bölgelerde DEAŞ'ın suiistimal edebileceği bir alan kalmayacaktı.

Yazarlar, bu şekilde, DEAŞ'ın yükselişinin aslında önlenebilir olduğunu ileri sürmektedirler ve gerek en başta Bush'un Irak'ı işgalinin gerekse sonrasında Obama'nın yeni oluşan durumlara ve krizlere müdahalesizliğinin DEAŞ'ın ortaya çıkması ve güçlenmesinde önemli payları olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre ABD'li politika yapımcılar, 2003'te Irak'ı işgal etmemiş ya da 2011-2014 yılları arasında Irak ve Suriye'de daha agresif bir strateji uygulamış olsalardı, "DEAŞ hiç ortaya çıkmayabilirdi" (Brands & Feaver, 2017).

⁶ İngilizce karşılığı "counterfactual analysis" olan karşı-olgusal analiz yöntemi, geçmiş olayları ve kararları incelerken, olayın farklı bir şekilde gelişebileceği senaryoları da göz önünde bulundurarak farklı seçeneklerin ne tür sonuçlar doğurabileceğini anlamak için kullanılır. Geçmişte alınan bir kararın, hiç alınmamış ya da farklı bir şekilde alınmış olması durumunu hayal etme ve bu senaryoların sonuçlarını karşılaştırma yoluyla yapılan bu analiz, söz konusu kararın neden-sonuç ilişkisini anlamada daha iyi bir kavrayış imkânı sunabilmektedir.

Öte yandan, Brands & Feaver (2017), bu dönüm noktalarından herhangi birisindeki ABD politikasının, önerildiği yönde karar alınıp uygulansaydı dahi, nihai sonuç üzerinde tek başına belirleyici bir fark oluşturmada etkili olamayacağını ileri sürmektedirler. Örneğin, 2003'te Irak'ın işgal edilmemesi durumunda, gittikçe agresifleşen Saddam Hüseyin'in başında olduğu bu ülkeyi dışarıdan kontrol etmenin ve çevrelemenin bedeli belki de çok daha ağır olabilirdi. Öte yandan 2013 sonlarında DEAŞ'a güçlü bir askeri operasyonla saldırmak, örgütü askeri olarak güçsüzleştirirken, yükselişini körükleyen siyasi koşulları iyice güçlendirebilirdi. 2011-2013 arası Suriye'ye sınırlı müdahalenin ciddi fayda sağlayacağını kabul etmekle beraber, muhtemelen DEAŞ'ın en baştaki yükselişini önlemek gibi bir sonuç doğurmayacağını ve köklü bir çözüm olamayacağını belirtmektedirler. Gerçi 2010 yılında Irak'ta rövanşist bir Şii dominant yönetim yerine daha az mezhepçi ve Sünni kesimi de kucaklayabilecek şekilde bir yönetim kurulabilseydi ve 2011'den sonra Irak'ta geride gölge bir koruyucu Amerikan askeri mekanizması bırakılmış olsaydı karşı-olguşal yaklaşım olarak çok daha yapıcı bir çözüm bulunmuş olabilirdi.

Irak Savaşı akabinde ABD'nin Irak ordusunu tasfiye etmesinin yanı sıra Saddam sonrası bürokrasiyi ve hükümeti "Baas'tan Arındırma" uygulaması eski Baasçıların çoğunu isyana katılmaya itmiş ve bu süreç başlı başına DEAŞ'a zemin olacak Sünni kitlenin sistem dışına itilmesine ve marjinalleştirilmesine dönüşmüştür (Biçer & Çaşın, 2018). ABD'nin Irak'ı işgalinin, Ortadoğu'nun dört bir yanından gelen savaştı militanlar için Irak'a bir miktatsız işlevi kazandırdığını unutmamak gerekir. Bu işgal, El Kaide türü küresel yapılanmaların İslam dünyasına müdahale karşıtı oluşan büyük öfkeyi kullanarak kendilerine militan devşirme fırsatı sunmuş ve seferberlik çağrılarına imkân vermiştir. Nitekim 2006'ya gelindiğinde, ABD Ulusal İstihbaratı'nın "Küresel Terörizm Eğilimlerine İlişkin Tahmin" raporu, "Irak savaşının yeni nesil terörist liderler ve ajanları yetiştirdiği" konusunda güçlü bir uyarıda bulunmuştur⁷. Gerçi, başkanlığın son yılında Bush yönetimi, Irak'taki ABD birliklerinin başına David Petraeus'ı getirerek strateji değişikliğine gitmiş ve onun uyguladığı "Sahva (Uyanış) Konseyleri" kurma hamlesi ile Sünni aşiret ve direniş gruplarını sistem içine çekme planı kısmen başarılı olmuştur. Ancak yine de bu strateji DEAŞ'ın izalesi sonucunu doğuramamıştır.

Brands ve Feaver, ABD'nin 2014 ortasından itibaren yüzleştiği DEAŞ ve benzeri büyük sorunların tümünün kaynağı olarak tek başına Irak'ın 2003 yılındaki işgalinin gösterilmesini doğru bulmasalar da 2003'te Irak'ın işgal edilmesinin ve ardından işgalin kötü yönetilmesinin DEAŞ'ın doğması ve tabana yayılmasındaki en belirleyici sebepler olduğunu belirtmektedirler (Brands & Feaver, 2017). 2005-2006 arası ABD Dışişleri Bakanlığı'nda terörle mücadele alanında çalışan ve 2007 ile 2008 yıllarında Irak içerisindeki kaos zirvedeyken General David Petraeus'ın kıdemli danışmanı olarak görev yapan David Kilcullen, bu konuda çok daha net konuşmakta ve işgalin tek sebep olduğunu düşünmektedir "Eğer biz Irak'ı işgal etmeseydik DEAŞ diye bir şey asla olmazdı." (Dearden, 2016).

⁷ The White House, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/09/20060926-8.html> (Son Erişim Tarihi: 19 Şubat 2023)

Irak'ın İşgali ve Irak'tan Hızla Çekilmenin Sonuçları

Thrall ve Glaser, Obama'nın 2010'da Irak'tan çekilirken geride belli bir askeri güç bırakmış olması gerektiği eleştirisinin haklı olduğunu, ancak Obama yönetiminin 2010'da bunu yapmalarını zorlayacak büyüklükte bir DEAŞ örgütünün ortaya çıkacağını tahmin etmesinin pek imkân olmadığını savunmaktadırlar. Ayrıca, Irak'ta 20.000 Amerikan askeri bırakılmış olsa ve DEAŞ'ın ortaya çıkmasına imkân verecek bazı önemli kanallara mâni olunmuş olsa dahi, Amerikan askerinin varlığının DEAŞ'ın yükseliş trendinin arkasındaki motivasyon sebeplerini hafifletmek için hiçbir şey yapamayacağını savunmaktadırlar. Onlara göre aslında, ABD birliklerinin varlığının belirgin görünürlükte olmaya devam edişi, bu gruplara çok daha güçlü bir enerji ve varoluş sebebi verecek meşruiyet kaynakları olarak bir işlev görebilirdi (Thrall & Glaser, 2017).

Bu tespitler belli ölçüde isabetli görünse de Obama'nın Irak gerçekliğinden tümüyle kopukmuş gibi yansıtılması nedeniyle eleştiriye açıktır. Obama, görevi devraldığında Bush döneminde bölgede bulunan aynı üst düzey ABD askeri ve istihbarat yetkilileri ile çalışmaya devam etmiştir ve sahayı çok iyi tanıyan bu isimlerin, o dönemde adı Irak El Kaidesi olarak da bilinen DEAŞ'ın gidişatını fark etmemelerinin imkânı neredeyse yoktur. Aksine Obama, kendisine sunulan rutin ve rutin dışı uyarı raporlarını dikkate almadığı yönünde eleştirilere muhatap olmuştur. Kendisi de bir röportajda, ABD istihbaratınca hem Irak'ın kuzeyindeki güvenlik zafiyetinin çöküşe neden olacağı hem de Suriye'deki DEAŞ'ın gücünün yeterince fark edilmediği eleştirileri sorulduğunda, bu eleştirileri doğrulamıştır⁸. Oysa ABD Savunma İstihbarat Teşkilatı başkanı Korgeneral Michael Flynn, şubat ayında Kongre'ye yaptığı sunumda, DEAŞ'ın "*Muhtemelen 2014'te gücünü sergilemek için Irak ve Suriye'deki toprakları ele geçirmeye çalışacağı*" konusunda uyarıda bulunmaktadır (Flynn, 2014). Bir ABD istihbarat yetkilisi, istihbarat raporlarıyla DEAŞ'ın artan gücü ve Irak'ın istikrarına yönelik tehdidi konusunda Obama yönetimini rutin olarak uyardığını söylemiştir. Ayrıca DEAŞ'ın Irak'ta yoğun Sünni nüfusa sahip olan bölgelerde ayaklanmalar başlatmak için büyük çaba içinde olduğunun ve Irak ordusunun "*Özellikle Musul'daki Irak devletinin zafiyetinin, DEAŞ'ın oradaki nüfuzunu derinleştirmesine nasıl fırsat sunduğunun*" Obama'ya sürekli aktarıldığını söylemektedir (Harnden & Shipman, 2014).

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki El Kaide örgütünün Irak'a gelişi ve yerleşmesi Amerikan işgali ve Batı karşıtı bir 'küresel cihat' ana gerekçesi üzerine oluşmuş olsa da DEAŞ'ın Irak'ta oluşmaya başlamasının ve çok hızlı bir kitle yalalayışının arkasındaki en önemli meşruiyet kaynağı Sünni kesimlerin sahipsiz kalmışlığı ve marjinalleştirilmesi olmuştur. Nitekim Amerikan işgali sonlandığında bu yapılar Suriye'deki azınlık yönetiminin Sünni çoğunluğa uyguladığı katliamları benzer bir meşruiyet alanı olarak değerlendirdikleri için ve Obama'nın Esed yönetimini cezalandırma ya da durdurma niyetinin olmadığını da görülmesi üzerine burada kendilerine alan bulabilmişlerdir. Suriye'ye DEAŞ'ın geçişinin

⁸ Reuters, Obama: U.S. intelligence underestimated militants in Syria, 28 Eylül 2014, <https://www.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-syria-obama-idAFKCN0HN0Q120140928> (Son Erişim Tarihi: 16 Şubat 2023); Ayrıca bkz. JONATHAN KARL, 29 Eylül 2014, 3 Times Obama Administration Was Warned About ISIS Threat, <https://abcnews.go.com/Politics/times-obama-administration-warned-isis-threat/story?id=25843517> (Son Erişim Tarihi: 19 Şubat 2023)

arkasında ABD ve Batı karşıtı bir motivasyon olsa bile “Rafizi” tanımlamasıyla İslam dışı gördükleri Şii ve Alevilere karşı Sünni Arapları örgütleme motivasyonu daha fazla öne çıkmaktadır. Rövanşist duyguları baskın bir yapılanma olarak öne çıkan DEAŞ'ın her ne kadar Irak ve Suriye'de İslam hilafeti iddiaları bölgesel gibi görünse de Libya, Mısır, Afganistan ve Yemen gibi ülkelerde temsilcilikleri ilan edilerek çok hızlı bir şekilde küresel yansımaları olmuş ve gelecekte küresel tehdit olabilecek potansiyellerini ortaya koymuşlardır.

Kurt, DEAŞ'ın ortaya çıkışı ve güçlenmesinde ABD'nin rolünü üç başlıkta sıralamaktadır ve bunlardan biri Bush öncesi, diğer ikisi ise Bush dönemi politikalarına denk düşmektedir. İlki 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgali üzerine ABD'nin “Yeşil Kuşak” projesi kapsamında Sovyetlere karşı mücahitlere verdiği destektir. Nitekim bunun sonucunda dini temelli radikal bir kuşağın çıkmasına lojistik olarak ABD'nin neden olduğunu işaret etmektedir (Kurt, 2019). Çift kutuplu dünya koşullarında Sovyetlere karşı çevreleme stratejisinin parçası olarak ABD'nin gerçekleştirdiği bu projenin, İslam'ı kullanıp ve masum insanlara karşı şiddetle başvurulmasını meşru gören El Kaide ve benzeri yapılanmaların ortaya çıkmasının tarihsel kökenleri olarak sunulması doğru olduğu gibi bu kapsama DEAŞ'ın girdiği de açıktır. Ancak bunun, DEAŞ'ın Irak ve Suriye'de ortaya çıkışının asli sebeplerinden biri olarak sunulması, çok daha net bir sebep olan Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi gerekçesini perdeliyor oluşu açısından yanıltıcı olabilir.

İkinci sebep olarak, Irak'ta keskinleştirilen Sünni-Şii hattı ve ABD'nin başta teşkil ettiği Geçici Koalisyon Otoritesinin, Sünnileri devlet görevlerinden uzaklaştırması ve eski güvenlik güçlerinin dağıtılması sonucunu doğuran “Devleti Baas'tan Arındırma” hamlesi zikredilmektedir. DEAŞ'ın ortaya çıkmasına neden olan ABD'nin üçüncü eylemi olarak ise Irak'ın işgalini takiben, ülkede yaygın bir şekilde kurduğu hapishaneler zikredilmektedir ki, bilhassa Bucca Kampı DEAŞ'ın ideolojik örgütlenmesinin temelini oluşturmaktadır. Nitekim, DEAŞ'ın dokuz liderinin de bir dönem bu hapishanede buldukları iddia edilmektedir ve örgütün en önemli liderlerinden biri olan Ebu Bekir el-Bağdadi de bu hapishanede beş sene geçirmiştir. Bu son iki nedeni, “Sünni-Şii ayrımının derinleştirilmesi” tek başlığı altında birleştirmek mümkündür. Bu mezhepsel ayrışmanın keskinleşmesini Obama'nın görmüş olduğu, farklı zamanlarda yaptığı konuşmalarından anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Obama'nın, Irak'taki Bush dönemi politikalarına kayda değer bir müdahalede bulunmayarak ve hatta bilakis bazen daha da derinleşmesine neden olarak Sünni Arap toplumunun marjinalleşmesine önemli katkıda bulunduğu söylenebilir. Halbuki göreve geldiğinde ilk yaptığı açıklamalardan biri Irak'taki bu mezhepsel gerilimin ateşini düşürmek üzerinedir:

“Özellikle Irak'ta trajik şiddet olaylarına yol açan, Sünni ve Şii inancından olanlar arasında olduğu gibi Müslümanlar arasında da mevcut fay hatlarının kapatılmasına çalışılmalıdır” (Obama, Yeni Başlangıç Üzerine, 2009).

Stern, DEAŞ'ın ortaya çıkışının Bush'un terörle mücadelesinin başarısızlığına bağlı olduğundan daha ziyade Obama'nın Irak'tan plansız çekilmesinden kaynaklandığını söyleyerek sorumluluğun çoğunu Obama'ya vermektedir. ABD'nin Irak'tan ayrılışı hem erken hem de çok hızlı gerçekleşmiş, böylesine hayati bir kararın olası sonuçları hiç dikkatlice ele alınmamış ve Ortadoğu daha fazla kaosa ve teröre terk edilmiştir (Stern, 2015, s. 62-63; Tobin, 2015). Bu tespit, iki dönem ABD'ye başkanlık yapan Obama'nın görevi Trump'a devrettiğinde geride bıraktığı Irak ve Suriye'deki durumlar ve ayrıca başta Türkiye olmak üzere çevre ülkelerin ödediği bedeller göz önüne alındığında daha isabetli durmaktadır.

Göreve geldiği ilk aylarda İstanbul'da üniversite öğrencileri ile yaptığı bir yuvarlak masa toplantısında Obama Irak'tan hızla çekilme kararının şiddet sarmalına neden olacağını bildiğini göstermektedir:

“Irak'taki savaşa karşıydım ve bunun yanlış bir karar olduğuna inanmıştım. Ancak artık orada bulunduğumuza göre, birlikleri dışarı çıkarırken bunu, geride şiddete teslim olmuş kaotik bir ortam bırakmadan, dikkatli bir şekilde yapmak gibi bir sorumluluğum var. Bu yüzden bazıları, “Ama ben sizi savaşa karşı zannediyordum, neden tümüyle oradan hemen çıkmıyorsunuz ki?” diyebilir. En başta buna karşı çıkmış olmam, şu anda görevimi yaparken her şeyi ince düşünerek hareket etme sorumluluklarım olmadığı anlamına gelmez” (Obama, Student Roundtable in Istanbul, 2009).

Illinois senatörü iken başkan adaylığı sırasında yaptığı konuşmaların birinde bu konudaki yaklaşımının başkan olduğu sıradaki yaklaşımı ile aynı olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Ona göre El Kaide'nin Irak'ta zemin bulmasının temel sebebi Amerikan işgalinin bizzat kendisidir ve Irak'ta ABD işgali tedrici bir şekilde sonlandırıldığında El Kaide'nin yok olacağından neredeyse emindir:

“Savaşı bitirirken, başlattığımızdan daha akıllıca hareket etmeliyiz. Bu nedenle planım, bölgede Irak'taki El Kaide'yi hedef almaya yetecek kadar kuvvet buldurmaktır. (...) El Kaide'nin Irak'taki zemini zayıftır. Bilakis, onun Irak'taki cazibesini bizim askeri varlığımız artırıyor. Savaşı sonlandırmak, El Kaide'yi izole etmeye yardımcı olacak ve Iraklılara, onları alt etmeleri için cesaret ve fırsat verecektir.” (Obama, Speech at Wilson Center, 2007).

Obama'nın dediği gibi olmamış, Irak'ta El Kaide ve DEAŞ'ın varlığının asıl nedeni Amerikan işgali olsa bile Irak içi etnik ve mezhebi dengelerin kökten sarsılmış olması en can alıcı konu haline gelmiştir. Ancak Obama bunu görmezden gelmeyi tercih etmiştir. (Alter, 2010, s. 92-96) Diğer yandan Obama'nın Irak'a ilişkin önceden bazı değerlendirmelerinin tümüyle aksine hareket etmesi ayrıca dikkat çekicidir.

Obama'nın Orta Doğu gerçekliğine bakışında, mezhepsel hassasiyetlerin farkında olduğunu gösteren birçok ifadesi bulunmaktadır. Irak'ta Şii ağırlıklı bir yönetim kurgusuna izin vermiş olması ise onun bu türden bir sonucun çıkma ihtimalini de hesaba katmış olacağını düşündürmektedir. Nitekim Obama'nın, Esed'in kitle imha silahları kullanması üzerine Kongre'den Suriye'ye müdahale izni istediği konuşmasında Orta Doğu'daki mezhepsel kırmaların bölgenin kalıcı ve çözümsüz bir kusuru olduğuna inandığını göstermektedir:

“Savaştan hepimizin bıktığının çok iyi farkındayım. Irak'ta bir savaşı bitirdik ve Afganistan'da bir diğerini daha sonlandırıyoruz. Amerikan halkı, Suriye'deki tarihsel çatışmayı ordumuzla çözemeyeceğimizi bilecek derecede sağduyuludur. Dünyanın o bölgesinde mezhepsel ihtilaflar çok eskiden beri bulunmaktadır. (...) Bu yüzden birliklerimizi başka birilerinin savaşının ortasına bırakmayı düşünmüyoruz.” (Obama, On Syria, 2013).

Obama'nın, doğabilecek büyük insani felaketin boyutlarından ziyade bölgedeki mezhepsel ayrışmaların kaçınılmaz iç çatışmalara döneceği tespitini yaparak tek önceliğinin ABD çıkarlarının zarar görmemesi olduğunu söylüyor oluşu, yaşanacak tüm olayların sorumluluğundan kaçmaktan başka bir anlam taşımamaktadır. Öte yandan Obama'nın özelde Suriye'ye genelde ise Orta Doğu ve İslam Dünyasına bakışında, mezhep ve etnik temelli çatışmalardan ve iç savaşlardan kurtulmalarının neredeyse imkânsız ve demokratik süreçlerin yerleşmesinin ise çok zor olduğu yerler olarak gören belli oranda oryantalist bakışın izlerini görmek mümkündür. Obama'nın, Irak'ta kurulan yönetimin bölgede İran ile çatışma yaşamasını istemediği de anlaşılmaktadır. Döneminde İran ile yakın ilişki kurma çabasının ardında yatan nedenlerden biri de bu olsa gerektir.

Obama'nın, Irak'tan çıkış yol haritasını açıkladığı 27 Şubat 2009'daki konuşmasında; ülkeden muharip birlikleri çektikten sonra siyasi temsilin yaygınlaştırılması, bölgede birleşik Irak politikasını oturtmak için mücavir ülkelerle yakınlaşarak Irak'ın bölgenin entegre bir parçası kılınması ve bölge zemininin de buna uygun hale getirilmesi yer almaktaydı (Obama, *Ending War in Iraq*, 2009). Ancak siyasi temsil konusunda farklı bir manzara ortaya çıkmış ve bilhassa Şii Maliki yönetiminin katı mezhepçi politikaları, Irak'ta kurulan yönetim yapısını (Kürtler hariç), Sünnileri ısrarla sistem dışına iten Şii baskın bir yönetime dönüştürmüştür. Bush'un Irak'ı işgali ile iyice zemin bulan El Kaide, Irak'ın Şii bir devlete dönüşümünü izlemekle yetinen Obama'nın ABD'yi Irak'tan derhal çekme kararıyla çok daha hızla yayılarak DEAŞ'a evrilmiş ve bölgenin daha fazla şiddet sarmalına girmesi sonucunu doğurmuştur (Moyar, 2015, s. 310-311).

Obama'nın, dünyaya yayılmış olan ABD askeri gücünü büyük oranda geri çekiş kararı almasını, onun güç azaltımı stratejisine olan inancı olarak görmek gerekir. Onun bu stratejisi, ABD'nin dünyaya öncülük etmesini ikinci plana alan ve bunun yerine uluslararası kuruluşlar gibi başka baskı unsurlarını önüne katarak ABD'nin "geriden yönetim" yaklaşımını öne çıkaran bir stratejidir. Jessica Stern, bu tarz bir isimlendirmenin, Obama'nın çekingen yaklaşımının zekice bir strateji gibi görünmesini sağlasa da aslında onun plansız hareket etmesinin bir kılıfı gibi durduğunu ve dahası bu yaklaşımın ABD'yi fiilen sahada etkisizleştirmeye yaradığını ileri sürer (Stern, 2015, s. 62-63; Tobin, 2015)⁹. Stern'in bu tespitlerinin sahada yaşanan gerçeklikle birebir uyum içinde olduğu zaman içerisinde görülmüştür. Burada sorulması gereken en can alıcı soru, Obama'nın bu sonuçları öngörmüş olup olmadığıdır. Bunu net olarak bilmek mümkün olmasa da onun, yönetimi Iraklılara devredip Irak'tan hızla çekilme kararı alışı, Afganistan'dakinin tam aksine Irak'ta büyük bir güç boşluğu doğmasına ve bunun sonucu olarak da tehlikeli bir örgüt olan DEAŞ'ın çıkmasına zemin oluşturduğu yorumlarına neden olmuştur (D'Antonio, 2017, s. 239-240; Tobin, 2015). Richard A. Epstein, Obama'nın "*Irak'ta yeni bir kara savaşına sürüklenmeyeceğiz*" şeklinde açıklama yapması nedeniyle, ABD'nin bölgedeki stratejisinin "ne olmayacağını" çok net biçimde açık ettiği, deneyimsiz bir ABD başkanı olarak güçsüz bir ABD algısı yarattığı ve sonuçta "ABD düşmanlarına" cesaret verdiği için tüm olanlardan Obama'nın sorumlu olduğunu düşünmektedir (Epstein, 2015).

Obama kendisine bu yönde yöneltilen sorulara ısrarla sorumluluk kabul etmeyen bir yaklaşım içinde cevap vermiş ve Irak'ta herhangi bir hatasının olmadığını savunmuştur:

⁹ Benzer bir yaklaşım için bkz. Mark Mayor, *Strategic Failure*, s.271-286

“Aslında, önceden adı El Kaide olan bu tehlikeli örgüt DEAŞ’ı, Deniz Piyadelerimiz Sünni aşiretlerin yardımıyla ezmeyi başardılar. (...) Yer altına geri döndüler, ancak son birkaç yıldır, Suriye iç savaşının kaos ortamında, esasen ülkenin büyük bir bölümünün tamamen kontrolden çıktığı bu coğrafyada, kendilerini yeniden toparlamayı ve bu kaostan yararlanmayı başardılar.” (Kroft, 2014)

Aynı röportajda, ABD’nin DEAŞ’ı hafife almakla kalmadığı, aynı zamanda Irak ordusunun bu aşırılık yanlısı grupla savaşma kabiliyetini ve istekliliğini de yanlış okuduğunu söyleyen Ulusal İstihbarat Direktörü James Clapper’ın yorumu kendisine sorulduğunda. *“Evet, bu kesinlikle doğru.”* demesinin de yukarıdaki cevabıyla çelişmekte olduğu açıktır.

George W. Bush dönemi ABD Başkan Yardımcısı olan Dick Cheney, Bush’un başkanlığı süresi sonunda Irak’ın *“iyi durumda”* olduğunu, ancak Obama’nın ABD birliklerini geri çekme kararıyla ülkenin parçalandığını savunmuştur: *“Obama’nın kendisinin de ifade ettiği gibi, biz yönetimden ayrıldığımızda Irak’taki durum çok iyiydi. Şimdi durum ortada ve o, bütün birlikleri geri çekince orada başımız belaya girdi”* (Hattem, 2015).

Albert Wolf, Obama’ya yapılan eleştirilerde bir gerçeğin es geçildiğini ve Obama’nın ABD’ye gelecekte maliyet doğuracak kararları alırken *“bunu bilinçsizce yaptığı”* imasında bulunulduğunu belirterek bu durumu eleştirmektedir. Ona göre Nixon Doktrini gibi, Obama Doktrini de bir **“Güç Azaltımı”** stratejisidir ve bunu uygularken Obama bu stratejinin kazandıracığı ve kaybettireceği şeylerin gayet farkındadır. **“Güç Azaltımı”** stratejisi, her ne kadar maliyetleri minimize etmek amacıyla tercih edilen *“büyük stratejik taahhütlerden geri çekilme politikası”* olsa da sonuçları itibarıyla hiç maliyet çıkarmayacağı anlamına gelmez. Aksine ABD’nin güç azaltımı uygulamasının, kısa vadede güç azaltımı yapılan yerde; orta ve uzun vadede ise ABD’nin dünyadaki gücünü yeniden toparlamasında ciddi maliyetler doğurması kaçınılmazdır. Nitekim Wolf’a göre *“Irak’ta oluşmakta olan anarşi ve kaos bu stratejinin bir maliyetidir”* ve Obama bunun olacağını çok iyi bilmektedir (Wolf, 2014). Bu, İngiltere’nin, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından iflas etmiş bir devlete dönüşmesi nedeniyle arkasında kaos ve çatışma bırakarak Hindistan’ı ve Orta Doğu’daki bazı sömürgelerini terk etmesine benzeyen bir durumdur.

Obama’nın gerek Irak’ta gerekse Suriye’de benimsediği politikayı sunarken, ABD’ye doğrudan herhangi bir maliyet çıkarmama adına sahada aktif olmamayı savunması ve bu şekilde işlerin kendi başına yoluna gireceğini yansıtmaya çalışması, salt bir retorikten ibarettir. Onun bu düşüncesi, dış politika anlayışı açısından gerçeklikten uzak ve safça bir düşünce tarzı olarak eleştirilmiştir. Traub, Obama’nın bu yaklaşımının ortaya koyduğu sonucu özetlerken, *“ABD’nin yokluğunun, onun varlığından bile daha zehirli olduğu ortaya çıktı”* tespitinde bulunmaktadır (Traub, 2016). Bu değerlendirme isabetlidir, çünkü Bush’un Irak’ı işgali ile birlikte bir ülkede dengeler tümüyle değiştirilmiş ve DEAŞ’ın ortaya çıkması gibi büyük kırılma ve tehditlere kapı açılmıştır. Ancak Obama’nın bunu düzeltmek için kayda değer bir çaba içerisinde olmayarak kırılmanın derinleşmesini seyretmesi ve ardından ülkeden çekilme kararı alması, DEAŞ’ın daha da güçlenmesine ve bölgeye yayılarak küresel bir tehdide dönüşmesine neden olmuştur.

Obama'nın Suriye Politikası ve Suriye'de DEAŞ'ın Ortaya Çıkışı

2013 yazında, CIA Başkan Yardımcısı Michael Morell, Suriye'nin ABD güvenliğine yönelik dünyada bir numaralı tehdit haline geldiğini açıklamış ve aşırılık yanlılarının Suriye rejiminin elindeki kimyasal ve diğer silahları ele geçirme ve ABD'ye saldırma ihtimaline vurgu yapan uyarı niteliğinde bir açıklamada bulunmuştur. Morell'e göre, Irak Savaşı'nın en yoğun olduğu dönemde El Kaid'e katılmak için Irak'a girmiş olan yabancı savaşçılardan daha fazlası aynı örgüt saflarında savaşmak için Suriye'ye girmektedir (Gorman, 2013). ABD ve Avrupa istihbarat teşkilatları, Batı pasaportu taşıyan çok sayıda Müslümanın isyancılara katılarak savaşmak amacıyla Suriye'ye geldikleri ve bu süreçte, Batı'ya döndüklerinde terör saldırılarını gerçekleştirmek için tecrübe kazanmakta oldukları bilgisini paylaşmaktaydı (Schmitt, 2013). Batı'nın, Suriye'deki Sünni gruplar arasında aşırılık yanlısı olanlara ilişkin korkuları 2014'ün ilk aylarında iyice artmış ve ocak ayında Ulusal İstihbarat Direktörü James Clapper, Senato İstihbarat Komitesine, Suriye'de ABD istihbaratının "insanları ülkelerine geri dönmeleri ve terör eylemleri gerçekleştirmeleri için yetiştirmeyi" amaçlayan eğitim komplekslerine dair kanıtlar elde ettiğini söylemiştir (Ackerman, 2014). Clapper, Suriye'ye yalnızca savaşçıların değil aynı zamanda ABD savunması için ciddi sorunlar oluşturabilecek bazı teknoloji ve tekniklerin de aktarıldığını belirtmiştir. Mayıs ayında ise ABD istihbarat ve terörle mücadele yetkilileri, iç savaşın başlamasından bu yana en az 100 Amerikalı ve 3.000 Avrupalının Suriye'ye girdiğini, bazılarının kimliklerinin bilinmediğini ve bu durumun da Batılı ülkelerin onları, uçuşu yasaklı listelere ve diğer terör veri tabanlarına yansıtılabilmelerine mâni olduğuna dikkat çekmiştir. (Lake, 2014). Bu gelişmeler yaşanırken Obama, Suriye'de inisiyatif almaktan hassaten kaçınmış ve Suriye muhalefetine istenen desteği verilmeyerek onların mevcut güçlerinin gittikçe zayıflamasına ve kendi içinde bölünmelerine neden olmuştur. Onun bu stratejisi, sonuçta DEAŞ'ın içeride oluşan güç boşluğunda kendine bir sığınak bulmasına ve akabinde bölgede büyük bir alan derinliği kazanarak güçlenmesine yardımcı olmuştur.

Bu gelişmelerin yanı sıra Rusya ve İran'ın büyük bir destek verdiği Esed rejimi, siviller üzerine saldırılarını yoğunlaştırmış; bu da yarım milyona yakın insanın ölmesine neden olduğu gibi ülke nüfusunun yarısından fazlasını yerinden edecek kitlesel bir göçü tetiklemiştir. ABD'nin Suriye'de Esed katliamlarına sessiz kalışı sadece Orta Doğu'ya etki etmekle kalmayıp Türkiye ve hatta Avrupa içi dengeleri de derinden sarsmıştır. Tam bu dönemde PKK/PYD ile DEAŞ hareketlenerek eylemlerini Türkiye'ye kaydırmış ve bilhassa 2015 ve 2016 yıllarında Türkiye'yi istikrarsızlaştırmak için çok sayıda intihar eylemleri gerçekleştirmişlerdir. PKK'nın bir tür bağımsızlık provası olarak uygulamaya koyduğu ve Türkiye'de HDP'nin de siyasal destek verdiği çukur eylemleri 355 güvenlik görevlisi ile 285 sivilin hayatını kaybetmesine neden olmuş ve 3,583 PKK'nın etkisizleştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Ayrıca Suriye derinliğinde oluşan bu büyük güç boşluğu milyonlarca mültecinin Türkiye'ye akmasına neden olduğu gibi oluşan bu puslu havada, 2014'ün sonundaki 17-25 Aralık operasyonları, Ocak 2015'teki MİT turlarının durdurulması, Kasım 2015'teki Rus uçağının düşürülmesi, 2016'da 15 Temmuz darbe teşebbüsü ve Aralık 2016'da Rus büyükelçisinin Ankara'da öldürülmesi olayları gibi ülkeyi kaosa sürüklemek için FETÖ'nün kurduğu büyük kumpaslara tanık olunmuştur. Birkaç yıl içinde gerçekleşen tüm bu olayları Suriye'de olanlardan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Ayrıca Suriyeli göçmen akıntısı Avrupa'yı ciddi anlamda etkilemiş ve dolaylı olarak Avrupa'da aşırı sağın güçlenmesine neden olacak düzeyde yabancı düşmanlığını alevlendirmiştir. Obama'nın Suriye sorununu çözümsüz bırakması DEAŞ'ın çok hızlı büyümesine neden olmuş ve DEAŞ'ın tehdit haline gelişi de ABD'nin farklı isimlendirmeler altında PKK/PYD ile ittifak ilişkisi kurmasına ze-

min oluşturmuştur (Biçer & Çaşın, 2018). ABD'nin PKK ile Suriye'de kurduğu ilişkiye benzer şekilde, liderini kendi himayesinde tuttuğu FETÖ örgütü ile de yakınlık içinde oluşu, onun Suriye'de uyguladığı kaos planı ile yan yana konulduğunda "Obama'nın Suriye'de neden olduğu vakum alanının asıl hedefi Türkiye miydi?" sorusunu akla getirmektedir. Obama dönemi öncesinde FETÖ yapılanması, devletin tüm kurumlarına sızılma çabaları ve bunun dışında herhangi bir ciddi eylemde bulunmayan paralel bir devlet yapılına niteliğinde iken bilhassa Obama'nın ikinci döneminde bu örgütün darbe teşebbüsüne varıncaya kadar yıkıcı eylemlere geçmiş olması önemlidir ve bu, Obama yönetiminin en başta Türkiye olmak üzere bölgeye ilişkin planları açısından ele alınması gereken bir konudur. FETÖ ile yakın teması olduğu düşünülen Amerikan istihbaratının, FETÖ'nün darbe hazırlıklarından habersiz olması ve bunun Türkiye'de ve bölgede ne gibi sonuçlar doğuracağını öngörmemiş olması uzak ihtimaldir. Başarısız olan bu darbe teşebbüsüne bakıldığında ABD istihbaratının FETÖ'nün Türkiye'deki gücünü ve darbenin başarılı olabilmesi olasılığını yüksek görmüş olabilecekleri ve önceki örneklerde görülen yanıltıcı istihbaratlara benzer şekilde Obama'ya bu yönde bir istihbarat sunmuş olabilecekleri düşünülebilir.

Obama'nın Esed Rejimi ve Suriyeli Muhaliflere Karşı Tutumu

Obama'nın en başından itibaren Esed'i devirmeyi hiçbir zaman gündemine almadığını düşünmek için bazı göstergeler mevcuttur. En başta Esed'i devirebilmeleri için Suriyeli ılımlı muhaliflere ciddi bir askeri eğitim verilmemesi ve onları güçlü silahlarla donatmayarak Obama'nın Esed'i aşırı tedirgin etmekten bilhassa kaçındığı açıktır (Moyar, 2015, s. 260). Libya'da uygulamaya konulduğu gibi uçuşa yasak bir bölge ilanını Suriye'nin kuzeyinde uygulamamış olması bu anlamda diğer önemli bir göstergedir.

Nitekim Obama, kimyasal kitle imha silahları kullanacak düzeyde kendi halkına katliamlar uygulayan azınlık Esed rejimini Suriye iç savaşı başladığında en temel sorun olarak görürken DEAŞ'ın ortaya çıkışıyla birlikte Esed tehdidini zamanla ikincil dereceye çekerek onun yerine küresel bir tehdit olarak DEAŞ ile mücadeleyi yerleştirmiştir. Suriye'de DEAŞ'ın ortaya çıkması ve çok hızlı güç devşirmesi, bir anlamda Obama'nın Suriye "fiyaskosundan" kurtulması için bir can simidi olmuş ve ona, başarısızlığını kısmen örten yeni bir meşruiyet alanı doğurmuştur. Önceliği, Esed'in büyük insani trajedilere sebep olmasını durdurmak ve başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerde milyonlarca Suriyelinin mülteci konumuna düşmesine engel olmaktan, DEAŞ ile mücadeleye kaymıştır. Bu mücadelede ise sahada kendisine müttefik olarak Türkiye'yi ya da Suriye ılımlı muhalefetine tercih etmek yerine devlet dışı bir aktör gibi gördükleri terör örgütü PKK'nın Suriye yapılanması PYD'yi uygun görmüştür ki bu tercihi bile başlı başına onun aslında DEAŞ ile mücadele niyetini sorgulatar bir görüntü vermiştir. DEAŞ'ın Suriye'de kendine zemin bulmasını bizzat Obama'nın sağladığı veya DEAŞ'ın güçlenmesini Obama'nın desteklediği fikirleri sonraki ABD başkanı Donald Trump gibi bazıları tarafından dile getirilmiş olsa da¹⁰ bunlar salt bir

¹⁰ Eski Alaska Valisi Sarah Palin, DEAŞ'ın yükselişine doğrudan sebep olanın, Obama'nın bizzat kendisi olduğunu söylemiştir. Irak'tan ABD askerleri çekildiği zaman, uzmanların ülkede düzeni sağlamak için geride kesinlikle bir kuvvet bulundurmalarını şiddetle tavsiye ettiğini, ancak Obama'nın bu uyarılara hiç kulak vermeyerek DEAŞ'ın büyümesine katkıda bulunduğunu savunmuştur. <https://thepeninsulaqatar.com/article/01/03/2015/isis-rise-directly-caused-by-obama-administration-says-sarah-palin> (Son Erişim Tarihi: 19 Şubat 2023); Trump'ın başkanlığı sırasında birkaç kez DEAŞ'ın Obama'ya minnettar olduğu, çünkü onu kuran ve örgütleyen kişinin bizzat Obama olduğunu bir komplo teorisi biçiminde söylemiş olması Amerikan kamuoyunda en azından Obama'nın DEAŞ ile mücadele konusunda isteyerek tamamen etkisiz kaldığı şeklindeki kanaati beslemiştir. <https://www.politico.com/story/2016/08/trump-obama-clinton-founded-isis-226893> (Son Erişim Tarihi: 19 Şubat 2023)

teorinin ötesine geçemeyen ithamlar olarak kalmıştır. Ancak DEAŞ'ın ortaya çıkmasının, Obama'nın Suriye'de Esed rejimine karşı sert söylemlerde bulunup hiçbir şey yapmamış olması tutarsızlığından ve dış politika başarısızlığından belli ölçüde sıyrılmaya yardımcı olduğunu savunmak yanlış olmayacaktır.

Obama yönetiminin, Suriyeli muhalif gruplara ilişkin fazla bilgiye sahip olunmadığı ve bu Sünni grupların gelecekte ABD açısından risk oluşturup oluşturmayacaklarının bilinmediği yargısı ile Suriye yönetimini bu gruplara devretme fikrine hiç sıcak bakmadığını söylemek mümkündür. Nitekim Suriye rejiminin yıkılıp yönetimin bu gruplara geçmesi durumunda Amerikan çıkarları açısından Esed'den daha riskli olup olmayacakları ABD açısından (ve elbette bölgedeki müttefiki olan İsrail açısından) belirsiz bir konu olduğu için Esed'i tahttan indirmeyi hiç düşünmemiş olması mümkündür. Ayrıca Pentagon Obama'ya, Esed tahttan indirilirse rejimin kontrolündeki elli adet kimyasal silah sahasının akıbetinin belirsizliği ve bu silahların tehlikeli grupların eline geçme olasılığı uyarısında bulunmuştur (Starr, 2012).

Nitekim 2014 yılının Ekim ayında ABD'nin DEAŞ'la Mücadele Küresel Koalisyonu temsilcisi John Allen¹¹, kendisine Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) birliklerini Suriye hükümet güçleriyle savaşmaya devam edip etmeyeceği sorulduğunda, şu cevabı vermiştir: *"Hayır. ÖSO ve oluşturacağımız, eğiteceğimiz ve donatacağımız diğer güçlerden beklentimiz neticede Esed rejimi tarafından muhatap alınan ve tanınan sağlam ve güvenilir bir güç haline gelmeleridir."* (Westall, 2014).

Hillary Clinton, Dışişleri Bakanlığı döneminde, belli bir süre sonra Suriye'yi "habis bir sorun"¹² olarak nitelendirmeye başladığını ifade etmektedir. O, planlama uzmanları tarafından bu ifadenin, bilhassa standart çözüm ve yaklaşımlara direnç gösteren karmaşık sorunları tanımlamak için kullanıldığını belirttikten sonra Suriye sorunun *"habis"* olmasını, her bir çözüm seçeneğinin bir diğerinden daha kötü sonuç verecek olmasına bağlamaktadır. Clinton'a göre hiçbir şey yapılmaması durumunda büyük insani felaketler yaşanacak ve geniş halkada tüm çevreyi de etkisi altına alacaktır. Tam aksine, güçlü bir irade ortaya konarak askeri müdahalede bulunulması durumunda *"Pandora'nın kutusu"* açılacak ve ABD'nin Irak gibi bir başka bataklığa saplanma tehlikesi oluşacaktır. Muhaliflere silah göndermeleri durumunda bu silahların ABD düşmanı yapılanmaların eline geçmesinden korkulmaktadır. Tüm seçenekleri bir kenara bırakıp diplomasiyle yol almak istenmesi durumunda ise Rus vetosu ile karşılaşılması kaçınılmazdır. (Clinton, 2016, s. 435).

4 Eylül 2013'te İsveç'te düzenlenen basın toplantısında Obama'ya, Suriye'de kimyasal silahların kullanımına ilişkin kendisinin koymuş olduğu *"kırmızı çizgi"*nin aşıldığı ve şimdiki güvenilirliğinin zedelenmemesi için gündeminde bir operasyon planı olup olmadığı sorulduğunda o, Suriye politikasında önceki söylemlerini görmezden gelerek yükümlülükleri üzerinden atmaya çalışmıştır:

¹¹ NATO Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü ve Afganistan'da konumlandırılmış (USFOR-A) birliklerinin komutasını üstlenmiş olan John Allen, 13 Eylül 2014'te Barack Obama tarafından DEAŞ'la Mücadele Küresel Koalisyonu'nun Özel Başkanlık Elçisi olarak atanmıştır. Daha sonra bu görevi 23 Ekim 2015'te Brett McGurk'e devretmiştir.

¹² "wicked problem"

“En başta şunu belirteyim ki, kırmızı çizgiyi koyan ben değilim, bu kırmızı çizgiyi dünya koymuştur. (...) Güvenilirliği zedelenecek olan da ben değilim; uluslararası toplumun güvenilirliği zedelenecektir. ABD ve ABD Kongresi'nin güvenilirliği zedelenecektir. Aksi halde, hepimiz bu uluslararası normların önemli olduğu ilkesine sözde bağlıyız demektir.” (Obama, Sweden Press Conference, 2013)

Obama'nın Suriye'de Güç Azaltımı Stratejisi ve Sahada Değişen Dengeler

Obama'nın Suriye'de müdahalesizlik ve güç azaltımı stratejisinin sonucunda oluşan güç boşluğu, İran ve Rusya tarafından doldurulmuştur. Obama yönetiminin, İran ile yakalamaya çalıştığı nükleer anlaşmasının bir anlamda esiri haline geldiğini gören İran yönetimi, bunu kullanmış, hiç tereddüt etmeden Esed'in yardımına gelmiş ve Halep gibi birçok kritik yerde Esed'i rahatlatarak onu himayesine almıştır. Nitekim oluşan bu Şii ittifak zemini, Irak'ta Sünni toplulukların marjinalleştirilmesinde kullandığı gibi DEAŞ'ın Suriye'de böyle bir ortamı yakalamasına ve kullanmasına fırsat sunmuştur.

Obama'nın, Ayne'l Arabı (Kobani) savunmak için güçlü bir Amerikan askeri varlığını kısa sürede seferber etmesine ve Haseke üzerinde uçuşa yasak bölge uygulamasına rağmen Halep düşerken şehri kurtarmak için hiçbir çaba içerisinde olmaması Sünni Arap kitlenin sahipsizlik hissini iyice keskinleştirmiştir.

Obama'nın dış politikadaki tercihlerini yansıtması açısından ABD başkanı olarak BM'de yaptığı son konuşması önemlidir:

“ABD'nin kendi yönetim sistemini diğer ülkelere empoze etmesi gerektiğine veya empoze edebileceğine inanmıyorum. Ancak şu anda otoriterlik ile liberalizm arasında yükselen bir rekabet var ve benim bu yarışta tarafsız olmadığımı herkesin bilmesini isterim. (...) Nihayetinde kimsenin askeri bir zafer kazanamayacağı Suriye'de şiddeti durdurmak, (...) siyasi çözüm arayışlarını desteklemek için sıkı bir diplomasi çalışmasını sürdürmemiz şarttır. (...) Eğer istediğimiz gibi davranabilme özgürlüğünden vazgeçersek (...) ve uluslararası kurallara bağlı kalırsak, bunun uzun vadede kesinlikle güvenliğimizi daha fazla koruyacağına yürekten inanıyorum” (Obama, Address to 71st Session of UN, 2016).

Savunduğu politik sistemin liberal temeller üzerine kurulu katılımcı demokrasi olduğunu söyleyen Obama'nın, dış politika görüşlerinde de bu eğiliminin yansımaları görmek mümkündür. ABD'nin kendini dünyaya kaba güçle kabul ettirmesine karşı olduğunu açıkça ifade ederken bir yandan da çevreleme ve rejim değiştirme stratejiler döneminin geride kaldığını da söylemiş olmaktadır. Ancak Obama'nın, tercih ettiği etkisizlik politikalarının oluşturduğu güç boşluğu sorununa karşı çözüm sunabilecek bir alternatif öneride bulunmuyor olmasının, başka büyük bir sorunu doğurduğu açıktır. Örneğin, Suriye'de inisiyatif almaktan ısrarla kaçınması nedeniyle oluşan beşerî yıkımda en büyük pay sahibi kendisi olmasına rağmen bunu görmezden gelmiş ve sonuçta DEAŞ ile PKK/PYD terör yapılarının, Türkiye'yi de kapsayan daha geniş bir bölgeyi tehdit edebilecek güçte bir alan derinliği yakalamasına neden olmuştur. Dahası, oluşan güç boşluğunu Rusya ile İran fiilen

doldurmuş ve bunlar Suriye rejimi ile birlikte ortaklaşa büyük bir insani yıkıma sebebiyet vermişlerdir (D'Antonio, 2017, s. 154-155; Tobin, 2015; Duran & Yalçın, 2016, s. 176).

Obama, 2013'teki başka bir mülakatta Suriye'de olanlar hakkında vicdanen neler hissettiği sorusuna şu sözlerle cevap vermiştir:

“Ben, muhtemelen, sahip olduğumuz devasa güç ve yeteneklerimizden ziyade, bu yeteneklerimizin sınırlarını daha fazla önemsiyorum. Suriye gibi bir durumla karşılaşınca, şu soruları sormalyım: Yapacaklarımız gerçekten bir şeyi değiştirecek mi? Suriye'de sahaya direkt müdahil olmamız ne tür sonuçları doğuracak? Bu, daha kötü bir şiddet sarmalını veya kimyasal silah kullanımını tetikleyebilir mi? Esed sonrası kurulacak yönetimin istikrarlı bir rejim olma olasılığı nedir? Suriye'de öldürülen on binlerce kişiyi şu anda Kongo'da öldürülmekte olan on binlerce kişiden neden farklı değerlendirmeliyim?” (Foer & Hughes, 2013).

Obama, bu sözleriyle konuyu Amerikan kamuoyu açısından mümkün merteye sıradanlaştırmak ister gibidir ve onun yaklaşımına göre Suriye gibi ülkelerde çözümsüzlüğe mahkûm bir karmaşanın parçası olmaksızın bu tür konuların kendi haline bırakılmasını salık veren bu üslubu bilhassa tercih etmektedir. Suriye'de oluşan büyük beşerî maliyetin ve DEAŞ'ın çıkışına kadar uzanan büyük kaosun arkasında Obama'nın bu ötekileştiren bakışının büyük payı olduğunu söylemek mümkündür.

Suriye'de Oluşturulan Güç Boşluğu ve DEAŞ

Obama'nın ilk döneminde Dışişleri Bakanlığı yapan Hillary Clinton, görevden ayrıldıktan sonra verdiği bir röportajda, Obama'nın dış politika yaklaşımlarıyla ilgili eleştirel ifadelerde bulunmuş ve onun *“aptalca bir şey yapmama”* prensibini yanlış bulduğunu ima etmiştir (Hartmann, 2014; Earle, Hillary Slams, 2014). Clinton, Obama'nın Suriye çatışmasının dışında kalma tercihini anlatırken, Beyaz Saray içinde yaygın olarak kullanılan Obama'nın dış politika yaklaşımını kastederek *“Büyük uluslar toparlayıcı ilkelere gereksinim duyar, aptalca bir şey yapmamak ise toparlayıcı bir ilke değildir. Bu yaklaşım, hedeflenen bir vizyona ulaşabilmek amacıyla, sadece bazı eylemlere girişmemiz için belki gerekli bir fren işlevi görebilir”* demiştir. Bu ifadeleriyle, Dışişleri Bakanlığı dönemi sonrasında kendi düşüncesi ile Obama'nın politikaları arasında bir mesafe oluştuğunu ortaya koymuştur. Dışişleri Bakanlığı sırasında Özgür Suriye Ordusunun eğitilmesi konusunda Obama'ya ısrarcı olduğu bilinen Clinton, ABD müdahalesi olsaydı DEAŞ'ın ortaya çıkışı önlenebilir miydi sorusunu ise *“Bu sorunun cevabını bilemiyorum. Sadece şunu biliyorum ki; Esed'e karşı protestoları başlatan ve aralarında İslamcılar, sekülerler ve her bir yönelimden grupların olduğu bu insanları yeterli bir savaş gücüne dönüştürememe başarısızlığımız orada büyük bir vakum ala-*

¹³ Obama'nın dış politikada *“aptalca bir şey yapmama”* prensibine yönelik eleştiriler için ayrıca bkz. Jerry Weissman, Obama's Rhetorical Gaffe: 'Don't Do Stupid Stuff', <https://www.forbes.com/sites/jerryweissman/2014/08/13/obamas-rhetorical-gaffe-dont-do-stupid-stuff/?sh=376b91ff434a> (Son Erişim Tarihi: 19 Şubat 2023); Matthew Dickinson, Why “Don't do stupid stuff” becomes an organizing principle, <https://sites.middlebury.edu/presidentialpower/2014/08/28/why-dont-do-stupid-stuff-becomes-an-organizing-principle/> (Son Erişim Tarihi: 19 Şubat 2023);

nı yarattı. Şu anda o vakum alanını ise DEAŞ doldurmuş durumdadır.” diye cevaplamıştır. Clinton’ın bu tespitlerinin Obama’nın gerek cesaretsizliğine gerekse dış politikada sahayı yanlış okumasına yönelik güçlü bir eleştiri içerdiği açıktır. Bu ifadeleriyle aslında DEAŞ’ın ortaya çıkışına bizzat Obama’nın cesaretsizliğinin neden olduğunu da net bir şekilde söylemiş olmaktadır. Aynı röportajda ona, Obama’nın kendi doktrini ile ilgili acaba neden böyle bir tanımlamayı¹⁴ tercih ettiği sorulduğunda ise Clinton, “Sanırım, Amerikan halkına saçma bir şey yapmayacağını anlatmaya çalışıyor. (...) Bu, onun dünya görüşü değil, bununla sadece politik bir mesaj aktarma amacı taşıdığını düşünüyorum.” diyerek¹⁵ Obama’nın iç kamuoyunda haklı görülme kaygısının dış politikadaki vahim hatalarından daha fazla öne çıktığını ima etmektedir. (Goldberg, 2014).

Türkiye’nin DEAŞ Destekçisi Olarak Gösterilmesi ve DEAŞ’la Bağlantıya Geçen Batılı İstihbarat Ağları: LaFarge ve Şamima Begüm Örnekleri

ABD’nin Suriye’de süreci sürüncemeye sokan yaklaşımı devam ederken dünya kamuoyunda Tahran’ın, DEAŞ’a karşı savaştan ve bölgede Yezidi, Hristiyan ve Şiileri koruyan bölgesel bir güç olarak yansıtılması ve bunun yanı sıra Türkiye’nin Sünni radikal bir grup olan DEAŞ ile iş birliği yaptığı imajının sürekli işlenmiş olması oldukça dikkate değerdir (Yalçın, Duran S.208). Diğer yandan Rusya ise 30 Eylül’den jet krizine kadar geçen sürede Suriye’de bir yandan askeri yığınağını güçlendirmiş diğer yandan da DEAŞ’la mücadele retoriğini kullanarak Türkiye’nin desteklediği muhalifleri zayıflatmıştır. (Yalçın, Duran S.78)

DEAŞ’ın ortaya çıkmaya başladığı dönemde Türkiye’nin gücünü kırmak, Suriye bağlantısını kesmek ve bölgede kendisine yönelik kurulmak istenen PKK terör oluşumuna müdahalesine engel olmak için Türkiye içinde ve dışında büyük bir aleyhte propaganda başlatılmıştır. Küresel istihbarat ağlarıyla güçlü bir koordinasyon içinde hareket ettiği anlaşılan FETÖ terör örgütü, paralel devlet yapılanmasının en güçlü olduğu dönemde MİT turlarının durdurulması üzerinden tüm dünyaya Türkiye’nin Suriye’de DEAŞ’a yardım taşıdığı ve mevcut hükümetin DEAŞ ile ideolojik bağı olduğu imajını yaratmak istemiş ve bu amaca yönelik diğer terör örgütü PKK medyası ve diğer sosyal medya ağları üzerinden güçlü destek verilmiştir. Halbuki Suriye’de gerçek anlamda DEAŞ tehdidine karşı en güçlü uyarılarda bulunan ve bu oluşuma karşı sert tedbirlerin alınması gerektiğini söyleyen ilk ülke Türkiye olduğu gibi FETÖ darbe teşebbüsü sonrasında askeri operasyonlarıyla DEAŞ’ı bölgeden çıkaran ve en büyük darbeyi vuran yine Türkiye olmuştur.

Aynı tarihlerde Fransız LaFarge şirketinin, Fransız istihbaratının bilgisi dahilinde olduğu daha sonra anlaşılacak olduğu üzere, DEAŞ’la ilişki kurarak onu finansal açıdan desteklediği net olarak ortaya çıkmıştır. Paris Temyiz Mahkemesi, 2014’e kadar Suriye’deki faaliyetlerine ilişkin LaFarge hakkında “insanlığa karşı suçlara iştirak” suçlamasıyla soruşturma açılması talebini onaylamıştır ve bu davanın görüşülmesi halen devam etmektedir (ECCHR,

¹⁴ Tanımlamadan kasıt “aptalca bir şey yapmama”dır.

¹⁵ Hillary Clinton, dışişleri bakanlığı görevi sonrasında, Obama’nın ikinci başkanlık dönemi ortasında yazdığı “Zor Seçimler” kitabında, dışişleri bakanı iken bazı konularda Obama ile aynı düşünmediğini açıklamıştır. Bkz. “Zor Seçimler” (2016) S.19.

2022). Fransa dahil birçok Batı ülkesindeki medyada, Türkiye'nin DEAŞ ile gizli ilişkiler içinde olduğu yönünde kirli bir propaganda yürütüldüğü esnada bir yandan Fransa devletinin bilgisi dahilinde Fransız inşaat firması LaFarge kanalıyla DEAŞ'a para aktarılması ve diğer yandan ABD'nin DEAŞ'la mücadele gerekçesine sığınarak diğer bir terör örgütü olan PKK/PYD üzerinden bölgede vekalet savaşları yürütmekte olması başlı başına bölgede kirli bir oyun oynandığının ve Suriye'nin çözümsüzlüğe mahkum edildiğinin açık göstergeleridir (Pirinççi, 2022).

DEAŞ'a katılmak için bilhassa batılı ülkelerden Suriye'ye gelenlerin, en başından itibaren Batılı istihbarat örgütleri tarafından yakından takip edildiği konusunda, 15 yaşındaki Şamima Begüm ve iki arkadaşının örneği ve onların İngiltere'den Suriye'ye geçiş süreçleri çok önemli bir arka plan sunmaktadır.

Richard Kerbağ'ın, ABD, İngiltere, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda'nın istihbarat örgütlerinin ortak bilgi havuzu oluşumunu tanımlayan "Five Eyes" başlıklı kitabı, henüz lise öğrencisi olan bu kızların 2015 yılında İngiltere'den Suriye'ye geçişlerinin üzerinden yedi yıl geçtikten sonra önemli ayrıntıları deşifre etmiştir (Kerbağ, 2022, s. 225-241).

Londra'da lise öğrencisi iken DEAŞ'a katılmış bir okul arkadaşının yönlendirmesi ve sosyal medya propagandalarından etkilenen Şamima Begüm ve iki sınıf arkadaşını Suriye'ye sokan DEAŞ kuryesi Muhammed Al Raşid'in Kanada İstihbaratı için çalışan bir casus olduğu ortaya çıkmıştır. Raşid, İngiliz vatandaşı olan bu üç kızı Suriye'ye soktukten birkaç gün sonra Şanlıurfa'da gözaltına alınmış ve ifadesinde, Begüm ve diğer Suriye'ye soktuğu kişiler hakkında ayrıntılı bilgiler toplamasının nedeninin "Bu bilgileri Ürdün'deki Kanada Elçiliğine aktarıyor olması" şeklinde itirafı bulunmuştur. Raşid'in bilgisayarından edinilen bilgiler, onun ne tür bir faaliyet gösterdiği konusunda oldukça çarpıcı ayrıntılar içermektedir. Raşid, yardım ettiği kişilerin kimliklerinin fotoğrafını çekmek ya da bu kişilerin görüntülerini gizlice kaydetmek suretiyle haklarında istihbarat topluyor ve ayrıca DEAŞ hakkında da bilgiler derliyordu. Suriye'deki Batılı savaşçıların kaldıkları evlerin haritalarını çıkarıyor, DEAŞ kontrolündeki bölgelerde bulunan internet kafelerin yerlerini tespit ediyor ve DEAŞ savaşçılarıyla yazışmalarının ekran görüntülerini alıyordu.

Raşid, bu kaçakçılık ağının Türkiye ayağından sorumlu kişiydi ve İngiltere vatandaşlarının Suriye'ye sokulmasına yardım ediyordu. Kendisi, 2013 yılında sığınma başvurusunda bulunmak için Ürdün'deki Kanada elçiliğine gittiğini belirtmiş, DEAŞ hakkında istihbarat toplaması durumunda kendisine Kanada vatandaşlığı verileceğinin vadedildiğini ileri sürmüştür. 2019'da İngiltere vatandaşlığından çıkarılan Şamima Begüm ise, halen Suriye'nin kuzeydoğusundaki PKK/PYD'ye ait bir kampta tutulmaktadır (Guardian, 2022).

Küresel Ölçekte DEAŞ'ın En Büyük Tehdit Haline Gelişi ve Birden Etkisizleşmesi

Tüm bunlar gerçekleşirken, ABD'nin istihbarat kabiliyeti ve diğer Batılı istihbarat örgütleriyle bilgi paylaşımı ortaklığı dikkate alındığında Obama yönetiminin, Suriye'deki bu yabancı savaşçı yoğunlaşması ve DEAŞ'ın ekonomik kaynak oluşturma süreçlerini görmemiş olması mümkün gözükmemektedir. Ayrıca bu türlü büyük bir güce ulaşmış bir örgütün Obama yönetimi sonrasında aniden zayıflaması ve sesinin duyulmaması da konunun incelenmesi gereken bir başka vechesidir.

Suriye'de azınlık Nusayri yönetiminin Sünni çoğunluğa vahşice katliamlar uyguladığı bir

dönemde DEAŞ örgütünün buraya yerleşmesi, rejimin hem politik hem de askeri açıdan elini rahatlatmış ve küresel kamuoyunda herkesin nefret ettiği düşman olmaktan kendisini kurtarıp küresel ortak düşmana karşı savaşan yerel güç konumuna yükselmesine fırsat sunmuştur. Ayrıca ABD, Suriye'nin Kuzeyindeki PKK/PYD'nin terör örgütü vasfının üstünü örtmede ve onları Batılı değerler için mücadele eden özgürlük savaşçıları konumuna yükseltmede DEAŞ'ın varlığını başarılı bir şekilde kullanmıştır. DEAŞ, ideolojisi itibariyle bölgede en büyük düşman olarak göreceği İran ve İsrail'e yönelik herhangi bir tehdit içeren yaklaşım içinde bulunmadığı gibi bölgede Esed'i pek hedef aldığı da söylenemez. Bu örgütün, Kuzey Suriye'de sözde kantonlar üzerinden PKK/PYD'ye adeta bir yapı kurulabilmesi ve Türkiye'nin Orta Doğu ile bağının kopmasının sağlanması için kullanışlı bir saldırganlık içinde oluşu ve Türkiye'ye yönelik tehditkâr bir strateji benimseyişi oldukça anlamlıdır.

Ne İran ne de İsrail, DEAŞ'ın ortaya çıkması ile kendilerini ciddi anlamda bir tehdit altında görmemişler, ancak bu durumu her ikisi de bölgesel güvenlik çemberini daha da genişletmeleri için bir meşruiyet aracına dönüştürmüşlerdir. İsrail'in; Suriye'de yakından tanıdığı "bilinen düşman" Esed yönetimi yerine, nasıl bir İsrail politikası güdeceğini öngöremeyeceği "bilinmeyen bir düşman" olarak muhtemel bir Sünni yönetiminin, kendi çıkarları aleyhine olduğunu düşünmüş olması güçlü ihtimaldir. Bu nedenle onun, Suriye'deki iç savaşta hangi aktörlerin güçlendirilmesi ya da zayıflatılması gerektiğine yönelik Obama yönetimi-ne bir etkisi veya politika önerisi olmuş olabilir.

DEAŞ örgütünün, bölgede kartların yeniden dağıtılmasında birçok aktör tarafından çok kullanışlı bir yapı olarak ortaya çıkması ve bu düzeyde büyük bir terör örgütünün ilginç bir şekilde Obama sonrasında aniden etkisizleşmesi, belki arka planı yıllar sonra çok daha net anlaşılacak olan hiç de olağan olmayan bir durumdur.

DEAŞ'ın, dehşet verici işkence şekilleri kullanarak öldürme metotları kullanması ve bu katliamlarını, üstün bir prodüksiyon kalitesi ile çekim yaparak bilhassa dünya kamuoyuna sunması, üzerinde önemli soru işaretleri barındırmaktadır. İslam dünyasında hiç rastlanmamış olan diri diri insan yakma veya su altında kafeste boğma yöntemlerinin bir savaş stratejisi olarak kullanılması, bölge kültürünün en vahşi öldürme yöntemlerine bile çok yabancı bir kurgu olarak kendini ele vermektedir ve tümüyle dünya kamuoyuna korku ve dehşet saçma amaç taşıdığı açıktır. Yapılan prodüksiyonun, sadece kullanılan aletler açısından değil ortaya konulan senaryo, kurgu, çekim açıları ve hatta etkiyi maksimize etmek için tercih edilen süre bakımından da son derece ustalıklı ve kusursuz yapılmış olmaları çok çarpıcıdır. DEAŞ'ın içindeki Batılı ajanların sadece insan kaçakçılığı yapan kuryelerle sınırlı olmadığını düşünmek için birçok sebep bulunabilir. Afganistan'da ortaya çıkmış ve savaşmak maksadıyla çoğunluğu Arap ülkelerden toplanarak Irak'a gelmiş olan El Kaide örgütünün önceki prodüksiyon işçilikleri yanında DEAŞ'ın mukayese bile götürmeyecek derecede üstün niteliktedir. Büyük bir profesyonel yapım şirketinin elinden çıkmışçasına üst düzey kalitede gerçekleştirilmiş bu prodüksiyonların, DEAŞ'a katılmak için Batıdan gelmiş olan birkaç münferit film ya da belgesel yapımcısının işi olarak görülmesi ve bu şekilde izah edilmesi, tatmin edici olmaktan uzaktır.

Ayrıca, dünyayı dehşete sokan ve zaten bu amaç için hazırlanmış olan videolardaki çekim kalitesinin yanı sıra, infazı gerçekleştiren örgüt elemanlarının kullandıkları askeri kıyafetler de dikkat çekicidir. Bu kıyafetlerin, kamuflaj yeleklerden eldivenlere varıncaya kadar tam bir profesyonel askeri güvenlik teçhizat ve kıyafetlerinden oluşması ve bunların hepsi-

nin ABD'deki "5.11 Tactical" markası olması, Ortadoğu'da ortaya çıkmış bir örgütün askeri disiplin konseptinin sınırlarını zorlamaktadır. Ortadoğu'daki bir terör örgütünün ABD'de ve diğer bazı ülkelerde satılan bu askeri kıyafetleri tepeden tırnağa bir ABD paralı savaşçısı disipliniyle giyiyor oluşu, DEAŞ örgütünün kurucu stratejik aklının en azından Batılı bir askeri mentaliteyi taşıdığını ele vermektedir.

Sonuç

Uyguladığı yanlış politikaları nedeniyle, DEAŞ'ın Irak'ta ortaya çıkmasında en büyük sorumlu ABD Başkanı olarak Obama'yı görmek isabetli gözükmemektedir. Obama, Bush'tan yönetimi devraldığında, Afganistan ve Irak işgalleri zaten bu ülkelerdeki tüm dinamikleri alt üst etmiş ve İslam dünyasında büyük bir ABD düşmanlığı zeminini oluşturmuştu. Bush'un bir takım dolaylı gerekçeler ile bu iki ülkeyi de işgal edişinin bedeli çok ağır olmuştur. Bu, İslam dünyasındaki radikal görüşlere sahip olan marjinal grupların eleman devşirmesine güçlü bir motivasyon ve ideolojik alt yapı sağladığı gibi başta Batılı ülkelerde olmak üzere tüm dünyada İslamafobi'nin yaygınlaşmasına da yol açmıştır. Bush'un küresel terör tanımlamasında zımnı olarak sadece İslam'ı hedef alan yaklaşımı ve küresel teröre karşı yapılacak mücadeleyi tanımlarken topyekûn seferberlik anlamında "Haçlı Saldırıları"¹⁶ kavramını kullanması, El Kaidé'nin adeta İslam'ın temsilcisi gibi konumlandırılmasına neden olmuş ve Irak'ın zorlama gerekçeler öne sürülerek işgal edilmesi fiilen El Kaide ve DEAŞ'ın bölgede doğması için gerekli ideolojik meşruiyet zeminini temin etmiştir. Bush yönetiminin Irak'ta "*Baas'tan Arındırma*" hamlesi, hapishanelerde uyguladığı işkenceler ve Sünni Arapları marjinalleştirerek yönetimi fiilen Şii'lere teslim edişi DEAŞ'ın ortaya çıkmasını tetikleyen en güçlü sebepler olarak öne çıkmaktadır.

Obama'nın başkan olarak seçilmesinde savaş karşıtı retoriğinin rolünü ve Bush'un başlattığı her iki savaşı da bitirme vaadini unutmamak gerekir. ABD'nin dünyadaki aşırı itibar kaybını telafi etmek ve en önemlisi içerideki sosyal ve ekonomik sıkıntıları çözmek için iç politikaya odaklanma hedefi, Irak ve Suriye'de onun ABD'yi pasifleştirilmesine ve güç azaltımı stratejisini uygulama adına hızlı bir şekilde Irak'tan çekilmesine neden olmuş ve tüm bunlar da DEAŞ'ın, ortaya çıkmasında olmasa bile gelişmesinde en büyük rolü oynamıştır. Irak'ta DEAŞ'ın ortaya çıkmasının Bush'un politikaları sonucunda meydana geldiğini söylemekle birlikte bu örgütün Suriye'ye yerleşmesinde ise en fazla rol sahibi olanın Obama ve onun bilhassa Suriye'deki müdahalesizlik politikaları olduğu söylenebilir.

DEAŞ'ın Musul'dan çıkarılmasında Irak güçlerine yeterli askeri destek verilmemesi, 2011 yılında Irak'tan çekilirken güç devrinin sağlıklı ve tedrici bir şekilde yapılmamış olması ve mezhepçi Maliki yönetiminin Sünni Arap kitleyi bilinçli bir şekilde sistem dışına itmesine müsaade edilmesi konuları Obama yönetiminin DEAŞ'ın güçlenmesine neden olan vahim hatalardır. Ayrıca Maliki yönetiminin göz yumduğu düşünülen, El Kaidé'nin, hapishane baskınları yapması ve El Kaide mensubu mahkumları serbest bırakması DEAŞ'ın insan kaynağı temin etmesine ciddi katkı sunmuş ve bilahare Suriye'de DEAŞ'ın oluşumunun da ana besleyicisi olmuştur. El Kaidé'nin, 21 Temmuz 2013 günü Bağdat'ın batısındaki Ebu Gureyb Cezaevi ve kuzeydeki Taci Cezavevi'ne eş zamanlı gerçekleştirdiği bomba yüklü araçlarla intihar eylemlerini içeren büyük saldırıları, 500'ü aşkın ve çoğunluğu El Kaide militanı olan mahkumların kaçışını¹⁷ sağlamış ve bu, örgütün hızlıca güçlenmesine yol açmıştır. DEAŞ'ın Suriye'de güçlenmesinin Esed'den ziyade Suriyeli muhaliflere zarar vereceği bilindiğinden Maliki yönetiminin ve hatta (Esed rejimini desteklemeleri nedeniyle) İran

¹⁶ The White House, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010916-2.html> (Son Erişim Tarihi: 16 Şubat 2023)

¹⁷ BBC, <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-23403564> (Son Erişim Tarihi: 16 Şubat 2023)

yönetiminin, DEAŞ'ın orada zemin bulmasına yardımcı oldukları da söylenebilir (Ulutaş, 2014). Obama, tüm bu yaşanan süreçte ciddi bir kararlılık ortaya koymayarak doğrudan ya da dolaylı bir biçimde DEAŞ'ın güçlenmesinden ve Suriye'ye yerleşerek küresel bir tehdide dönüşmesinden sorumludur.

Obama'nın Suriye'de Esed'e bilinçli bir şekilde müdahale etmekten kaçındığı ve Suriye muhalefetini oyalayarak zamanla onların güçsüzleşmesini sağladığı, tarihsel süreç içerisinde net olarak görülmüştür. ABD yönetimi gerek Irak ve gerekse Suriye'de, Sünni Arap halkların marjinalleştirilmelerine ve karşıt güçlerce katliamlara maruz kalmalarına adeta göz yumarak onların örgütlü yapılarının zayıflamasına neden olmuş ve fiilen oluşan temsil boşluğunu güçlü bir şekilde doldurma iddiasıyla ortaya çıkan DEAŞ'ın Arap halklarını su-iistimal etmesine imkân sağlamıştır.

DEAŞ'ın Suriye'de güçlenmesi, paradoksal bir şekilde Obama'nın “Suriye çıkmazından” en az maliyetle kurtulabilmesinde bir “can simidi” rolü oynamış ve tüm aktörlerin ortak düşmanı haline gelen DEAŞ üzerinden diğer karşıtlıkların zayıflamasına neden olmuştur. Nihayetinde ortaya çıkan bu sonuç, aldığı stratejik kararlar büyük insani trajedilere neden olsa bile Obama'nın, ABD çıkarları dışında gerçekte başka bir konuyu önemsemeyen pragmatist ve hibrit doktrinine uygundur ve ayrıca ona ABD içindeki takip ettiği gündemi açısından önemli bir zaman kazandırıcı çözüm olmuştur.

Kaynakça

- Ackerman, S. (2014, Ocak 29). *Al-Qaida Faction in Syria Contemplating US Attack, Intelligence Officials Warn*. Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2014/jan/29/al-qaida-syria-nusra-front-intelligence-threat> adresinden alındı
- Acun, C. (2014). Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD). *Perspektif*, 1-6.
- Alter, J. (2010). *The Promise: President Obama, Year One*. New York: Simon & Schuster.
- Biçer, R., & Çaşın, M. H. (2018, Nisan). Rise and Fall of Isis – Islamic State of Iraq and Syria (Isis) Terrorist Organization; An International Contagious Virus in the New World Order? *Florya Chronicles of Political Economy*, 4(1), 1-35.
- Brands, H., & Feaver, P. (2017, Mayıs 15). Was the Rise of ISIS Inevitable? *Survival*, 59(3), 7-54.
- Bush, G. W. (2003, Mart 22). *President Discusses Beginning of Operation Iraqi Freedom*. The White House: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030322.html> adresinden alındı
- Clinton, H. R. (2016). *Zor Seçimler*. (İ. Sağlamer, Çev.) İstanbul: Pegasus Yayınları.
- D'Antonio, M. (2017). *The Legacy of Barack Obama: A Consequential President*. New York: Thomas Dunne Books.
- Dearden, L. (2016, Mart 4). *Former US military adviser David Kilcullen says there would be no Isis without Iraq invasion*. Independent: <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/iraq-war-invasion-caused-isis-islamic-state-daesh-saysus-military-adviser-david-kilcullen-a6912236.html> adresinden alındı
- Dickinson, M. (2014, Ağustos 28). Why “Don't do stupid stuff” becomes an organizing principle. Presidential Power with Matthew Dickinson: <https://sites.middlebury.edu/presidentialpower/2014/08/28/why-dont-do-stupid-stuff-becomes-an-organizing-principle/> adresinden alındı
- Duran, B., & Yalçın, H. B. (2016). *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. İstanbul: SETA.
- Earle, G. (2014, Ağustos 12). *David Axelrod hits back at Hillary for foreign policy jabs*. New York Post: <https://nypost.com/2014/08/12/david-axelrod-hits-back-at-hillary-for-foreign-policy-jabs/> adresinden alındı
- Earle, G. (2014, Ağustos 10). *Hillary slams Obama for 'stupid' foreign policies*. New York Post: <https://nypost.com/2014/08/10/obamas-plan-to-stop-isis-panned-by-both-sides-of-aisle/> adresinden alındı

ECCHR. (2022, Mayıs 18). *Charges Confirmed against Lafarge for Complicity in Crimes against Humanity in Syria*. ECCHR - European Center for Constitutional and Human Rights: <https://www.ecchr.eu/en/press-release/charges-confirmed-against-lafarge-for-complicity-in-crimes-against-humanity-in-syria/> adresinden alındı

Epstein, R. A. (2015, Eylül 14). *The Consequences Of Obama's Weakness*. <https://www.hoover.org/research/consequences-obamas-weakness>: Richard A. Epstein adresinden alındı

Flynn, M. T. (2014, Şubat 11). *Annual Threat Assessment, Statement Before the Senate Armed Services Committee United States Senate*. Washington: Defense Intelligence Agency.

Foer, F., & Hughes, C. (2013, Ocak 27). *Barack Obama Is Not Pleased: The President on his enemies, the media, and the future of football*. The New Republic: <https://newrepublic.com/article/112190/obama-interview-2013-sit-down-president> adresinden alındı

Goldberg, J. (2014, Ağustos 10). *Hillary Clinton: 'Failure' to Help Syrian Rebels Led to the Rise of ISIS*. The Atlantic: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/08/hillary-clinton-failure-to-help-syrian-rebels-led-to-the-rise-of-isis/375832/> adresinden alındı

Gorman, S. (2013, Ağustos 06). *CIA Official Warns Syria Is Top Threat to U.S. Security*. Wall Street Journal: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424127887323420604578652330222498920> adresinden alındı

Guardian. (2022, Ağustos 31). <https://www.theguardian.com/uk-news/2022/aug/31/shamima-begum-smuggled-into-syria-for-islamic-state-by-canadian-spy>. Guardian: <https://www.theguardian.com/uk-news/2022/aug/31/shamima-begum-smuggled-into-syria-for-islamic-state-by-canadian-spy> adresinden alındı

Harnden, T., & Shipman, T. (2014, Haziran 29). *Obama ignored warnings overIraq,say spies*. The Sunday Times: <https://www.thetimes.co.uk/article/obama-ignored-warnings-over-iraq-say-spies-bbwrmqbc0j8> adresinden alındı

Hartmann, M. (2014, Ağustos 11). *Hillary Clinton Criticizes Obama's 'Don't Do Stupid Stuff' Foreign Policy*. New York Magazine: <https://nymag.com/intelligencer/2014/08/hillary-criticizes-obama-foreign-policy-doctrine.html> adresinden alındı

Hattem, J. (2015, Ağustos 31). *Cheney: Obama's Iraq withdrawal created ISIS*. The Hill: <https://thehill.com/policy/national-security/252317-cheney-obama-made-vacuum-in-iraq-created-isis/> adresinden alındı

Kerbaj, R. (2022). *The Secret History of the Five Eyes: The untold story of the shadowy international spy network, through its targets, traitors and spies*. Blink Publishing.

Kroft, S. (2014, Eylül 28). *Obama: U.S. underestimated rise of ISIS in Iraq and Syria*. CBS News: <https://www.cbsnews.com/news/obama-u-s-underestimated-rise-of-isis-in-iraq-and-syria/> adresinden alındı

Kurt, S. (2019). Irak ve Şam İslam Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve Güçlenmesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Rolü. *Ortadoğu Etütleri*, 393-419.

Lake, E. (2014, Mayıs 20). *Al Qaeda's American Fighters Are Coming Home - and U.S. Intelligence Can't Find Them*. Daily Beast: <https://www.thedailybeast.com/exclusive-al-qaedas-american-fighters-are-coming-home-and-us-intelligence-cant-find-them> adresinden alındı

Middleton, J. (2020). *Philosophical Pragmatism and the Pursuit of Perfection: An Intellectual History of Barack Obama's Foreign Policy*. University of East Anglia (Basılmamış Doktora Tezi).

Miller, Z. J. (2014, Ağustos 13). *White House Says Obama 'Values' Hillary's Opinion*. Time: <https://time.com/3108325/hillary-clinton-barack-obama/> adresinden alındı

Moyar, M. (2015). *Strategic Failure*. New York: Threshold Editions.

News, A. (2005, Eylül 08). *Colin Powell on Iraq, Race, and Hurricane Relief*. ABC News: <https://abcnews.go.com/2020/Politics/story?id=1105979&page=1> adresinden alındı

Obama. (2007, Ağustos 01). *Obama's Speech at Woodrow Wilson Center: "The War We Need to Win"*. The American Presidency Project: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-washington-dc-the-war-we-need-win> adresinden alındı

Obama. (2009, 4 7). *Remarks of President at Student Roundtable in Istanbul*. obamawhitehouse.archives.gov/: <https://obamawhitehouse.archives.gov/realitycheck/the-press-office/remarks-president-barack-obama-student-roundtable-istanbul> adresinden alındı

Obama. (2009, Şubat 27). *Remarks of President Barack Obama - Responsibly Ending the War in Iraq*. The White House: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-ndash-responsibly-ending-war-iraq> adresinden alındı

Obama. (2009, 6 4). *Yeni Başlangıç Üzerine Başkan'ın Konuşması*. obamawhitehouse.archives.gov: https://obamawhitehouse.archives.gov/files/documents/anewbeginning/SPEECH_as_delivered-Turkish.pdf adresinden alındı

Obama. (2013, Eylül 04). *Remarks by President Obama and Prime Minister Reinfeldt of Sweden in Joint Press Conference*. White House: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/09/04/remarks-president-obama-and-prime-minister-reinfeldt-sweden-joint-press-> adresinden alındı

Obama. (2013, Ağustos 31). *Statement by the President on Syria*. The White House: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/08/31/statement-president-syria> adresinden alındı

Obama. (2016, 09 20). *Address by President Obama to the 71st Session of the United Nations General Assembly*. The White House - President Barack Obama: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/09/20/address-president-obama-71st-session-united-nations-general-assembly> adresinden alındı

Pirinççi, F. (2022, Ekim 22). *Terörle Mücadelede Algı ve Gerçek: LaFarge, DEAŞ ve PKK*. SETA: <https://www.setav.org/terorle-mucadelede-algi-ve-gercek-lafarge-deas-ve-pkk/> adresinden alındı

Sadat, M. H., & Jones, D. B. (2009, Yaz). U.S. Foreign Policy Toward Syria: Balancing Ideology and National Interests. *Middle East Policy*, 16(2), 93-105.

Schmitt, E. (2013, Temmuz 28). *Worries Mount as Syria Lures West's Muslims*. New York Times: <https://www.nytimes.com/2013/07/28/world/middleeast/worries-mount-as-syria-lures-west-muslims.html> adresinden alındı

Smith, D. (2019). *How to Think Like Obama*. Londra: Michael O'mara Books.

Starr, B. (2012, Şubat 22). *Military: Thousands of troops needed to secure Syrian chemical sites*. CNN: <https://security.blogs.cnn.com/2012/02/22/military-thousands-of-troops-needed-to-secure-syrian-chemical-sites/> adresinden alındı

Stern, J. (2015). Obama and Terrorism. *Foreign Affairs*, 94(5), 62-70.

Thrall, T. A., & Glaser, J. (2017, Haziran 06). *Was the Rise of ISIS Inevitable?* CATO Institute: <https://www.cato.org/blog/was-rise-isis-inevitable> adresinden alındı

Tobin, J. S. (2015, Ekim 16). *Obama's Real Foreign Policy Legacy*. Commentary: <https://www.commentary.org/jonathan-tobin/obama-legacy-foreign-policy/> adresinden alındı

Traub, J. (2016, Ekim 07). *The Mess Obama Left Behind in Iraq*. Foreign Policy: <https://foreignpolicy.com/2016/10/07/the-mess-obama-left-behind-in-iraq-surge-debate/> adresinden alındı

Ulutaş, U. (2014, Ağustos 18). *Ve Maliki'nin Kalemi Kırıldı*. SETA: <https://www.setav.org/ve-malikin-kalemi-kirildi/> adresinden alındı

Weissman, J. (2014, Ağustos 13). *Obama's Rhetorical Gaffe: 'Don't Do Stupid Stuff'*. Forbes: <https://www.forbes.com/sites/jerryweissman/2014/08/13/obamas-rhetorical-gaffe-dont-do-stupid-stuff/?sh=376b91ff434a> adresinden alındı

Westall, S. (2014, Ekim 27). *U.S. sees Syria rebels in political, not military solution - Asharq al-Awsat newspaper*. Reuters: <https://www.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-syria-rebels-idUKKBN0IG0PQ20141027> adresinden alındı

Wolf, A. (2014, Haziran 24). *The 'Obama Doctrine' and the costs of retrenchment*. The Hill: <https://thehill.com/blogs/congress-blog/homeland-security/210253-the-obama-doctrine-and-the-costs-of-retrenchment/> adresinden alındı

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: VIII

2023

Sayı: 2

İÇİNDEKİLER

Fatih MUSLU, Siyasi Katılımı Ciddiye Almak: Fas'ta İslami Hareketler1-19

Şükrü Mutlu KARAKOÇ, Ulus Devlete Doğru: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e "Millet-i Hakime", Türkleşme ve Ulusal Kimlik21-37

Arzu TURAL DİKMEN & Şerafettin KELEŞ & Murat DİLMAÇ, Geçim ve Ekonomik Beklentilerin Karşılmasında Soyut Kaynakların Etkisi: Ahıska Türklerinin Türkiye'de Başarı Hikayesi39-58

Mustafa ÖZKAYA, DEAŞ'ın Ortaya Çıkışı ve Güçlenmesinde Başkan Obama'nın Rolü59-84

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: VIII

2023

No: 2

CONTENTS

Fatih MUSLU, Taking Political Participation Seriously: Islamic Movements in Morocco1-19

Şükrü Mutlu KARAKOÇ, Towards a Nation State: From the Ottoman Empire to the Republic, "Dominant Nation", Turkification and National Identity21-37

Arzu TURAL DİKMEN & Şerafettin KELEŞ & Murat DİLMAÇ, The Impact of Intangible Resources on Meeting Livelihood and Economic Expectations: The Success Story of Meskhetian Turks in Türkiye39-58

Mustafa ÖZKAYA, The Role of President Obama in the Emergence and Strengthening of DAESH59-84

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Address: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Kuzey Yerleşke C Blok 7. Kat, Ünalın Mahallesi D-100 Karayolu, Üsküdar/ İstanbul

Telefon: +90 (216) 280 25 52 • Fax: +90 (216) 280 25 55

Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr • E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr